

СУЛАЙМОН АНВАРӢ, АБДУСАТТОР МИРЗОЕВ

ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Китоби дарсӣ барои синфи 6

Ҳайати мушовараи Вазорати маориф ва илми
Ҷумҳурии Қазоқистон ба чоп тавсия кардааст

Алматы
“Жазушы”
2014

УДК 373.167.1 (075.3)
ББК 81.2 Тэж-922
А 56

Анварй С., Мирзоев А.

А 56 **Забони тоҷикӣ:** *(оқу китабы)*. Жалпы білім беретін мектептің 6-сыныбына арналған тәжік тіліндегі оқулық.– Алматы: Жазушы, 2014. – 208 с.

ISBN 978-601-200-398-7

УДК 373.167.1 (075.3)
ББК 81.2 Тэж-922

ISBN 978-601-200-398-7

© И. Анварй, А. Мирзоев, 2014
© «Жазушы», 2014

ДАР СИТОИШИ КИТОБ

Бикун 3-ин корхона дар кутуб рӯй,
Хиёли хешро деҳ бо кутуб хӯй.
Зи доноён бувад ин нукта машхур,
Ки дониш дар кутуб, доност дар гӯр.
Аниси кунчи танҳои китоб аст,
Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст.
Бувад бемузду миннат устоде,
Зи дониш бахшадат ҳар дам кушоде...
Дарунаш ҳамчу гунча аз варақ пур,
Ба қимат ҳар варақ 3-он як табақ дур.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

Талаби илм кунед, зеро ки илм соҳиби худро қодир
ба ташҳиси хуб аз бад менамояд.

«Наҳҷулҳидоя»

ПИРОМУНИ АРЗИШИ ЗАБОНУ СУХАН

1. Ин байтхоро аз ёд кунед ва оид ба мазмуни онҳо фикри худро биғӯед:

Сухан монад андар ҷаҳон ёдгор,
Сухан беҳтар аз гавҳари шохвор.

* * *

Сухан беҳ, ки вайрон нагардад сухан,
Чу аз барфу борон сарои кӯхан.

Абулқосими Фирдавӣ

Зи ҳар як забон ҳар кӣ огаҳ бувад,
Забонаш зи байғора кӯтаҳ бувад.

Низомии Ганҷавӣ

Ба шамшери забон марди суханвар
Кунад олам мусаххар чун Сикандар.

Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ

1. Гавҳар бо кадом калимаҳо ҳаммаъност?
2. Мурод аз сарои кӯхан гуфтан чист?

ШОГИРДИ МЕҲРУБОН!

Акнун соли нави хониш фаро расид. Шумо дар баробари дарсҳои дигар аз забони тоҷикӣ низ сабақ мегиред. Набояд фаромӯш кард, ки ҳеҷ чиз дар олам муқаддастар ва азизтар аз забон нест. Инсон бо забони ширину гуворои худ аз тамоми ҷонварон фарқ мекунад. Забон ва сухан даврахоро бо ҳам пайванд месозанд ва дар инкишофи илму дониш ва пешрафти ҷамъият аҳамияти бузург доранд. Махсусан, саҳми забони модарии мо дар ривочу равнаки фарҳанги ҷаҳонӣ беандоза аст. Шоирон ва олимони тавоно, чун Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосими Фирдавсӣ, Закариёи Розӣ, Абурайҳони Берунӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Носири Хусрав, Умари Хайём, Ҷалолиддини Балхӣ, Саъдии Шерозӣ, Камоли Хучандӣ, Ҳофизии Шерозӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Мирзо Абдулқодири Бедил, Аҳмад Махдуми Дониш, Садриддин Айнӣ, Мирзо Турсунзода ва садҳо адибони дигар бо ин забон осори ҷовидонӣ офаридаанд, ки имрӯз мояи ифтихори мо мебошанд.

Забони модарии мо, ки тоҷикӣ аст, дар замони пеш бо номҳои форсӣ ва дарӣ шӯҳрати зиёд дошта аст. Калимаҳои форсӣ, дарӣ, тоҷикӣ номҳои як забонанд. Аҷдоди мо таърихи дуру дарозро аз сар гузаронидаанд ва дар натиҷа забони мардуми Эрон форсӣ, Афғонистон дарӣ ва мардуми Тоҷикистон тоҷикӣ ном гирифтааст. Тоҷикон ва афғонҳоро эронӣҳо ҳангоми гуфтугӯ якдигарро нағз мефаҳманд ва мақсади худро баён карда метавонанд. Аз ин рӯ, дар китобу маҷаллаҳо ва ҳафтаномаҳову рӯзномаҳо, ҳар ҷо ки забони форсӣ (шакли дигари он порсӣ) ва дарӣ ома-

да бошад, мо бояд донем, ки муроду мақсад тоҷикист ва ҳар ҷо ки забони тоҷикӣ навишта бошанд, бояд бифаҳмем, ки ҳадаф форсӣ ва дарӣ аст.

ШАРҲ. Калимаҳои **мақсад, мурод, ҳадаф** дар ҷумла ё дар матн як маъно – **орзу**ро мефаҳмонанд.

2. Шеъри зеринро бихонед ва аз ёд бикунед:

Қанд ҷӯйӣ, панд ҷӯйӣ, эй чаноб,
Ҳар чӣ меҷӯйӣ бичӯ.
Бекарон баҳрест, гавҳар беҳисоб,
Ҳар чӣ меҷӯйӣ, бичӯ.
Форсӣ гӯйӣ, дарӣ гӯйӣ варо,
Ҳар чӣ меғӯйӣ, бигӯ,
Лафзи шеъру дилбарӣ гӯйӣ варо,
Ҳар чӣ меғӯйӣ, бигӯ.
Баҳри ман танҳо забони модарист,
Ҳамчу шири модар аст,
Баҳри ӯ ташбеҳи дигар нест-нест,
Чунки меҳри модар аст.
3-ин сабаб чун шӯҳихои дилбарам,
Дӯст медорам варо,
Чун навозишҳои гарми модарам,
Дӯст медорам варо.

Мӯъмин Қаноат

1. Мақсади шоир аз форсӣ ва дарӣ гуфтан кадом забон аст?
2. Шакли пурраи калимаи **варо** чӣ гуна аст? Барои чӣ шоир **варо** гуфтааст?
3. Шоир забони модариро ба чӣ монанд кардааст?

ШАРҲ. Бубинед, ки адиби Афғонистон Мойили Ҳиравӣ дар бораи забони тоҷикӣ, форсӣ ва дарӣ чӣ гуфтааст:

«Забони форсӣ, тоҷикӣ, дарӣ танҳо дар лаҳҷаи худ фарқи ҷузъӣ дорад ва ба аҳли забон фаҳми он мушкил нест. Ин забон аз басо забонҳои олам таълифоти зиёд ва шуарои зиёд дорад ва бояд бо ин забон болид, нозид. Забони тоҷикӣ забони дарист ва забони дарӣ забони форсист».

1. Калимаҳои болид ва нозидро боз бо кадом шакл истифода кардан мумкин аст?
2. Муродифҳои (синонимҳои) ин калимаҳоро бигӯед.

§1. ТАКРОРИ ДАРСҶОИ СИНФИ V ФОНЕТИКА

3. Калимаҳои зеринро бо тартиби алифбо бинависед:

Юсуф, шараф, андеша, дониш, шарф, комёб, сафед, Эрон, ҳангом, Офтоб, зебо, рафтор, файз, умед, чехра, яхдон, қиёфа, ҷаҳон, таманно, хурсанд, бостон, вафо, ёр, имдод, ўхдабаро, пазмон, машварат, гулдаста, ғазал, наргис, лафз.

1. Бо тартиби алифбо навиштани номҳо чӣ аҳамият дорад?
2. Чаро калимаҳои Юсуф, Эрон, Офтоб бо ҳарфи калон навишта шудаанд?
3. Маънои калимаҳои бостон, шарф, лафз, машварат ва пазмонро аз «Фарҳанги забони тоҷикӣ» биёбед.

4. Ба имлои калимаҳои зерин тавачҷӯҳ намоед:

мӯҳра, гурӯҳ, шӯъба, бӯй,
мӯҳточ, андӯҳ, шӯъла, рӯй,
мӯҳсин, анбӯҳ, мӯътадил, чӯй,
кӯҳ, шукӯҳ, мӯътабар, сӯй,
мӯҳлат, маҷрӯҳ, мӯъмин, мӯй,
шӯҳрат, мӯъчиза, шӯй,
тӯҳфа, мавзӯ, гӯй,
кӯҳна, шурӯъ, кӯй,
сӯҳбат, тулӯъ.

- Имлои ҳарфи **ӯ**-ро дар калимаҳои намуна оварда бифаҳмонед.
- Бо калимаҳои **мӯй, рӯй, бӯй, чӯй** ибора бисозед.

5. Матни зеринро бихонед, калимаҳои ишоратшударо нависед ва ба ҷойи ҳарфи аввали онҳо ҳарфе гузоред, ки маънои калима тағйир ёбад:

ДАРАХТ

Ту қомати баланди таманноӣ, эй **дарахт**,
Ҳамвора хуфтааст дар оғӯшат осмон.
Болаӣ, эй дарахт!
Дастат **пур** аз ситоравау ҷонат пур аз баҳор,
Зебоӣ, эй дарахт!
Вақте ки бодҳо
Дар барғҳои дарҳами ту **лона** мекунад,
Вақте ки бодҳо
Гесӯи сабзфои туро **шона** мекунад,
Ғавғоӣ, эй дарахт!...
Чун бо ҳазор ришта ту бо **ҷони** хокиён
Пайванд мекуни,
Парво макун зи **раъд**,
Парво макун зи **барқ**, ки барҷоӣ, эй дарахт!...

Сиёвуши Касроӣ

1. Барҷоӣ чӣ маъно дорад? Вазифаи ӯ дар ин калима аз чӣ иборат аст?
2. Калимаҳои ҷой, пой, ҷой, сарой, тойро дар ибора биёред.

6. Матни якумро бинависед ва вазифаи овози садонокӣ и-ро дар ибораҳои ишоратшуда бигӯед. Шеърро аз бар намоед. Ғалатҳои имлоии матни дуҷумро ислоҳ кунед:

Дар рӯи хаво турна қатор аст, бубинед,
Ин болу **пари хусни баҳор** аст, бубинед.

Гулназар

Дил наёромад зи гуфтори дурӯғ,
Обу равған ҳеч нафрӯзад фурӯғ.

Чалолиддини Балхӣ

1. Талаффузи овозҳои *ӯ* ва *у* дар калимаҳои *рӯӣ*, *турна*, *хусн*, *гузарон*, *шукуфон*, *Хучанд*, *пушта*, *гул магар* якранг аст? Дар чуфти муродифии болу пар *у* чӣ аҳамият дорад?

2. Овозҳои *й*, *и*, *ӣ*-ро шарҳ бидиҳед.

7. Матнҳои зеринро бихонед, ба маънои калимаҳои ишоратшуда эътибор бидиҳед ва берун аз матн онҳоро бо ҳарфи **ъ** биёред:

Мақун **бад**, ки бинӣ ба фарҷом бад,
Зи бад гардад андар ҷаҳон ном бад.
Нагирад туро даст ҷуз некӯвӣ,
Гар аз марди доно суҳан бишнавай.

Абулқосими Фирдавӣ

Меҳрубон баъзан ба паси мизи кории падар мегузашт, болои курсича баромада ба **сурати** *ӯ*, ки даруни чорҷӯбаи зарҳалини танаи девор буд, менигарист.

Кароматуллоҳи Мирзо

Димна гуфт:

– Агар ман аз хизмати **Шер** баромада, ба гӯшае нишинам ва аз сӯҳбати ту фоида бардошта, хилватнишин гардам, чӣ бошад?

Калила гуфт:

– Худо ниғаҳ дорад, ки ман дигар бо ту сӯҳбат дошта бошам ё ба рафоқати ту майл кунам. Ман ҳамеша аз ҳамсоягии ту тарсон будам, чунки уламо гуфтаанд: «Аз сӯҳбати ҷоҳилу фосиқ парҳез бояд кард ва ба хизмати оқилу порсо камар бояд баст».

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

1. Ъ чӣ гуна ҳарф аст?
2. Чаро калимаҳои Димна ва Шерро бо ҳарфи калон навиштаанд?
3. Шакли дигари калимаи хизматро бигӯед.

8. Дуруст навиштани ин калимаҳоро ёд бигиред:

дурусттар, панҷоҳсола, мақсад,
пасттар, ҳамроҳ, мағфират,
баландтар, дастгоҳ, вақт,
бадтар, асбоб, сабад,
дастгир, касб, калид,
ҳафтсад, якҷо.

1. Ҳангоми талаффуз калимаҳои мазкур ба кадом тағйироти овозӣ дучор мешаванд?
2. Мисоли дигар оварда метавонед?
3. Муродифҳои калимаи рафоқатро номбар кунед.

9. Ба имлои калимаҳои **анбӯр, занбӯр, танбӯр, танбех, чанбар, анбар, анбор, шанбе, манбаъ, пунба, гунбад** (гунбаз), **дунбол, чунбидан** эътибор бидихед ва бо онҳо мисол биёред.

1. Бигӯед, ки **пунба** чӣ маънӣ дорад?
2. Чаро дар талаффуз **пумба** мешавад?

10. Калима ва ибораҳои зеро бинависед ва имлои ҳамсадоҳои шаддаро ба хотир гиред:

барра, арра, аввал, Аллоҳ (Оллоҳ), аммо, иттифоқ, албатта, пурра, зарра, лаззат, шиддат, миннат, наққош, муваффақият, таваллуд, табассум, ташаккур, таҳаммул, тараннум, мухаммас, мубаддал, муқаррар, таваккал, музаффар, тилло, таманно, маҳалла (маҳаллӣ), миллион, комиссия, тонна, зидди душман, ҳалли масъала, фанни риёзӣ.

1. Ин чо кадом калимаҳои русӣ намуна оварда шудаанд?
Чаро мо дар гуфтор ва навиштор онҳоро ба кор мебарем?

- Калимаҳои **муқаддас**, **табиӣ**, **риёзӣ** ва **пуршиддат**-ро ба ҳиҷо ҷудо кунед.

11. Шеъри зеринро бихонед ва сабаби аз таркиби бандаки хабарии **аст** (дар калимаҳои **маъво** ва **овост**) афтодани ҳарфи **а**-ро бигӯед:

Ҳар гаҳон зоғ мекашад ово,
Ояд овои ӯ бад-ин маъво,
То маро ҷойи будан ин маъво,
Гӯши ман бар садои он овост.

Абдурахмони Ҷомӣ

12. Шеъри зеринро бихонед ва бигӯед, ки дар калимаҳои ишоратшуда чӣ гуна дигаргуниҳои овозӣ рӯй додааст?

ҚАСИДАИ ОБ

Дарёб, ки мо зодаи сайёраи обем,
Дар рӯи заминем, вале пораи обем.
Обу гили мо бофтаи хоҳиши дарёст,
Тавҳидгари маҷмааи бораи обем.
Азбаски баландему зулолему гуҳарнок,
Дар олами дарё ҳама **истораи** обем.
Мо дар бари ҳар пайраҳаи дашту биёбон
Бар ҳамсафарон дастаи **фаввораи** обем.
Ин даҳр саропо ҳама дарёи хаёл аст,
Олам тану дарё дилу ангораи обем...
Мо барқи нигоҳему замин дидаи **обист**,
Сӯи фалаки сӯхта **наззораи** обем.
Ҳар қатраи дарёи равон аст **муқаддас**,
Мо сачдагари маъбади сайёраи обем.

Сафармуҳаммад Аюбӣ

Дар калимаҳои **дарёб**, **обем** ва **дарё** кадом ҳичо бо зада талаффуз мешавад?

- Дар мавзӯи «Аҳамияти об» нақл нависед.

§2. АЛОМАТҲОИ КИТОБАТ ДАР ҶУМЛАҲОИ СОДА ВА МУРАККАБ

13. Матни зеринро бихонед ва аломатҳои китобатро шарҳ диҳед:

ҶАШНИ МЕҲРГОН

Фаридун дар сари моҳи Меҳр тоҷ бар сар ниҳод, подшоҳ шуд. Халқ ӯро сарнагункунандаи шоҳи ситамгар ва озодкунанда аз салтанати бегонагон медонист, бинобар ин ба подшоҳиаш хушнуд шуд ва таҳнияташ кард. Ба ёди ғалаба бар истилогарон ва озод шудани кишвар аз ситамгарони аҷнабӣ рӯзи тахтниниини Фаридун – сари моҳи Меҳр рӯзи муборак доништа шуд. Аз он баъд ҳар сол сари моҳро бо номи Меҳргон ҷашн гирифта, дар он рӯз гулханҳо меафрӯхтанд.

Сотим Улугзода

1. Таркиби **аз он баъд**ро чӣ гуна тағйир додан мумкин аст?
2. Муродифҳои калимаи **ситамгар**, **салтанат**, **хушнуд**, **ғалаба**, **кишвар**, **гулхан**ро биёбед ва бинависед.

14. Ҳангоми хондани матни зерин ба мавқеи аломатҳои китобат эътибор бидиҳед:

Аз канори Сир бирафтам, дӯстон!
Сӯи майдонҳои ҷанги беамон.
То ки бо номи ҳамин ду мӯсафед
Душманонро маҳв созам аз ҷаҳон!
Омад имрӯз аз нав, дӯстон!
Бо фараҳмандию умеди калон,
То ки бинам пири хуррамгаштаро
Аз висоли он писар, он қаҳрамон.
Ёд дорам ман ҳамон бегоҳро,

Он ду тан пирони дил-огоҳро.
Ёд дорам ман канори рӯди Сир,
Хома бар каф, дидаи бар роҳро.

Халиҷан Бекхоҷин

- Дар матн кадом аломатҳои китобат истифода шудаанд?
- Сабаби истифодаи онҳоро биғӯед.

15. Шеърҳоро бихонед ва сабаби гузоштани се нукта, вергул ва нуқтаро биғӯед:

...Солҳо рафтанд, даврон шуд дигар,
Қомати фарзанди инсон шуд дигар.
Дар миёни мамлакатҳо, қитъаҳо
Одамон доранд акнун рафтуо.
Танг шуд мафҳуми дурӣ дар луғат,
Роҳ ҳам кӯтоҳ шуд чандин карат...

Мирзо Турсунзода

БОРОН

Беканор осмон мисоли баҳр,
Абрҳо дар шино қатор-қатор
Мезанад раъд ғурриш аз сари қаҳр
Дода пайғоми нав зи фасли баҳор.
Гуҳар афшонд абри тезгузар
Ба сари даштҳои навкорам.
Бин, баровард барг навдаи тар,
Гӯё навзавон шудам ман ҳам.
Тай намудам роҳи дури зиндагӣ
Пир гаштам, пири соҳибэътибор.
Рафт айёми ҷавонӣ, дӯстон
Дар миёни гулу дашту кӯҳсор.

Абдилда Тоҷибоев

16. Матни зеринро бинависед ва дар он аломатҳои китобатро гузored. Ба имлои калимаҳо низ аҳамият диҳед.

На танҳо дар гӯшаву канори Хуросон балки аз Мовароуннаҳру Туркистон, Эрону Озарбойҷон, Ироқу Рум ҳам мардум ба даргоҳи Абдурахмони Қомӣ рӯ меоварданд.

Дафъае Фазлуллоҳ Қамолӣ ном шоире аз Ҳинд ба зиёрати Қомӣ омада буд. Дар маҷлиси аввалин ӯ дар боло нишаст. Чун вай дар либосҳои чанда буд ба яке аз амалдорони вақт Амир Қалоир бад расид Гуфт.

Миёни туву сағ чӣ фарқ аст

Қамолӣ гуфт

Як ваҷаб

Қомӣ аз тарзи баёни ӯ мутааҷҷиб шуд ва пурсид...

Кистӣ ва аз кучой

Қавоб дод

Фақирам ва аз хоки Ҳинд мерасам

Қомӣ боз пурсид...

Магар худат Қамолӣ нестӣ

Гуфт

Ҳастам

Ҳар ду аз ҷо бархостанд ва оғӯш кушода вохӯрӣ карданд.

Аълоҳон Афсаҳзод

1. Маънои **мутааҷҷиб** шудро боз чӣ гуна ифода кардан мумкин аст?
2. Тартиб додани ин гуна матнро машқ кунед.

§3. АЛОМАТИ ТИРЕ ВА НОХУНАК ДАР НУТҚИ АЙНАН НАҚЛШУДА

17. Матни зеринро бихонед ва сабаби гузоштани аломати нукта ва тире шарҳ бидиҳед:

Подшоҳ амр кард, ки туро ба роҳи Бухоро фирис-там, то ки роҳро ба араб бубандӣ. Қабул?

Виркан аз чой часта ба по хест:

– Фармон мебарам! – гуфт ва пурсид:

– Лашкари араб чӣ қадар бошад?

Нахустпахлавон бо як навъ лаҳни танбехомез гуфт:

– Магар паҳлавон, марди майдон шумораи душманро меурсад?

Сотим Улугзода

1. Аломати тире ба чӣ ишора мекунад?
2. Аз мазмуни матн чиро фаҳмидед?
3. Муродифҳои таъбири **фармон мебарам**ро бинависед.

18. Матни зеринро бинависед, ҳангоми навиштан дар он аломати тире ва дефисро ба мавқеъ гузоред:

Искандари Мақдунӣ яке аз амалдорони худро аз мансаби баланд озод кард ва ба вазифаи паст таъин намуд. Рӯзе он мард ба назди Искандар ҳозир шуд ва шох аз ӯ пурсид:

Дар вазифаи нав худро чӣ гуна ҳис мекунӣ?

Умри подшоҳам дароз бод, гуфт он мард, бузургиву шарифии мард вобаста ба мансабу вазифа нест, балки мансабу вазифа ба шарофати мард бузург мегардад.

Дар ҳар вазифа ё шугле бо сирати нек ва аз дили софу бо адлу инсоф кор бояд кард, то мард обрӯву эътибор ба даст орад. Ҷавоби марди некӯсират ба Искандар писанд омад ва ӯро ба вазифаи аввалааш барқарор кард.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

1. Дар чуфтҳои муродифии **адлу инсоф**, **обрӯву эътибор** садоки ӯ чӣ вазифаро иҷро кардааст? Чаро пас аз калимаи **обрӯ** ба ҷойи **у ву** омадааст?
2. Агар дар бораи адлу инсоф шеър ё ҳикояте бидонед, бигӯед.

19. Ҳикояти зеринро бихонед ва ба мавқеи аломати баён ва нохунак тавачҷӯҳ намоед:

Як подшоҳ одат дошт, ки дар охири ҳар сол дасти рости вазири худро мебурид ва эълон мекард: «Касоне, ки толиби вазорат бошанд, ба майдони шаҳр чамъ шаванд».

Худи подшоҳ дар он майдон ҳозир шуда ба мардум мегуфт: «ҳар касе, ки дасти буридаи вазири собикро аз ҳаво гирад, вазорати ман ҳаққи ўст» ва мефармуд, ки ясовул дасти буридаро ба осмон ҳаво диҳад.

Ба ҳамин тариқ, азҳавогирандаи дасти буридаи вазири собиқ вазири нав мешуд. Ин маросим дар охири ҳар сол тақрор меёфт.

«Рангинкамон»

Бигӯед, ки чӣ гуна суханро дар нохунак мегиранд? Ба ин матн чӣ ном мондан мумкин аст?

20. Матни зеринро бинависед, ҳудуди сухани гӯянда ва нутқи айнан нақлшударо муайян кунед:

Рӯбоҳеро сағони шикорӣ таъкиб мекарданд. Рӯбоҳ босуръат медавид, то ки наздики чӯбфурӯше расид. Рӯбоҳ аз чӯбфурӯш дархост кард, ки ўро дар ҷое пинҳон кунад. Чӯбфурӯш гуфт. Хонаи худам дар ихтиёри шумост. Шумо метавонед, дар ин ҷо пинҳон шавед. Рӯбоҳ дар хонаи чӯбфурӯш пинҳон шуд. Вақте ки марди шикорчӣ бо сағҳояш расид ва аз ў суроғи рӯбоҳро пурсид, чӯбфурӯш бо овози баланд гуфт. Ман дар ин ҷо ҳеҷ рӯбоҳе надидаам. Вале дар айни замон чанд маротиба ба тарафи хонаи худ ишора кард ва бо ишора фаҳмондан хост, ки рӯбоҳ дар хона пинҳон шудааст. Марди шикорчӣ аз ишораи ў чизе нафаҳмид ва рафт. Вақте ки шикорчӣ дур шуд, рӯбоҳ аз хона баромаду ба чӯбфурӯш эътибор надода ба роҳи худ равон шуд. Чӯбфурӯш ба рӯбоҳ гуфт, эй ноинсоф, ман ҳаёти туро харидам, аммо ту ташаккур нагуфта бо

безътиной аз ман дур мешавӣ. Рӯбоҳ гуфт. Ман ба ту самимона ташаккур мегуфтам, агар гуфтор ва кирдори ту ягона мебуд.

«Рангинкамон»

1. Сухани гӯяндаро дар байн ва охири нутқи айнан наклшуда овардан мумкин аст?
2. Чумлаи «Ман ҳаёти туро харидам»-ро чӣ хел мефаҳмед? Оё **ҳаётро** харида мешавад?
3. Шарҳи таркибҳои **таъкиб мекарданд**, **дархост кард** ва **бо безътиноиро** дар дафтар бинависед.

ШАРҲ. Аломати тире ва нохунак бештар дар матнҳое меоянд, ки мазмуни гуфтугӯи байни ду ё якчанд касро дар бар мегиранд. Гуфтугӯ ё сӯҳбатеро, ки бо ин тартиб сурат меёбад, **муҳовара** ё **муколама** мегӯянд. **Муҳовара** калимаи арабӣ аст ва маънои **бо якдигар сухан гуфтан**, **гуфтугӯ (кардан)**-ро дорад. Калимаи юнонии **диалог**, ки аз чузъҳои **диа**, яъне **ду**, **логос**, яъне **сухан** (dialogos – гуфтугӯ) иборат аст, аз чумла, дар забонҳои русӣ ва англисӣ ҳамин мафҳумро баён мекунад. Ин ҳикояти Убайди Зоконӣ намунаи чунин матн аст:

Шахсе меҳмонеро дар зерхона хобонда, ними шаб садои хандаи вайро дар болохона шунид. Сохиби хона пурсид: «Дар он чо чӣ мекунӣ?»

Гуфт: «Дар хоб ғалтидаам».

Гуфт: «Мардум аз боло ба поён ғалтанд, ту аз поён ба боло ғалтидӣ?»

Гуфт: «Ман ҳам ба ҳамин механдам».

21. Монанди матнҳои боло ду матн тартиб бидиҳед, ки дар онҳо аломатҳои тире ва нохунак истифода шуда бошанд.

§4. ХЕЛҲОИ КАЛИМА АЗ РҶӢИ МАӢНО

22. Матни зеринро бихонед ва калимаҳоро аз рӯи маъно ба гурӯҳҳо чудо кунед:

КАЮМАРС

Дар қадимтарин ривоятҳои аҷдодони мо – қавму қабилаҳои Бохтария, Суғд, Эронзамини бостонӣ чунин омадааст, ки инсонҳо нахуст дар ҷангалҳо мези-стаанд, хӯрокашон меваҳои ёбӣ, пӯшокашон барги дарахтон будааст, на киштукорро медонистаанд ва на шикорро. Як вақт аз байнашон Каюмарс ном марди доно баромада, ба онҳо шикори ҷонваронро ёд додааст. Каюмарс оини подшоҳиро ба ҷаҳон овард ва нахустин подшоҳ ӯ шуд. Бохирад марде буд, ақли ҷӯяндаву офарандае дошт. Аз санг ва ҷӯб олатҳои буррандаву шикофанда тарошида, ба воситаи онҳо ба шикори ҷонварон пардохт. Дар ҷангалзори кӯҳсорон даррандаю чаранда фаровон буд. Каюмарс мақомгоҳашро аз ҷангалзор ба кӯҳсор кӯҷонида, пойтахти худро дар ин ҷо устувор кард.

Мардумон чун шикорро ёд гирифтанд, ба хӯроквориашон гӯшт зам шуд, машаққати пайдо кардани хӯрок қадаре осонтар гардид...

Сотим Улугзода

23. Китобҳои луғатро номбар бикунед ва аҳамияти онҳоро бигӯед.

- Калимаҳое, ки маънои мустақил надоранд, ҷӣ вазифаро адо мекунанд?

Маънои калимаҳои **фарҳанг**, **тамаддун**, **санъат** ва **мачалларо** аз китобҳои луғат биёбед ва бинависед.

24. Матнҳои зеринро бихонед ва ибораҳои ишоратшударо аз ҷиҳати маъно муқоиса кунед:

Боди буррон чист пеши чунбиши **боди суҳан**,
Доди дунё медуҳад, ҳар кас диҳад доди суҳан!

Зиё Абдуллоҳ

Меҳрубону Мижгон **рӯйи хона** бозӣ доштанд.

Кароматуллоҳи Мирзо

Ҳеч шодӣ нест андар ин ҷаҳон

Бартар аз дидори **рӯйи дӯстон.**

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

1. Ба шеъри устод Рӯдакӣ таваҷҷӯҳ кунед, маънои **рӯйи дӯстон**ро чӣ гуна фаҳмидан мумкин аст?

2. Вобаста ба мазмуни мисраи «Рӯйи олам дидан одам дидан аст» (Мирзо Турсунзода) дар ҳудуди се-чор ҷумла нақл нависед.

25. Матни зеринро бихонед ва маънои ибора ва ҷумлаҳои **дамидани офтоб**, **чанг ғалаба надошт**, **ҳок аз хоби гарон сар бардошт**, **офтоб фуру рафт**ро нависед:

Чӯпонон ва, аз ҷумла Бозор, саҳари барвақт рама-ро пеш андохта, ба тарафи Самарқанд ронданд. Роҳи ин тараф беҳтар бошад ҳам, лекин чанг, хоки ҳавои ғуборолудаш **димоғҳои чӯпонони моро**, ки ба ҳавои тозаӣ кӯхистон парвариш ёфта буданд, қариб **ба** таркидан меовард. Аз сахар то **дамидани офтоб чанг** он қадар **ғалаба надошт**, шабнами саҳарӣ, ки аз бухори чашмасор ва ҷӯйборҳои гирдупеш пайдо шуда ба замин мерехт, хоки хушкро қадре нам дода, аз парвоз бозмедошт. Ҳамин ки офтоби ҷаҳонтоб баромада, партави худро дар сари ҷаҳониён андохт, ба қатори ҳайвонот ва наботот, гӯё ки **ҳок ҳам аз хоби гарон сар бардошт**. Ба таъсири тобиши офтоб аввал шабнам бухор шуда ба ҳаво парид, пас аз он хок ҳам хушк ва сабук шуда, бо расидани суми гӯсфандон ба парвоз оғоз кард. Вакте ки офтоб қадди найза баланд шуд, чанг ҳам рӯйи ҳаво ва офтобро фаро гирифта, олабро сиёҳ ва торик кард; гӯё ки **офтоб** пас аз як соати баромадани худаш боз **фуру рафт**...

Садриддин Айни

1. Бигӯед, ки калимаи **рехтан** дар кадом мисол ба маънои асли ё ҳақиқӣ омада ва дар кадом мисол ба маънои маҷозӣ ё ғайриҳақиқӣ?: «ҳама зарру анбар биёмехтанд, Зи шодӣ ба сар-бар ҳамерехтанд» (Фирдавсӣ); «шабнами сахарӣ... ба замин мерехт».

2. Вожаи **таркиданро** дар мисоли **ДИМОҒҲОИ ЧҶУПОНИИ МОРО... БА ТАРКИДАН** меовард маънидод кунед.

26. Ибораҳои зеринро бинависед, маънои асли ва маҷозии калимаҳоро муайян кунед:

оби соф	дили соф
манбаи дониш	дили сангин
кони тилло	бодоми талх
ҳавои сард	сухани сард
ҷавоби талх	кони сухан
девори сангин	қуллаи кӯҳ

- Бо кадоме аз ин ибораҳо шеър медонед? Калимаи **пок** дар байти:

Зи ҷӯе, ки хӯрдӣ аз ӯ оби пок,
Нашояд фиғандан дар ӯ сангу хок.

Фаридулдин Аттор

1. Маънои ҳақиқӣ дорад ё маҷозӣ?

2. Сабаби ба ҷойи ҳарфи **к** омадани ҳарфи **г**-ро шарҳ бидихед.

27. Бо ибораҳои **бахти сафед, сухани ширин, интизоми оҳанин, овози саҳт, оташин гаштан** ва **худро гум кардан** ҷумла тартиб бидихед.

ШАРҲ. **Маҷоз** вожаи арабист. **Маҷоз**, яъне корбурди калима ба маъное ҷуз маънои ҳақиқӣ ё асли, ё калимае, ки дар ғайри маънии ҳақиқии худ истифода шавад ва он маъно аз ягон ҷиҳат ба маънои асли монандӣ дошта бошад. **Чунончи:**

Чаҳон дил ниҳода бад-ин достон,
Ҳама бихрадон низу ҳам ростон.

Абулқосими Фирдавсӣ

Ин ҷо вожаи **чаҳон** ба маънои **чаҳониён**, яъне **ҳама**, **кулли одамон** ва **башарият** омадааст. Дар ин сухани устод Айнӣ таркиби **гул кард** ва ибораи **меваҳои ширин** хоси дарахт бошад ҳам, нависанда онҳоро ба маъноҳои ғайриаслӣ, яъне **ба озодӣ баромадан**, **истиклолият ёфтани** ва **ба дигар кишварҳои Шарқ таъсир расондан** истифода бурдааст.

Дар маънои маҷозӣ ҳусни калима ё ибора афзун мегардад ва он бештар таъсирбахш мешавад.

28. Байти Хоча ҳофизи Шерозиро бинависед ва онро аз ёд кунед. Маънои ибораи **нури чашмро** эзоҳ бидихед:

Дехқони солхӯрда чӣ хуш гуфт бо писар,
К-эй нури чашми ман, ба ҷуз аз кишта надравӣ!

29. Бо калимаҳои сермаънои **сар, бор, бар, дам** ҷумла тартиб бидихед.

30. Аз байтҳои зерини устод Камоли Хучандӣ маънои калимаҳои **борик, чанг** ва **бозро** муайян кунед:

Муғанниё, суханони Камол борик аст,
Бихон ба чанг, ки борик нағмае дорад.

* * *

Ҳалқа чӣ занӣ, Камол, бар дар,
Доим дари раҳмати ту боз аст.

1. Бигӯед, ки вожаи **боз** ба кадом маъноҳо омада метавонад?

2. Маънои ҳалқа **бар дар заданро** шарҳ бидихед.

31. Байтҳои зеринро бинависед ва маънои калимаҳои **сар** ва **доманро** эзоҳ бидиҳед:

Хама домани кӯҳ пурлашкар аст,
Сари номдорон ба дом андар аст.

Абулқосими Фирдавсӣ

Гар зи по афтам, нахоҳам монд аз роҳи талаб,
Дар суроғаш то маро даст аст, доман мекашам.

Мулҳами Бухорӣ

1. Бигӯед, ки аз ин ду калима кадомин ба маънои маҷозӣ омадааст?

32. Аз ин байт калимаи сермаъноро пайдо бикунед ва маъноҳои дигари онро бигӯед:

Хамасола хандон лаби чӯйбор,
Ба ҳар ҷой бози шикорӣ ба кор.

Абулқосими Фирдавсӣ

33. Маънои калимаҳои **шаст** ва **пурро** эзоҳ бидиҳед. Боз бигӯед, ки ин гуна калимаҳоро дар забон чӣ меноманд?

Чу дар шаст уфтодаш зиндагонӣ,
Хаданг уфтодаш аз шасти ҷавонӣ.

Низомии Ганҷавӣ

Он кун, ки бузургаҳд гардӣ,
Фарзонаи ҳафт маҳд гардӣ.
Зинҳор ба ҳирфати падар кӯш,
Дар дидаи мардум аз ҳунар чӯш.
Оини хирад ба даст овар,
Моҳии ҳунар ба шаст овар.

Шамсиддин Шоҳин

Дилаш гашт пуроташ аз меҳри Зол,
Аз ӯ дур шуд хӯрду оромӯ ҳол.

Абулқосими Фирдавсӣ

Халифа гуфт: «ҳар гоҳ чомаи кӯҳна пӯшида бошӣ,
зинҳор кафши нав ба по накуни, ки пур нозеб аст».

Садри Зиё

Номи ӯ Шопур буд ва пур ба забони порсӣ писар
бошад.

«Таърихи Наршахӣ»

34. Байтҳои зеринро бихонед ва маънои калимаҳои
бахра ва **бехро** бигӯед:

Бирав, зи таҷрибаи рӯзгор **бахра** бигир,
Ки баҳри дафъи ҳаводис туро ба кор ояд.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Набошад маро **бахра** чуз ранчу дард,
Шавад рӯзи равшан чунин ложвард.

Абулқосими Фирдавсӣ

Агар зи боғи раият малик хӯрад себе,
Бароваранд ғуломони ӯ дарахт аз **бех**.

* * *

Барандоз **бехе**, ки хор оварад,
Дарахте бипарвар, ки бор оварад.

Саъдии Шерозӣ

1. Себ, **бахра** ва **бех** аз ҷиҳати маъно чӣ фарқ доранд?

ШАРҲ. Дар назм ва гоҳе дар наср ба ҷойи калимаи
афтад (аз феъли афтодан ё афтидан) **уфтад** меояд.

35. Байтҳоро бинависед ва ба маънои калимаҳои **равон**
ва **чанг** зеҳн монед:

Гулоб аст, гӯйӣ, ба чӯяш равон,
Ҳаме шод гардад зи бӯяш равон.

* * *

На гург, ар шери мардумхор бошад,
Ба чанги мо чу рӯбаҳ хор бошад.

Абдурахмони Қомӣ

Бигрифт ба чанг чангу биншаст,
Бинвохт ба чанг чангу зад шаст.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

ШАРҲ. Илова бар ономин ин гуна калимаҳоро **мутаҷонис** (таҷнис аз ҳамин реша аст), яъне **ҳамҷинс** мегӯянд. Калимаи **ҷинос** бо **таҷнис** ҳамреша аст. Дар ҷумла ва шеър овардани ду калимаи монанд, аммо дорои маъниҳои гуногунро **мутаҷонис** ё **ҷинос** мегӯянд. **Таҷнис** ва **ҷинос** номи санъати шеърӣ мебошанд.

36. Матнро бихонед ва бигӯед, ки калимаҳои бо ранги сиёҳи баланд навишта аз ҷиҳати маъно бо ҳам чӣ муносибат доранд? Муродифи калимаҳои **писанд**, **дӯст**, **сипоҳ** ва **хирадмандро** номбар кунед.

Машварат **идроку хушёрӣ** диҳад,
Ақлҳо мар ақдро ёрӣ диҳад.

Қалолиддини Балхӣ

Афросиёб дар шарқи мамлакаташ вилоятеро то дарёи Чин ба Сиёвуш дода, ўро дар он сарзамин подшоҳ кард... Кишвари подшоҳи нав аз як сар то сари дигараш сад фарсанг буд. Сиёвуш ба як ҷойи **хушобу ҳавое** расид, ки як тарафаш баҳр, як тарафаш кӯҳ, тарафи саввумаш дашти **кушод ва фароҳе** буд. Дар кӯҳ ва дашт нахчир фаровон буд. **Дилкушо** маъвое буд, дарахтони бисёр ва обҳои равон дошт.

Сотим Улугзода

1. Шакли дигари калимаҳои **фарсанг** ва **саввумро** ба ёд биёред.

37. Кадом калимаҳои шеъри зерин аз чихати маъно ба ҳам наздиканд?

САЙҚАЛИ ДУНЁ

Шабҳо чарогон мешавӣ,
Пурнуру тобон мешавӣ,
Эй осмони бахти мо,
Як ахтаристон мешавӣ.
Рӯи ту аз рӯи ҷаҳон бех,
Ҳар кӯчаат аз Қаҳқашон бех,
Ҳар субҳдам бо офтоб
Болида меҳезӣ зи хоб,
Ҳоки ҳама кӯят зар аст,
Оби ҳама ҷӯят гулоб.
Шоми сафедат пурзиё,
Субҳи умедат пурсафо,
Набвад баҳоят ғайри дил,
Эй дилкушо, эй дилрабо.

Низом Қосим

38. Бо калимаҳои хуршед, бузург, рӯй, ҷаҳон, дониш, далер, хуррам бо шеър мисол биёред ва муродифҳои онҳоро дар дафтар нависед.

ШАРҲ. Маъноии **муродиф** аслан пайрав аст, яъне чизе ки дар ақиби чизи дигар бошад. Дар забон калимаҳои шаклан гуногуни ҳаммаъноро **муродиф** ё **мутародиф** (яъне ҳамрадиф) меноманд. **Радиф**, ки унсури муҳимми шеър ба шумор меравад, бо калимаи **муродиф** ҳамреша мебошад.

Муродифҳо ё **муродифот** як маъноро бифаҳмонанд ҳам, бо мавриди истифодаи худ фарқ мекунанд. Чунончи: калимаҳои **мақсад**, **муддао**, **ният**, **орзу**, **ком**, **умед**, **азм**, **оҳанг** дар матн дар ҷойи худ зебо ва мувофиқ ба назар мерасанд.

39. Матнҳои зеринро бихонед ва ба муродифҳои калимаи **мақсад** ва мавқеи корбурди онҳо таваҷҷӯҳ кунед:

Ятим бо духтар ба як вилояти дурдаст рафта, ҳар ду бо хурсандӣ зиндагонӣ карда, ба муроду мақсадашон расиданд.

Садриддин Айни

Ман чун ҳаҷ бикардям, боз ба ҷониби Миср бирафтам ва нияти боз омадан надоштам.

Носири Хусрав

Туӣ аз ҳар ду олам орзуям,
Ту ро чун ёфтам, аз худ чӣ гӯям!

* * *

Хавои мулки худ аз дил бадар кард,
Ба мулки Миср оҳанги сафар кард.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

1. Дар бораи аҳамияти муродифҳо бо чанд ҷумла фикратонро баён кунед.

40. Матнҳои зеринро бинависед ва аз ёд кунед. Мазмуни шеър ва калимаҳои зидмаъноро шарҳ бидихед:

Сухан заҳру позаҳру гарм асту сард,
Сухан талху ширину дармону дард.

* * *

Ба кажжию норостӣ кам гирой,
Ҷаҳон аз пайи ростӣ шуд ба пой.

Абӯшақури Балхӣ

Кори мардон рӯшаниву гармӣ аст,
Кори дунон ҳилаву бешармӣ аст.

Ҷалолиддини Балхӣ

1. Калимаҳои **кажжию норостӣ** бо ҳам чӣ гуна муносибат доранд?

ШАРҲ. **Кажжӣ** ва **каҷӣ** як калимаанд. **Каж** калимаи тоҷикист. Дар алифбои арабӣ ҳарфи **ж** вучуд надорад ва онро арабзабонҳо **зо-и форсӣ** номидаанд. Дар забони арабӣ ба ҳарфи **ж ч (чим)** монанд аст. Аз ин рӯ, дар баъзе мавридҳо нависандагон ба ҷойи **ж ч ё з** навиштаанд, ба мисли **каж-каҷ, бож-боҷ, арзман** (яъне арзишман, арзишдошта) – **арчман**.

41. Матнро бихонед ва калимаҳои муқобилмаъноро бинависед:

Рӯзҳо, моҳҳо мегузаштанд. Рӯзҳои талх, моҳҳои вазнин. Тобистону тирамоҳ, зимистони қаҳратун ҳам ончунон пушти сар шуданд, ки гӯё мардум бедарак монданд. Не, рӯзҳову моҳҳо, ҳатто фаслҳо дар назари яке кӯтоҳ, дар назари дигаре мисли сол тӯлонӣ буданд. Зеро аз хурд то калон дар сар андешаи гарон, дар дил ғаму кулфат доштанд. Аз нигоҳҳо ҳасрат, аз чехраҳо андӯҳ меборид. Дар ҳама ҷо, ҳамин ки яке бар дигаре рӯбарӯ меомад, албатта, аз чигаргӯшаҳои роҳдур, аз онҳое, ки дар кадом як гӯшаи дунё ҷонбозӣ доштанд, пурсон мешуданд. Суханҳо як хел мебаромаданд: хату хабаре ҳаст? Хусусан, модарон шашқатор оби дида мерехтанду бори дилро сабук мекарданд. Пирамардон чӣ? Онҳо бурдборона нафас кашида, бонафрат мегуфтанд:

– Гитлери даҳанталх, илоҳо, сағ барин мурад, дунёра нотинч, одама ба одам душман кард...

Абдулҳамид Самад

1. Муроди нависанда аз калимаи **чигаргӯша** чист?
2. Маънои калимаи **бурдборона**ро бигӯед.

Маънои аслии таркибҳои **андӯҳ боридан** (андӯҳ меборид), **ҷонбозӣ доштан** (ҷонбозӣ доштанд), **бори дилро сабук кардан** (бори дилро сабук мекард)-ро шарҳ диҳед.

Калимаҳои зидмаъноро **мутазод** (антоним) мегӯянд ва **тазод**, ки номи як санъати шеърест, аз нигоҳи маънӣ ба ин калима алоқаманд мебошад.

42. Аҳамияти калимаҳои **мутазодро** бигӯед. Бо истифода аз калимаҳои **рӯзу шаб, пиру барно** матн тартиб диҳед.

43. Ба калимаҳои зидмаъноӣ шеъри Ҷалолӣдини Балхӣ аҳамият бидиҳед ва онро аз ёд кунед:

Оби ҳайвон хон, махон инро сухан,
Ҷони нав бин дар тани ҳарфи куҳан.
Нуктаи дигар ту бишнава, эй рафиқ,
Ҳамчу ҷонӯ саҳт пайдову рақиқ...
Дар мақоме захру дар ҷое даво,
Дар мақоме куфру дар ҷое раво...
Дар мақоме айбу дар ҷое хунар,
Дар мақоме сангу дар ҷое гуҳар.
Дар мақоме ҳанзалу ҷое шакар,
Дар мақоме хушкию ҷое матар...

1. Ҷаро шоир ба ҷойи калимаи **ҳайвон** калимаи **ҳаётро** ба кор набурдааст?
2. Калимаҳои номафҳумро аз фасли луғати китоб биебед ва маъноӣ онҳоро дар хотир бигиред.

ШАРҲ. Калимаи **мақом** арабӣ аст ва маъноӣ **ҷой** ва **ҷойи истиқоматро** дорад. Ҷунончи:

Он деҳро Бухоро хондаанд ва аз қадим боз **мақоми** подшоҳон аст.

«Таърихи Наршахӣ»

Мақом дар шеъри устод Ҷалолӣдини Балхӣ мафҳуми **ҷой, мавқеъ, маврид** ва **ҳангомро** баён менамояд. Ин калима ба маънии **дарача, мартаба, рутба** ва **поя** низ истифода шудааст:

Ҳар қадам **мақом, мартаба** ва **дарачаи** хеш бидонанд.

Аҳмади Дониш

Дар мусиқӣ оҳанги сурудро **мақом** мегӯянд. **Мақомот** шакли ҷамъии калимаи **мақом** аст. Мисол:

Яке аз сулолаҳои Лубнон, ки **мақомоти** ӯ дар диёри Араб машхур буд, ба ҷониби Димишқ даромад.

Саъдии Шерозӣ

Аммо **мақомотҳо** гуфтан ғалат аст, чунки пасванди чамъсози арабии **-от** аз ҷиҳати вазифа баробари пасванди чамъсози тоҷикии **-ҳо** мебошад.

44. Ба шарҳи калимаи **маърифат** тавачҷӯҳ намоед:

Маърифат калимаи арабӣ буда, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ин гуна тафсир ёфтааст:

1) **илму дониш:**

Дидаи ҷони Бӯалӣ Сино
Буда аз нури маърифат бино.

Анварии Абевардӣ

2) шинохтан, доништан, боодабу ботарбия будан:

Шеърӣ форсӣ роҳи зиндагӣ ва саодату маърифатро ба мо ёд меод.

Сайид Муҳаммадали Қамолзода

3) **тамиз, фаҳм:**

Агар маърифат мебошад, ба дидани дӯстат мерафтӣ.

Сайид Муҳаммадали Қамолзода

45. Матни зеринро бинависед ва ба шарҳи калимаҳои **муассис** ва **фозил**, ки дар дохили қавс омадаанд, диққат бидихед:

Ман номи «Ғиёсуллоғот»-ро аввалин бор дар мактабе, ки дар Самарқанд хондаам, аз муассис (асосгузор, бунёддиханда, барпокунанда) ва муаллими калони ин мактаб, марди бисёр фозил (олим, доно, донишманд, дорои фазлу камол) Мулло Абдулқодири Шакурӣ шундам. Ин муаллим, ки китоби чандон зи-

ёде надошт ва чунонки мо, шогирдонаш, пай мебурдем, яке аз кадрноктарин ва даркоритарин китобхояш хамин «Ғиёсуллуғот» буд.

Раҳим Ҳошим

ШАРҲ. Шумо то ин вақт шояд бо шаклҳои дигари калимаи **луғат**, монанди **луғатҳо** ва **луғот**, вохӯрда бошед.

Луғат калимаи арабӣ аст. **Луғатҳо** ва **луғот** суратҳои ҷамъи он мебошанд. **Луғат** бо иловаи пасванди (суффикси) **-ҳо** шакли ҷамъи гирифтааст. Ин тарзи ҷамъбандии тоҷикӣ аст. **Луғот** шакли ҷамъбандии арабӣ буда, яъне **луғатҳо** гуфтан аст.

Китоби **луғат** ё **луғатнома** (фарҳанг ва фарҳангнома ҳам мегӯянд) ҳамсафари ҳаётии инсон ба шумор меравад. Луғатномаҳоро хазинаи забон меноманд, зеро ки сарвати луғавии забонро дар бар мегиранд.

46. Шарҳи калимаҳои **дида** ва **нурро** аз «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бихонед ва дар дафтар нависед.

47. Шеъри зеринро бинависед, калимаҳои мутародиф (ҳаммаъно), сермаъно, мутачонис (ҳамчинс) ва мутазод (зидмаъно)-ро муайян кунед. Матнро аз бар намоед:

МОДАР

Гӯянд, маро чу зод модар,
Пистон ба даҳон гирифтаи омӯхт.
Шабҳо бари гоҳвораи ман
Бедор нишасту хуфтаи омӯхт.
Дастам бигирифтӣ по ба по бурд,
То шеваи роҳ рафтаи омӯхт.
Як ҳарфу ду ҳарф бар забонам
Алфоз ниҳоду гуфтаи омӯхт.
Лабханд ниҳод бар лаби ман,
Бар ғунҷаи гул шукуфтаи омӯхт.
Пас, ҳастии ман зи ҳастии ўст,
То ҳастаму ҳаст, дорамаш дӯст!

Эраҷ Мирзо

§5. РОҶҶОИ АСОСИИ КАЛИМАСОЗӢ

48. Матни зеринро бихонед ва калимаҳои сохтаву мураккаби онро муайян бикунед. Фарқи калимаҳои содаро аз калимаҳои мураккаб бигӯед:

Темурмалик яккаву танҳо бо роҳи биёбон ба тарафи Хоразм мерафт. Ӯ аз биёбон баромада, ба ҷоҳои обод ва аҳолинишини Хоразм расид, аммо ҳамаи он ҷойҳои собиқ обод аз биёбони холии беобу алаф бадтар шуда буданд: киштзорҳо, гулзорҳо, боғу бўстонҳо ва марғзорҳо сар то сар хароб шуда буданд; деҳаҳо ва работҳо тамоман сӯхта вайрон шуда буданд. Дар тамоми он ҷойҳо аз чинси одаи ва ҳайвоноти хонагӣ касе ва чизе ба назар наменамуд.

Темурмаликро аз дидани ин ҳол дил метапид, нафас тангӣ мекард ва ғзабе, ки нисбат ба чингизийн дошт, садчандон зиёд мешуд.

Садриддин Айни

1. Калимаи **асар** боз кадом маъноро ифода мекунад?

49. Бо истифодаи пешванду (преффиксу) пасвандҳо аз феълҳои **дон**, **пӯш**, **санҷ**, **хӯр**, **гуфт**, **бур**, **бин**, **шунав** исму сифат бисозед.

50. Матнҳои зеринро бихонед ва бигӯед, ки калимаҳои мураккаби ин байтҳо бо кадом роҳ ташаккул ёфтаанд?

Бузургӣ саросар ба гуфтор нест,
Дусад гуфта чун ним кирдор нест.

Абулқосими Фирдавӣ

Дӯстиро ҷустуҷӯ дорем мо,
Аз амонӣ гуфтугӯ дорем мо.

Мирзо Турсунзода

– Бигир, бачам! – гӯшти рӯи тобасангро ба косаи сафолие гузошта, ба Аградод дароз кард Сабоҳат.

– Гармогарм бихӯрӣ, асари сарморо аз танат мерабояд.

Бароти Абдураҳмон

1. Вожаи **мерабояд** чӣ маънӣ дорад? Калимаи **асар** ба кадом маънӣ оварда шудааст?

51. Ҷумлаҳои тартиб диҳед ё аз назму наср мисоле биёред, ки сифату феълҳои **мӯйсафед**, **неку бад**, **гарму сард**, **даромад** ва **баромад** дар мавқеи исми истифода шаванд.

52. Матнҳои зеринро бихонед ва калимаҳои мураккабро маънидод кунед. Аз матни манзум сохти калимаҳои **ҷонвар** ва **одамиро** шарҳ бидиҳед:

Зардақофтоби тирамоҳ дар паси қуллаҳо нопадид шуд. Талу теппа ва дараҳо охиста-охиста ба назар ғуборолуд, сиёҳфом мешуданд. Хусрав аз сари баландӣ, аз пеши чормағзи кӯрак, ки ҳар шаб аз он ҷо навҳаи бум ба гӯш мерасид, ба деҳа нигарист. Хонаҳо, долу дарахтонро пардаи кабудфои дуд мепечонд. Атроф сокинтар мегашт. Тегаҳои кӯҳ ва шахҳои овезон, ки дар равшанӣ пуршукӯҳ менамуданд, акнун даҳшатноку ваҳмангез ба чашм мерасиданд. Гоҳ-гоҳ шамоли сард вазида, аз лаби ҷарӣ ва домани кӯҳ баргҳои хушкидаи рафидахору камол ва курушу ровро барканда, ба ҷое мебурд.

Абдулҳамид Самад

Ҷонвар фарбеҳ шавад, лек аз алаф,
Одамӣ фарбеҳ зи изз асту шараф.
Одамӣ фарбеҳ шавад аз роҳи гӯш,
Ҷонвар фарбеҳ шавад аз ҳалқу нӯш.

Ҷалолиддини Балхӣ

1. Калимаҳои муқобилмаъноии **фарбеҳ** кадомҳоянд?
2. Муносибати байни калимаҳои **из(з)** ва **шарафро** бигӯед.

53. Аҳамияти унсурҳои калимасозро бо мисолҳо эзоҳ бидихед ва бигӯед, ки чаро калимаҳои **дониш**, **донишманд**, **бедониш**ро ҳамреша меноманд?

54. Матни зеринро бихонед ва бандакхоро муайян кунед:

Борон дар боридан, роҳ лой, ҳаво сард, рӯз гашт карда, ба бегоҳӣ наздик расидааст. Як бачаи ҳаштсола роҳ меравад, аммо ба чӣ тарз? Ҳар қадами партофтаи худро се-чор бори дигар бардошта, ба ҷойи аввалиаш мениҳад ва ҳар замон баргашта, ба дунболи худ нигоҳ мекунад. Маълум буд, ки ин бача хеле хунук хӯрдааст ва меҳоҳад, ки барои гарм кардани бадани худ тезтар роҳ равад.

Садриддин Айни

Кӯдакони дӯстрӯ пайи ҳам ба ҳавлӣ ворид шуда, бо хандаву шавқ ба чидани себҳои рехта шурӯъ карданд. Чашмони мард нурафшон, чехрааш равшан, лабонаш пуртабассум, нарм бархест ва ба тифлакони себчин пайваст, балки ӯ низ гӯё ба тифле табдил ёфт. Эҳе, давутоз ва шӯру талоши тозае авҷ гирифт барои себчинӣ.

Абдулҳамид Самад

55. Ибораҳои зеринро бинависед ва роҳи таркиб ёфтани онҳоро бигӯед:

хонаи Аҳмад	гарданбанди тилло
китоби Зӯхро	боди сабо
занги мадраса	қадди сарв
девори хона	дарёи Сурхоб

56. Байтҳои зеринро нависед ва бандакҳои **-ам**, **-ат**, **-аш**-ро дар калимаҳои **нангам**, **танат**, **солаш** маънидод намоед:

Дил чу дар хидмати ту шод кунам,
Нангам ояд, ки зи ҷон ёд кунам.

Парвиз Хонларӣ

Таносоиву кохилӣ дур кун,
Бикӯшу зи ранҷи танат сур кун.

* * *

Сиёвушро доду кардаш навид,
Зи хубӣ бидодаш фаровон умед.
Чунин ҳафт солаш ҳаме озмуд,
Ба ҳар кор ҷуз покзода набуд.

Абулқосими Фирдавӣ

57. Бо шакли ҷамъи бандакҷонишин мисол биёред ва дар дафтар нависед.

58. Матни зеринро бихонед ва гӯед, ки дар он кадом бандакҳои феълӣ истифода нашудаанд? Дар ҷумлаи «**Анварӣ манам**» -ам чӣ гуна бандак аст?

Рӯзе ҳақим Анварӣ дар бозори Балх мегузашт, хангомае дид, пеш рафт ва саре дар миён кард. Марде дид, ки истода ва қасоиди Анварӣ ба номи худ мехонад ва мардум ўро таҳсин мекарданд.

Анварӣ пеш рафт ва гуфт:

– Эӣ мард, ин ашъори кист, ки мехонӣ?

Гуфт:

– Ашъори Анварӣ!

Гуфт:

– Анвариро мешиносӣ?

Гуфт:

– Чӣ мегӯӣ, Анварӣ манам!

Анварӣ бихандиду гуфт:

– Шеърдузд шунида будам, аммо шоирдузд надида будам.

Фахриддин Али Сафӣ

1. Ба ифодаи дар бозори Балх мегузашт тавачҷӯх намоед. Имрӯз дар ифодаи чунин маъно ба ҷойи пешоянди дар кадом пешояндро истифода мебаранд?

2. Кӯшиш ба кор баред, то матнро бетағйир накл кунед. Мавқеи аломатҳои китобатро ба ёд гиред.

59. Матнҳои зеринро бихонед ва бигӯед, ки бандакҳои хабарӣ бо кадом калимаҳо пайваст шудаанд? Бандакҳои хабарӣ аз бандакҳои феълӣ чӣ фарқ доранд?

Давлати шоҳон асари ганчи туст,
Роҳати аён самари ранчи туст.
Гар ту ду рӯзе надихӣ тан ба кор,
Яксара нобуд шавад рӯзгор.
Боиси ободии олам туй,
Ранчбаро, маънии одам туй!...

Абулқосим Лоҳутӣ

* * *

Дар зимистон бо хаёли навбахорон зиндаам,
Сабзаи саҳрояму бо оби борон зиндаам.
Қатраҳо аз иттифоқи ҳамдигар дарё шаванд,
Ман дар ин дунё ба меҳри дӯстдорон зиндаам.

Алимуҳаммад Муродӣ

1. Чаро шоир туст гуфтааст? Шакли пурраи он чӣ гуна аст?

§6. СОХТ ВА ИМЛОИ ИСМ

60. Ба калимаҳои зерин пешванд ва пасвандҳои **ҳам-**, **-гар**, **-гор**, **-андар**, **-гоҳ**, **-зор**, **-истон**, **-дон**, **-бон**, **-а**, **-ӣ**, **-гарӣ**, **-иш**, **-ор**-ро илова кунед ва калимаи нав созед. Ҳамзамон аҳамияти унсурҳои калимасозро бигӯед:

лола	шоир
пайванд	боғ
рӯз	ранг
хон	бор
пурс	сабақ
мадад	базм
гуфт	даст

61. Матнҳои зеринро бихонед ва роҳи ба вучуд омадани
исмҳои ишоратшударо бигӯед. Ба мазмуни байтҳо эътибор
диҳед:

Рафти сухан бар сари Хатлон бувад,
Хубби Ватан гӯшаи имон бувад.

Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ

Он бузи кӯҳӣ бар он кӯҳи баланд
Бардавад аз баҳри **хӯрде** бегазанд,

Ҷалолиддини Балхӣ

Набояд **роҳрав**, к-ӯ зуд ронад,
Касе, к-ӯ зуд ронад, зуд монад.

Низомии Ганҷавӣ

Дил чун мутеъ гашт, чароғи назар шавад,
Фарзанди нек **ҷойнишини** падар шавад.

Сайидои Насафӣ

Моргире рафт сӯйи кӯҳсор,
То бигирад ӯ ба афсунҳо-ш мор.

* * *

Гар гарону гар шитобанда бувад,
Он ки чӯяндаст, ёбанда бувад.

* * *

Дар талаб зан доимо ту ҳар ду даст,
Ки талаб дар роҳ некӯ **раҳбар** аст!

Ҷалолиддини Балхӣ

Дар он вақт дар Суғди Самарқанд **сафедчомагон**
бисёр қувват гирифта буданд ва шаҳри Самарқанд
ҳам дар дасти онҳо буд.

Садриддин Айни

1. Аз таркиби **к-ӯ** кадом овоз ихтисор шудааст ва ба хотири чӣ?
2. Пасванди **-гон** дар калимаи **сафедчомагон** чиро нишон медиҳад?

62. Пасвандҳои **-он(-ён), -вон, -хо, -ак(-як), -ча**-ро аз ҷиҳати вазифа бо мисолҳо шарҳ диҳед. Ин мисраи шоир – «Порае аз нон яқин, ки нон бувад» кадом мақоли машхури халқро ба ёд меорад. Оид ба аҳамияти гандум ва нон матн тартиб диҳед.

63. Матни зеринро бихонед, исмҳои сохта ва мураккаби онро муайян кунед ва дар дафтар нависед:

Заҳҳок тоҷи фирӯзаро бар сар ниҳода, бар тахти тоҷ нишаста ва бо мӯбадон рӯ оварда гуфт:

– Эй номвар хирадмандони пурҳунар! Ба шумо маълум аст, ки ман як душмани ниҳонӣ дорам. Агарчи ӯ чавон аст (Фаридунро дар назар дошт), лекин ман ӯро хурд намебинам, ӯ далер ва номҷӯй аст, меҳодад маро сарнагун, тахту тоҷамро вожгун созад. Аз бади рӯзгор метарсам. Бояд чора ҷуст. Шумо як гувоҳнома нависед, ки ман подшоҳи одил, раҳмдил, ростқавл ҳастам ва ҳамеша ба ростию некӣ амал кардаам, то ки душманонам баҳонаи тегкашию интиқомҷӯйӣ надошта бошанд.

Бузургон магар ҳад доштанд, ки амри подшоҳонро ба ҷо наёранд? Ночор аз тарс гувоҳнома навиштанд ва ҳамаашон дар он гувоҳнома имзо карданд.

Ҳамин вақт дар майдони пеши қаср халқи ситамдида чамъ омада, аз дасти шоҳи аждаҳобардӯш дод мегуфтанд, ғавғо мекарданд.

Як марди тануманди бакитфу бозу, ки дар чашмонаш оташи кину ғазаб шӯълавар буд, ба боргоҳ зада даромад. Ҷӯшону хурӯшон даст бар сар зада, рӯёруйи Заҳҳок истода, фарёд кашид:

– Эй ситамгар, ман Коваи оҳангарам!

Сотим Улугзода

1. Таркибҳои **бар забон меронд** ва **пояи салтанат**, **хад доштандро** чӣ гуна фаҳмидан мумкин аст?

64. Калимаҳои зеринро нависед ва ба ду тарзи навишти онҳо эътибор бидихед:

гуноҳ – гунаҳ	рӯй – рӯ
коҳ – каҳ	кӯй – кӯ
моҳ – маҳ	мӯй – мӯ
шоҳ – шаҳ	шӯй – шӯ
роҳ – раҳ	хӯй – хӯ
рӯбоҳ – рӯбах	пой – по
сарой – саро	

65. Шеърҳои зеринро бихонед ва калимаҳои ду тарзи навиштдоштаро нишон бидихед:

Шайх ўро фармуд, ки хидмати ин тоифа ихтиёр кун, то азизи ҳар ду сарой гардӣ.

Муҳаммад бинни Мунаввар

Дар талаб зан доимо ту ҳар ду даст,
Ки талаб дар роҳ некӯ раҳбар аст.

Чалолиддини Балхӣ

66. Байти зеринро нависед ва ба имлои калимаҳои ишоратшуда аҳамият бидихед:

Кӯйи навмедӣ марав, умедҳост,
Сӯйи торикӣ марав, хуршедҳост.

Чалолиддини Балхӣ

67. Бо вожаҳои **ҷой**, **пой**, **рӯй**, **мӯй**, **тӯй** ибора бисозед.

68. Тарзи навишти калимаҳои зеринро ёд бигиред: **Бузургмеҳр – Бузурчмеҳр**, **сапед – сафед**, **пил – фил**, **пирӯз – фирӯз**, **хидмат – хизмат**, **устод – устоз**.

1. Бо кадоме аз ин калимаҳо мисол оварда метавонед.
2. Байтро бихонед ва фикратонро доир ба калимаи **ой** бигӯед:

Эй сарви суманбари гуландом,
Аз орази ту хичил маҳи шом.
Боз ой, ки ҳаҷри чонгудозат
Бурд аз дили мо қарору ором!

Ҳофизи Шерозӣ

69. Ҷумлаҳои зеринро бинависед ва ба имлои калима ва ибораҳои ишоратшуда таваҷҷӯҳ намоед:

Муаллифи китоби «**Ғиёсуллуғот**» Муҳаммад Ғиёсуддин аст. «Ғиёсуллуғот» ба номи муаллиф вобаста аст, яъне **луғоти (ё луғати) Ғиёс**.

Маликушшуаро Баҳор аз шоирони машҳури кишвари Эрон ба шумор меравад.

Мовароуннаҳр ва **Хуросон** аз сарзаминҳои қадимаи Осиёи Марказӣ будаанд.

Чанд сол аст, ки **Хуршеди паҳлавон** ҳарифони худро мағлуб мекунад ва дар мусобиқа ҷойи аввалро ишғол менамояд.

70. Бо исмҳои **амир Темур, Аҳмадмахдум, Акбари Мерган, Ибни Сино, Сомониён, шохномахонӣ, Ҷумҳурии Ислонии Эрон, Худованди замину осмон, Ал-Берунӣ, Ҷумҳурии Қазоқистон, Шӯриши Восеъ, «Рангинкамон», бозори «Баракат»** ҷумла тартиб бидихед ё аз назму наср мисол биёред.

71. Матни зеринро бихонед ва исмҳои хоси онро дар дафтар бинависед:

Устод Мӯъмин Қаноат соли 1932 дар деҳаи Курговад, воқеъ дар ноҳияи Дарвози вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, дар хонаводаи кишоварз ба дунё омадааст. Дар соли 1956 Донишгоҳи давлатии миллии Тоҷикистонро дар риштаи забон ва адабиёти тоҷик ба поён расондааст. Вай ӯҳдадори вазифаҳои зиёд буд ва ҳафт, ки аз он ҷумлаанд: мудири бахши шеър ва дабири маҷаллаи «Садои Шарқ», ноиби Раиси Иттиҳодияи нависандагони Тоҷикистон, вакили

Маҷлиси Олии собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, раиси кумитаи умури байналмилалии Шӯрои Олӣ ва дар ҳоли ҳозир муовини раиси Кумитаи Мукофоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Нахустин китоби шоир бо номи «Шарора» соли 1960 ба таъб расидааст. Достонҳои «Сурӯши Сталинград» ва «Гаҳвораи Сино» сазовори Ҷоизаи давлатии ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ шудаанд.

1. Калимаи **риштаро** чӣ гуна мефаҳмед?
2. Шеъри устод Муъмин Қаноатро таҳти унвони «Ба хаводори забони тоҷикӣ» такроран хонед.

ШАРҲ. Ба таъсири забони арабӣ вожаҳои Бузургмехр, сафед, гӯспанд, пил, пирӯз ва ғайра шакли худро каме тағйир доданд, яъне дар ин калимаҳо ба ҷойи ҳарфҳои **г** ва **п** ҳарфҳои **ч** ва **ф**-ро ҳам навиштаанд (Бузур**ч**мехр, са**ф**ед, гӯ**с**фанд, **ф**ил, **ф**ирӯз). Шумо медонед, ки алифбои ниёгон дар асл аз 28 ҳарф иборат буд. Бо иловаи 4 ҳарфи хоси забони тоҷикӣ, монанди **п, ч, ж, г**, шумораи ҳарфҳо ба 32 расид. Дабирон, котибон, мирзоҳо ё нависандагон ҳангоми таълифи китобу асарҳо ба ҷойи ин ҳарфҳои тоҷикӣ ҳарфҳои арабии ба онҳо наздику монандро низ ба кор бурдаанд. Дар ҷонишини **ҳеч-ҳеч** низ ин ҳодиса рух додааст. Ин ҷо ҳарфи **ч** дар мавқеи ҳарфи **ч** қарор гирифтааст.

Бадалшавии ҳарфи **д** ба **з** дар калимаҳои хидматхизмат, устод-устоз аз рӯйи наздикии талаффузи ин овозхост: **д** ва **з** ҳамсадоанд, аз ин ҷиҳат дар гуфтор гоҳе овози **з** дар ивази овози **д** омада ва ҳамон тарзи талаффуз ба навишт таъсир кардааст.

72. Матнро бихонед ва исмҳои хоси онро ба гурӯҳҳо ҷудо кунед:

ПАНЧРӮД

Дуруд бар Панчрӯди Рӯдакизод,
Ки бар шеъри дарӣ болу паре дод.

Бухорову Хуросон офарин хонд,
Каломашро қиёси ангубин хонд.
Зи Хатлон то Бадахшон болафшон,
Паридӣ мурғи табъи ӯ ғазалхон.
Зи чӯйи Мӯлиён пайғом овард,
Ки шахро мисрае дар дом овард.
Падар дар маъниву лафзу баён шуд,
Зи шеъраш миллате соҳибзабон шуд.
Агарчи буд сангин сарнавишташ,
Чу барфи қулла шуд покӣ сиришташ.
Агарчи кӯр шуд, бино диле дошт,
Чу кӯхистони мо дарёдилӣ дошт.
Сучуд орам ба хокат, Панчрӯдам,
Кунам оғоз дар васфат сурудам.
Зи рӯдат чуръае дар соғарам дех,
Зи байти Рӯдакӣ болу парам дех.

Ҳабибуллоҳ Файзуллоҳ

1. Вожаҳои **калом**, **лафз** ва **забон** бо ҳам чӣ гуна муносибати маъноӣ доранд? Ибораи **Панчрӯди Рӯдакизодро** чӣ гуна мефаҳмед?
2. Сохти калимаҳои **соҳибзабон**, **сарнавишт** ва **дарёдилро** муайян кунед.

§7. СИҒА ВА ЗАМОНҶОИ ФЕЪЛ

73. Феълҳои **навиштан**, **пурсидан** ва **санҷиданро** мувофиқи нишондоди қисми болои нақша ба сиғаҳо баргардонед. Поёнтар онҳоро дар ҷумла биёред:

Сиғаҳои феъл хабарӣ амрӣ эҳтимоли шартӣ ва хоҳишмандӣ.

хабарӣ
амрӣ
эҳтимоли
шартӣ ва хоҳишмандӣ

74. Дар матнҳои зерин сифаро муайян кунед:

Он қадар дар дилписандӣ дилписанд астӣ, Ватан,
Дар сари тасвири хуснат кас намеёбад суҳан.

Мирзо Турсунзода

То мард суҳан нагуфта бошад,
Айбу ҳунараш нуҳуфта бошад.

Саъдии Шерозӣ

Имрӯз бикун, чу метавонӣ коре,
Фардо чӣ кунӣ, чу ҳеч натвонӣ кард?

Абӯалӣ ибни Сино

Он ки ахлоқи беадаб дорад,
Баҳра кай аз ҷадду насаб дорад?

Ҳоҷи Ҳусайни Кангуртӣ

Осмон васеътар шуд. Аз сафҳаи беғубори он гӯё ситор
аҷӯшида баромада буд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Он яке ранчур шуд сӯйи табиб,
Гуфт: «Набзамро фуру бин, эй лабиб,
Ки зи набз оғаҳ шавӣ бар ҳоли дил,
Ки раги даст аст бо дил мутгасил».

Ҷалолиддини Балхӣ

Мурод изтироби худро ниҳон доштани мешуд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

75. Матни зеринро бинависед ва замони иҷрои амалро муайян кунед:

Рӯдакӣ аз хурдӣ дорои истеъдоди ҳайратбахше буда, ҳофизаи баланд дошт. Дар айёми ҷавонӣ ба Самарқанд омада, таҳсили илм ва камол намудааст. Ӯ овози хуш ва форам низ дошт. Барбат ё руд ном сози зуд омӯхт ва ҳавоҳои тозабатоza мебаст ва бо сози суруд эҷод мекард. Дар андак фурсат диққати аҳли адаб ва санъатро ба худ кашид. Овозаи шоирӣ ва мут-

рибиаш ба атрофи олам паҳн гашт. Амир Наср ибни Аҳмади Сомонӣ ўро ба дарбори худ – шаҳри Бухоро даъват кард. Шоирони ҳамасраш ўро устод ва султони шоирон номидаанд.

«Суханварони сайқали рӯйи замин»

1. Дар бораи устод Рӯдакӣ боз чиро медонед?
2. Феълҳои матнро аз ҷиҳати сохт шарҳ бидиҳед.

76. Бо феълҳои замони гузашта ва ҳозира-оянда ҷумла тартиб бидиҳед:

гашт	бурд
мегашт	меборид
сайругашт мекард	баромад
баргашт	омад
бар	меомад
хӯрд	дӯст медорам
бархӯрд	

1. Қоидаи феълҳои сода, сохта, мураккаб ва таркиби-ро бигӯед.

77. Матнҳои зеринро бихонед, феълҳои замони гузашта ва феълҳои ёварро дар дафтар нависед. Шеърро аз ёд кунед:

Чавон бахшиш напурсид, мансабу мақом талаб накард, балки бар хилофи интизории ҳама аз амир илтимос кард, ки ба вай барои истифода аз китобхонаи салтанатӣ рухсат дода шавад.

Китобхонаи амирони Сомонӣ шӯҳрати калон дошт, лекин дари он боз набуд, барои истифода аз он ба камтар касе иҷозат дода мешуд.

Китобхона таъсис кардан ва китобҳои камёби гаронбаҳоро ҷамъ овардан низ дар дарборҳои шоҳони гузашта як ҷузъи худнамоии шоҳона ба шумор мерафт. Вале аз дари он китобхонаҳо рӯзҳои моҳҳо ғайр аз китобхонадор касе намедаромад.

Ин хоҳиши Абӯалӣ бар хилофи интизораш пази-
руфта шуд. Шодию сарфарозии вай ҳадду канор на-
дошт.

Ӯ ба ҳамин тариқ ба як орзуи дерини худ ноил гашт.

Акнун рӯзи худро аз пагоҳии барвақт то бегоҳӣ дар
китобхонаи дарбор мегузаронд.

Раҳим Ҳошим

Ёд дорам, дар ҳавои мавчи рӯд,
Менавиштам номае бар ёри худ.
Дур аз ман мусафедде менишаст, –
Мӯсафеди тоҷики ошуфта буд.

Буд аён чехрааш андӯху ғам,
Барнамеовард ӯ як ҳарф ҳам?
Хушу ёдаш банд бар фарзанд буд,
Хат намеомад, дилаш буд пуралам.

Халиҷан Бекхоҷин

1. Ибораи **китобхонаи салтанатиро** чӣ тавр мефаҳмед?
2. Муродифи **таъсис карданро** бигӯед.

78. Шеъри зеринро бинависед ва феълҳои ишоратшуда-
ро аз нигоҳи замон эзоҳ бидихед:

Навиштан зи гуфтан муҳимтар **шинос**,
Ба гоҳи навиштан **ба чо ор** хӯш.
Сухан бо қалам чун қалам рост **дор**,
Ба неку ба бад дар сухан нек **кӯш**.
Ба гуфтан туро гар хатое **фитад**,
Зи барбат фузунат **бимоланд** гӯш.
В-агар дар навиштан **хатое кунӣ**,
Сарат чун қалам **дур монад** зи дӯш.

Масъуди Саъди Салмон

1. **Навиштан** ва **гуфтан** чӣ гуна шакли феълӣ мебошанд? **Гӯши барбат молидан** (бимоланд) ишора ба чӣ аст?

2. Аз рӯи мазмуни шеърҳо маънои вожаи **дӯшро** бигӯед.

Чӣ хӯрдӣ дӯш, к-ин зебоият дод,
Зи хубони ҷаҳон болоият дод?

Абдурраҳмони Ҷомӣ

ШАРҲ. **Масдар** калимаи арабӣ буда, маънои аслии он **баромадан** аст. Дар китобҳои луғат, аз ҷумла дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ», **масдарро манбаъ** шарҳ додаанд, яъне **масдар** манбаъ ё асоси пайдоиши ҳамаи шаклҳои феълӣ мебошад. Мо феълро ҳамеша ба сурати масдар вирди забон мекунем. Масалан, агар бихоҳем, ки аз байти:

Ба лутфу марҳамат дилҳо ниғаҳ дор,
Кас аз дасту забони худ маёзор.

Носири Хусрав

феълро пайдо намоем, онро дар шакли масдар ин гуна бояд номбар кунем: **дил(ҳо) ниғаҳ доштан** ва **маёзурдан** (наозурдан). Ё, пурсида шавад, ки аз ҷумлаи «Зарвоншоҳ китоб мехонад» феълро муайян кунед, онро ин тавр бояд нишон дод: хондан!

79. Масдарҳоро ба феъли замони гузашта баргардонед: **рӯфтан, чидан, пухтан, расидан, тайёр шудан, тамошо кардан, кӯфтан.**

1. Феъли замони гузашта чӣ гуна амалро мефаҳмонад?

2. Сохти феълҳои **тайёр шудан** ва **тамошо карданро** бигӯед.

80. Ба ҷойи нуқтаҳо аз феълҳои дар қавс оварда феъли мувофиқро гузоред ва матнро нависед. Тобишҳои маъноии он феълҳоро бигӯед:

Шаҳри азизи ман! Чӣ хусни дилрабое дорӣ! Дар кӯчаю хиёбонҳоят қадам...у дилам аз фараҳ... Ана, баҳор ҳам омад. Дарахтони қадди роҳу майдонҳои ту гулбасар шуданд. Хусни дилҷӯи ту боз дилработар гардид.

Шаҳри дилҷӯи ман бо қадамҳои баҳодуруна... Дар ин ҷо қариб ҳар рӯз ягон навигариро дидан мумкин. Вай дар пеши назар... (лабрез мешавад, мемоман, месабзад, пеш меравад).

Озод Аминзода

81. Феъли **сохта истоданро** аз рӯи шахсу шумора тасриф бикунед, пас бо он чанд ҷумла тартиб бидихед.

82. Шеъри зеринро бинависед ва феъли замони ҳозираояндаро муайян кунед:

Фаввора аз дили санг
Ҷӯшад нафас кашида,
Бар осмон чу тӯсе
Қад бо ҳавас кашида.
Хуршеди бомдодон
Кокулфишон дурахшад,
Андар танаш чу атлас
Тиру камон дурахшад.
...Монандаи сафедор
Қад рост мекунад об.
Аз ошён чу кафтар
Парвоз мекунад об.
Об аз гулӯи санге
Чун аз қафас раҳида,
Бо ҳар паридани он
Дунё нафас кашида.

Ҳабибуллоҳ Файзуллоҳ

1. Ба мисраи «Об аз гулӯи санге» тавачҷӯх кунед: магар **санг гулӯ** дорад? Инро чӣ гуна мефаҳмед?

2. Мазмуни мисраи «Дунё нафас кашида»-ро хаттӣ шарҳ диҳед.

83. Ба ҷойи нуқтаҳо феъли замони ҳозираро гузоред.
Намуна: меваҳо пухта истодаанд:

Мо ба вилояти Шимкент...
Дехқонон аз сари замин...
Хонандағони синфи ёздаҳ ба имтиҳон...
Ҳофиз суруд...

84. Матнро бинависед ва таркиби феълҳои ишоратшударо муайян кунед:

Мерасад боди баҳорӣ тоза аз оби канал,
Аз пайи Фарғона боғи тоҷикон **гул мекунад**.
Ҳеч **медонӣ**, магар, эй офтоби шӯълавар?
Равшании бахти мо партавфишон **гул мекунад**.

Мирзо Турсунзода

85. Ба ин мисолҳо зеҳн бимонед:

а) хоҳад	хӯрд	а) сӯҳбат хоҳад кард
	нӯшид	тамошо хоҳад кард
	пӯшид	кӯшиш хоҳад намуд
б) нахоҳад рафт		б) дер нахоҳад кард

1. Аз матни зерин феълҳои замони ояндаро муайян кунед:

Об меояд, даштҳо, заминҳои хушк обод хоҳанд шуд. Ин об боғҳоро гул-гул хоҳад шукуфонд, майдонҳоро ҳосилхез хоҳад кард. Мухтасар, оби канали Калони Фарғона мисли хуне, ки ба ҷисми инсон зарур аст, ба ниҳолҳои боғҳо ҷон хоҳад бахшид.

Ҷалол Иқромӣ

86. Матни зеринро айнан бинависед, сипас феълҳои **омадан** (ояд) ва **нозидан** (нозанд)-ро ба шакли замони оянда баргардонед:

Суруд омад ба гӯшам ногаҳонӣ.
Суруди дӯстиву комронӣ.
Ғазал гуфтӣ маро, эй меҳрубонам,
Аё Лохутии ширинзабонам.

Ҷамбул Ҷабаев

1. Гуфта метавонед, ки вожаи **Ому** дар кадом шеъри устод Рӯдакӣ зикр шудааст?
2. Шарҳи калимаи **мусаффо**ро аз китоби луғат биёбед.

87. Матни зеринро бихонед, феълҳоро нависед ва онҳоро аз ҷиҳати сохт ва замон шарҳ бидихед:

Падар руҳи чун баҳор ва тани пилвори писарашро дида, ўро дар оғӯш гирифт ва аз шодӣ гирифт. Пеши симурғ ба сипос сар фуруд овард, ўро ситоиш кард ва офарин хонд.

Симурғ сӯйи ошёнаш парвоз кард, чашмони Сом ва ҳамроҳаш ба вай нигарон монданд.

Падар ҳамоно гирифта ба писар гуфт:

– Дилатро ба ман бад макун ва аз гузашта ёд манамо. Ман то абад дӯстдор ва меҳрубони ту хоҳам буд. Акнун, ки туро ёфтам, ҳамаи хоҳишу орзуятро ба ҷо меорам.

Сотим Улуғзода

1. **Сом** номи қаҳрамони достони кадом шоир аст?
2. Муродифи калимаи **ошён**ро бигӯед.

§8. СИФАТ

Дар забон калимаҳое ҳастанд, ки номро мефаҳмонанд. Бубинед, ки олими маъруфи тоҷик Абӯалӣ ибни Сино дар ин бора чунин гуфтааст: «Ва ба тозӣ номро исм хонанд». Исм, яъне ном аст. Калимаҳои модар, мард, осмон, бахт, замин, шоир, пирохан, ангур, хона, болопӯш ва ғайра номро ифода менамоянд ва ба саволҳои **кӣ?**, **чӣ?** ҷавоб мешаванд. Ҳамаи калимаҳо номро баён намесозанд, боз калимаҳое мавҷуданд, ки номро аз ягон ҷиҳат шарҳ медиҳанд, ба монанди соф, сабз, паҳлавон, сафед, меҳрубон, васеъ, ширин, бузург, сахт, ҷармӣ ва ғайра.

Калимаҳои (исмҳои) дар боло оварда ба воситаи изофат (**-и**) бо вожаҳои дигар ин тавр алоқаманд мешаванд:

модари меҳрубон	пироҳани сабз
осмони соф	марди паҳлавон
замини сабз	шоири бузург
хонаи васеъ	ангури ширин
бахти сафед	болопӯши ҷармӣ

Калимаҳои **меҳрубон, соф, сахт, сабз, васеъ, паҳлавон, бузург, сафед, ширин, ҷармӣ** сифати калимаҳои гурӯҳи аввал, яъне баёнгари хислат, ранг, лаззат, сохт ва тавоноии онҳо мебошанд.

88. Матни зеринро бинависед ва сифатҳои **ҷавон, мард** ва **олимонро** муайян кунед:

Ин ҷавони хушқадду қомати зебо ва хушрафтор, ки Абдуллоҳ ибни Сино ном дошт, дар замони ҳукмронии Нӯҳ бинни Мансури Сомонӣ (987-998) ба ин ноҳия омил таъйин карда шуд.

Ӯ ҷавони танҳое буд. Дар байни мардум ба наздикӣ аз Балх ба Бухоро омаданаширо мегуфтанд ва дар бо-раи марди донишманд будан ва бо олимони Бухоро нишастухез доштаниаш ривоят мекарданд.

Раҳим Ҳошим

1. Сифатҳои калимаи **чавон** бо якдигар чӣ гуна муносибати маъноӣ доранд?
2. Калимаи **нишастухез** чӣ гуна сохта шудааст?

89. Шеърҳои зеринро бихонед ва сифатҳои онро шарҳ диҳед:

Некӯӣ кун бар он ки некӣ хост,
К-аз ту ин номи нек мемунад.

Шамсиддин Шохин

Дашти васеъу боғи латифу ҳавои хуш,
Саҳрову ҷангалу чаману кӯҳу лолазор.
Аз ҳар канор чашма равон асту обшор,
Ҳар сӯ баланд замзамаву нолаву хурӯш...

Пайрав Сулаймонӣ

1. **Некӣ** чӣ гуна вожа аст?

Сифатҳои ҳиссаи нутқест, ки аломат ва ҷиғунагии касе ё ҷизеро мефаҳмонад: одами **бафаҳм**, хонаи **равшан**, сухани **нек**, хӯроки **гарм**, доруи **шифобахш**, лаълии **шишагӣ**, оҳуи **кӯҳӣ**, пойафзоли **мардона**, дасти **рост** ва гайра. Саволҳои сифат **чӣ хел?**, **чӣ гуна?**, **кадом?** аст.

90. Бо истифодаи сифатҳои **нозук**, **рост**, **гуворо**, **сард**, **нарам**, **хамвор**, **дур**, **оқил**, **торик**, **зебо**, **ношинос**, **мушфиқ**, **мумтоз** ҷумла тартиб бидиҳед.

91. Матнҳои зеринро аввал бинависед ва ба сифатҳои ишора намоед:

Зи шеъри дилкаши ҳофиз касе бувад огоҳ,
Ки лутфи табъу сухан гуфтани дарӣ донад.

Ҳофизи Шерозӣ

Саъдиё, марди нақӯном намирад ҳаргиз,
Мурда он аст, ки номаш ба нақӯӣ набаранд.

* * *

Тараххум бар паланги тездандон
Ситамгорӣ бувад бар гӯсфандон.

Саъдии Шерозӣ

Дастмояи бузург ақлу адаб аст, на аслу насаб. Ҳар кас ақли соф ва хиради комил дошта бошад, худро аз пояи паст ба мартабаи баланд мерасонад, ҳар кас ақли заиф дошта бошад, худро аз дараҷаи олий ба мартабаи данӣ андозад.

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

Гарчӣ ҳиндӣ дар узубат шаккар аст,
Тарзи гуфтори дарӣ ширинтар аст.

Муҳаммад Иқбол

1. Мурод аз **ҳиндӣ** ва **дарӣ** гуфтан чист?

92. Матни зеринро бихонед ва бигӯед, ки **тезпар** ва **баландпарвоз** сифатҳои кадом исманд?

Ногаҳон рӯзе аз ҳаво бозе
Тезпаре, баландпарвозе
Кард сӯйи кабӯтаре оҳанг,
Пойи ўро гирифт сахт ба чанг.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

1. **Оҳанг** ба кадом маъно омадааст?
2. Мафҳуми дигари калимаи **оҳангро** бигӯед.

§9. СИФАТИ АСЛӢ ВА НИСБӢ

Сифат аз ҷиҳати ифодаи ҳолату ҷигунагии исм ба ду гурӯҳ ҷудо мешавад: аслӣ ва нисбӣ. Сифати аслӣ аломати хос ва асосии исмро мефаҳмонад, ҷунончи: девори **баланд**, ҳавои **тира**, кулоҳи **сафед**, доруи **талх**. Сифати нисбӣ аломатро нисбат ба ҷизе (макон, замон) ё касе мефаҳмонад ва аз калимаҳои дигар бо

ёрии пасвандҳои **-ӣ(-гӣ)**, **-ин(-ина)**, **-она** ва ғайра сохта мешавад, мисол:

рӯймоли пашмӣ
кӯзаи сафолӣ
гарданбанди нукрагӣ
болопӯши чармин
чавони сабзина
либоси кӯдакона

93. Матнҳои зеринро бихонед ва сифатҳои асли ва нис-
биро ҷудо кунед ва бинависед:

ОМУҶИШИ ШАБОНАРҶ

Абдуллоҳ, ки фозил ва дӯстдори илм буд, бисёр хошиш дошт, ки ду писараш Ҳусайн ва Маҳмудро хонанда, аз донишҳои замони воқиф гардонад. У бо ҳамин мақсад ба Бухоро кӯчид ва Ҳусайнро аз панҷсолагиаш ба хондан водошт.

Дар ин бора худи Абӯалӣ мегӯяд:

«Ҳамагӣ ба Бухоро бозгаштем. Падарам барои ман омуҷгори «Қуръон» ва адабиёт гирифт. Даҳсола будам, ки «Қуръон» ва бисёре аз илмҳои адабро фаро гирифтам».

Ҳусайн дар рӯзҳои аввали ба хониш сар карданиш истеъдоди аҷибонешон дода, устодонашро ба хайрат меандошт.

Падараш баъд аз ин ӯро дар назди Абдуллоҳи Массоҳ ном марди риёзидон ва танобҷӣ, ки дар ҳамсоғии онҳо дӯкони баққолий дошт, ба таълими илми ҳисоб ва ҳандаса гузошт.

Дар ин солҳо Бухоро ҷамъомадгоҳи аҳли савод ва илму маърифат буд. Ҷунонки таърихнависон қайд кардаанд, авоми шаҳри Бухоро низ олиму донишманд буданд ва аксари ин олимони барои гузаронида-ни зиндагӣ бо касбу кори гуногун: баққолий, атторӣ, дуредгарӣ ва амсоли он машғул буданд. Абдуллоҳи Массоҳ низ аз ин ҷумла олимони буда, ризку рӯзии худ ва хонаводаашро бо даромади ночиз аз дӯкони баққолиаш таъмин мекард.

Раҳим Ҳошим

Аградоод дар яке аз нуқтаҳои баланди кӯх, рӯйи харсанги бузурге нишаста, найи чӯпониашро менавохт. Дар канори ӯ гурги қариб дусолааш – Ашк рамаи гӯсфандони машгули чариданро дидбонӣ мекард. Аградоод бар тан куртаю шалвори зардинаи чармин дошт, ки онро бо решаи бодом ранг дода буданд. Дар пой низ ҳамранги шалвор пойафзоли чармине дошт. Хатти мӯйлабҳои нафис ва риши сияхфомаш низ дар бари рӯй дамида, хусни ҷавониашро меафзуд. Сараш урӯн, мӯйи сиёҳи мавҷдори то китф хамидаашро бо пешонабанди чармине бафта буд.

Най нола мекарду офтоби ҳаловатбахши фасли баҳор нур меафшонд. Шоҳаҳои ғарқи гули бодом аз насими боди форам алвонҷ мерафт. Гулу гиёҳ ва сабзаҳои дамида як фазои гуворои бихиштосоро фароҳам меовард. Ва Аградоди ҷавону зебо бо навои най эҳсоси дили пурфараҳ ва шукронаи расидан ба баҳори навро тараннум мекард.

Бароти Абдураҳмон

94. Ба исмҳои зерин сифати мувофиқ биёбед ва бо онҳо ҷумла тартиб бидиҳед:

ҷома	чароғ
соат	шаб
миз	кафш
тут	омӯзишгоҳ
асбоб	кабк
забон	дӯкон

95. Ба сифатҳои поён исми мувофиқ пайдо кунед ва бо онҳо ҷумла бисозед:

дӯстӣ	пурсамар
мисрӣ	барқӣ
ёбой	бадахшонӣ
сангӣ	шишагӣ

пирона заррин
осмонӣ гандумӣ

96. Матнҳои зеринро бихонед ва сифатҳои онҳоро муайян кунед:

Дар деҳа шавқуни омад – омади пода, хандаи хушқолонаи занону духтарони аз дарав баргашта ба фазо мепечид. Аз хонае ба атроф бӯйи хуши нони гарм паҳн мегашт. Аз боғ садои пайи ҳам афтидани себу нок аҷаб хушоҳанг ба гӯш мерасид. Ва ҳамаи инҳо рафта-рафта кӯфти роҳро кам карда, занги дили халимро шустанд. Ҷ сар рӯйи болиштҳо ниҳода, ба осмони каб-кабуду беғубори деҳа назар афканд, ба нағмапардозии булбулон ва хониши чирчирақҳо гӯш андохт.

Абдулҳамид Самад

Айёми баҳору бомдодӣ,
Вақти фараҳ асту гоҳи шодӣ.
Дар ҷониби марғзор бинӣ,
Ҳар сӯ гулу лолазор бинӣ.

§10. ИФОДАИ КАМИВУ ХУРДӢ ДАР СИФАТ

Нишонаи камиву хурдӣ ва навозиш пасвандҳои **-ак (-як), -акак(-якак), -тоб, -ина** мебошанд. Ин пасвандҳо камӣ ва хурдии аломати номро мефаҳмонанд, чунончи:

барраи **сафедак**
паррандаи **хушрӯяк**
нони **гармакак**
марди **сиёхтоб**
чавони **сабзина**

97. Аз матнҳои зерин сифатҳоро ёфта бинависед ва маънидод кунед:

Кампирак дар катори дуввуми зол андешаманд менишаст. Чехраи вай пурожанг, устухони китфони харобакаш барчаства буда, ангуштони андаке сиёхтоби серрагупаяш аз гояти интизории пурҳаяҷон саҳл меларзиданд. Аммо наберааш, писараки ба тахмин даҳдувоздахсолаи шӯху беқарор, дар паҳлӯи вай беист кунҷқобӣ мекард.

Чонибек Ақобир

Кампирак шод мешавад, лабаш ба ханда моил мегардад, чинҳои рӯяш мисли мавҷҳои нотавон хаёле ба ҳаракат медароянд. Ва ӯ панҷаи аз харобӣ шахшӯлу сардакашро бо меҳр ба китфи Талаб мениҳаду миннатдорона навозиш мекунад...

Раҳ ба раҳ писарак ба кӯйи андеша афтод, ки боз ҷӣ азобе ӯро интизор бошад. Охир, амакаш ӯро дидан баробар ончунон шод гашт, ки беҳисоб. Ба оғӯшаш кашид, аз пешонааш бӯсид, китфони лоғаракашро сила кард.

Абдулҳамид Самад

Ҷ як ҷавони баландқомати зардинарӯйи тангчашми пурҳашм буд.

Садриддин Айни

Дил метапад, гум мезанад бо ёди мардони Ватан,
Ҳар дам ба хотир мерасад рози шаҳидони Ватан.
Ин турбати болои раҳ як қиссаи мардона аст,
Ин ҳайкали паҳлӯи раҳ рамзи ватанхоҳона аст.
Ҳар гӯшаи ин мулки мо ҷавлонгари уммед шуд,
Ин ҷо ҳар оташпорае аз зарраҳо хуршед шуд.
Эй бахтиёрони Ватан, онро ниғаҳбонӣ кунед,
Дар хуфтагоҳи ҳар шаҳид, ёрон, гулафшонӣ кунед.

То ҳар кучо гул бардамад, ранг орад аз меҳри шумо,
То гоҳ-гоҳ ёд оваред, аз қаҳрамониҳои мо.

Меҳмон Бахтӣ

1. Бигӯед, ки пасванди **-ак** бо чӣ гуна калимаҳо омадааст?
2. Дар шеъри устод Меҳмон Бахтӣ кадом пасванди сифатсоз истифода шудааст?
3. Сифатҳои калимаи **чавонро** дар ҷумлаи устод Айни номбар кунед.

§11. ДАРАЧАҲОИ СИФАТ

Афзалияту афзунии касе бар касе ё чизе бар чизе дар қиёс маълум мешавад. Василаи муқоиса пасвандҳои **-тар, -тарин** мебошанд. Мисол: писандида – **писандидатар**, шариф – **шарифтарин**.

Духтаре дорам соҳиби хусну ҷамол ва ахлоқи **писандида**.

Садри Зиё

Писандидатар кас чу фарзанд нест,
Чу пайванди фарзанд пайванд нест.

Абулқосими Фирдавӣ

Шарифтарини ҳама чизҳо ақл аст ва мадори кори олам бо ўст.

Фахрии Ҳиравӣ

Аз ин далелҳо фаҳмида мешавад, ки пасванди **-тарин** нишонаи дараҷаи олии қиёс мебошад. Чуз ин калимаҳои аз **ҳама, ниҳоят, бағоят, сап-сафед, каб-кабуд, сип-сиёҳ, суп-сурх, заб-зард** низ мафҳуми дараҷаи олии қиёсро метавонанд баён намоянд. Ба мисолҳои поин тавачҷӯх намоед:

Ва бидон, ки **аз хама** хунархо бехтарин хунаре су-
хан гуфтан аст ва чун ин бидонистӣ, забонро ба хубӣ
ва хунар омӯхта кун ва чуз чарбзабонӣ одат макун, ки
забони ту доим хама он гӯяд, ки ту ўро бар он ронӣ
ва одат кунӣ, чи гуфтаанд: «Ҳар киро забон хуштар,
хавохоҳаш бештар».

Унсурулмаолии Кайковус

Дар умури дунявӣ **ниҳоят** содалавҳ буданд.

Садри Зиё

Юсуф аз он сурат **бағоят** шодмон шуд.

«Равзатуссафо»

Баҳор омад, садои булбул омад,
Насими фораму бӯйи гул омад.
Либоси сабзро сахро ба бар кард,
Кулоҳи **сап-сафед** олу ба сар кард.

Мирзо Турсунзода

Ту ғам нахӯр, худам барояш алафи **каб-кабуд** дара-
вида меорам.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Аскарҳои рамузфаҳм чунон рафтор мекарданд,
ки сари Далер ба осмон мерасид. Онҳо кулоҳ, ли-
босҳо ва мӯзаҳои **сип-сиёҳи** ялтросиашонро ба ў
мепӯшониданд.

* * *

Дарози гарданборик шабу рӯзро дар осиеб гузаро-
нида, гандуми ҳамаро орд кард. Чашмонаш аз беҳобӣ
суп-сурх, сару либосаш аз гарди орд **сап-сафед**, аз ко-
раш қаноатманду рӯхбаланд, ба ҳар касе дучор мео-
мад, мегуфт:

– Ин азобҳои мо ҳеч гап не, муҳимаш тинчиву осоиши дунё, осудагии мардум.

* * *

Соате нагузашта, духтараки чингиламӯе зангӯлаи **заб-зард** дар даст, ҳамроҳи муаллима дар саҳни мактаб пайдо шуд ва шармгинона дуру дароз занг зад.

Абдулҳамид Самад

Бо калимаҳои ишоратшудаи боло якҷумлагӣ тартиб диҳед.

98. Ҷумлаҳои зеринро бинависед ва сифатҳоро ба гурӯҳҳо ҷудо кунед:

Дар лабони духтарак ин лаҳза табассуми ноаёне падида меомад ва чеҳрааш кушодатар мегашт, чашмонаш гӯё як даста оташ шуда шарора мепошиданд.

Абдулҳамид Самад

– Шунидед, устод, Султон «Шоҳнома»-ро хеле хеле писандидааст. Дирӯз Абдулвоҳид ба наздам омада мегӯяд: «Султон маро талабида буд, рафтам. «Шоҳнома» рӯйи мизаш буд, фармуд: бигир, як боб аз қорҳои Рустам бихон!»

Варақ задам, боби «Ҷанги Рустам бо Ашқбӯс» баромад, хондам, хеле қолиби таваҷҷӯҳи Султон афтод. Ӯ ҳатто баъзе байтҳои батақро хонд.

...Андӯҳи вай (яъне Фирдавсӣ) аз «Шоҳнома» буд: бузургтарин асари ӯ дар ҳақиқати амр боз ҳам харидор наёфт, дар миёна муаллақ монд.

Сотим Улугзода

Бештарин заминҳои қитъа-қитъа ва деҳа-деҳа ба амалдорон ба тарзи танҳо дода мешуданд, ки деҳқонон дар он заминҳои монанди чорякдорон қор мекарданд ва қисми бузурги маҳсулотро танҳоқдорон мегирифтанд.

Садриддин Айни

ЗАМИН

Маро гахвора мегӯянд,
Чун гахвораи заррин,
Вале ман модари бечораам, хокам.
Агар тифле ба рӯям по ниҳад, шодам,
Агар марде фитад аз пой, ғамнокам.
Чу модар дар азо бо синаи чокам,
Напиндоред бедардам, кафи хокам.
Ба даври хеш чун сайёра чунбидам,
Ба даври хона чун гахвора чунбидам,
Ба рӯзи нек ҳамчун тифл хандидам,
Ба рӯзи бад чу марди пир ларзидам.
Баҳорон гул шудам,
Аз хеш рӯйидам,
Ба уммеде, ки бӯедам.
Ғубори раҳ шудам дар роҳи дилёбӣ,
Ба уммеде, ки пӯедам,
Чахон гардеду рози якдигар донед,
Маро модар,
Шумо, эй қавмҳо, худро писар хонед.
Чу модар аз бисотам
Бар шумо эъҷоз бахшидам,
Зи ҷазби худ гузаштам,
Бар шумо парвоз бахшидам,
Ки боре модари ғамхор гӯедам.

Муъмин Қаноат

ШАРҲ. Дар назм пасванди **-гар** ба мавқеи пасванди **-тарин** биёяд ҳам, ҳамон маънии дараҷаи олии қиёсро мефаҳмонад, мисол: хунар ба чашми адоват **бузургтар** айб аст, Гул аст Саъдиву дар чашми душманон хор аст.

Саъдии Шерозӣ

99. Ба сифатҳои **сап-сафед, сип-сиёҳ, каб-кабуд, заб-зард** аз осори манзуму мансур мисол интиҳоб кунед ва дар дафтар нависед.

§12. АЛОҚАИ СИФАТ БО ИСМ

100. Матни зеринро бинависед ва сифатҳоро ишора кунед. Бигӯед, ки дар ибораи **аз чехраи шукуфону барқпоши хурду калон** калимаҳои **хурду калон** магар сифатанд?

Чанг ҳам ба охир расид, дар авчи баҳор тамом шуд чанг. Ҷонварак ин хабари хушро аз чехраи барқпоши хурду калон пай бурд. Балки Дарози гарданборик хангоми ўро зин кардан ва лаҷомро ба сараш кашидан дар беҳи гўшаш бо овози шунаво гуфт: «Аз балои чанг халос шудем, мефаҳмӣ?» Овози ӯ чанд сол боз ҳеҷ гоҳ ин хел саршори шодӣ, ин хел ларзон намебаромад. «Азоби мову ту, азоби ҳама поён ёфт. Бадкирдор шарманда, расвои олам шуд, ҷазоша дид бадкирдор. Гитлер капут! – Дароз ончунон қоҳ-қоҳ хандид, ки гарданаки бориқаш алвонҷ хўрд, риши мошу биринҷаш ларзид ва аз чашмони очизнамояш ашк ҷўшида баромад. – Бачаҳо бармегарданд, мефаҳмӣ? Паҳлавон ҳам. Тўй болои тўй мешавад. Эҳе, акнун дам мегирем мову ту».

Абдулҳамид Самад

Дар ибораҳои **роҳи дароз** ва **Дарози гарданборик** калимаи **дароз** ба кадом маъно омадааст?

101. Аз сутуни дуюм барои исм аввал сифати мувофиқ биёбед, баъд бигӯед, ки миёни ин калимаҳо чӣ гуна алоқа барқарор кардан мумкин аст?

мутриб	мўй
насим	барг
осмон	сабз
хоб	сафед
рўхбахш	ширин
хушсуруд	нилгун

Аслан сифат ва исм тавассути бандаки изофии **-и** алоқаманд мешаванд, чунончи: гули хушбўй, хўроки гарм, адиби мумтоз.

Дар ибораҳои мазкур калимаи аввалро мавсуф ҳам мегӯянд, яъне васфшуда, касе ӯ чизе, ки дорои сифате бошад.

Гоҳе алоқаи сифат бо исм бе изофат низ мешавад. Дар ин маврид сифат пеш аз мавсуф воқеъ мегардад. Ин ҳолат бештар дар назм ба ҷашм мерасад. Мисол: **бехтарин** рафиқ, **баландтарин** кӯх.

102. Матни зеринро бинависед ва робитаи байни сифат ва исмро бифаҳмонед:

Дашти нопадноканори атрофи Ғиждувон. Моҳи чаҳордаҳ бо равшании худ домани фарози ин даштро гӯё бо пардаи тунуки сафеде печонида гирифтааст. Сафар рамаи худро аз чаро ба кӯтане ҷамъ кард ва худ дар баландие, ки аз борони дирӯза сабзаҳояш навхез шуда буд, танҳо дароз кашида хобидааст. Саги сиёҳи калони ӯ гӯшҳояшро сих карда, оромии шабонаи гӯсфандон ва хӯчаинашро посбонӣ мекард.

Сафарро хоб намебурд ва ба як навозиш сари сагашро мемолид:

– Дар ин хомӯшиву танҳой дилгир шудай магар?

– Оре, кас чӣ хел дилгиру ғамгин нашавад! Дар ин сукувати шаб танҳоиву бекасиатро боз саҳттар ва аламангестар ҳис мекунӣ! Мегӯянд, ки Мачнунро аз маҳбубааш ҷудо карданду ӯ ба дашту биёбон рафтааст. Ҷамроҳу ҳамдами ӯ сағони бовафо будаанд. Ӯ ба онҳо рози дилашро мегуфтааст, аз сӯзу гудози ишқаш таронаҳо месурӯдааст.

Расул Ҳодизода

Беҳин коре, ки андар зиндагонист,
Накӯхоҳӣ, ба кас роҳатрасонист.

Носири Ҳусрав

Беҳтарин кас касе бувад, ки зи халқ
Бештарин бошад ба ӯ нафърасон.

Мирзо Турсунзода

1. Сифатҳои иборати **пардаи тунуки сафед** кадомҳоянд?
2. Муроди феълӣ **сурудан** (месурудааст)-ро бигӯед.
3. Сифатҳои исми **суруд**ро номбар кунед.

§13. КАЛИМАСОЗИИ СИФАТ

Сифат тавассути пешванду пасванд ва бо роҳи ба ҳам пайвастанӣ калимаҳо сохта мешавад:

1) бо пешванд: одами **боирода** (**баирода**), қасри **бошукӯх**, дашти **беоб**, абри **даргузар**, гули **ноёб**.

2) бо пасванд: панҷараи оҳанин, гӯшвори нукрагин, тӯҳфаи шогирдона, марди донишманд, оташи тобнок, хӯроки дирӯза, гули хандон, булбули гӯё, сухани бурро, меваи порина.

3) бо роҳи пайвастанӣ ду реша: чавони илмдӯст, оҳанги таъсирбахш, ақли дурандеш, дашти лабташна.

103. Матнҳои зеринро бихонед, сифатҳоро биёбед ва ба дафтаратон бинависед.

Дар Мовароуннаҳри онрӯза, хусусан дар Бухоро ва музофоти он, бофандагӣ, пойафзолдӯзӣ, заргарӣ, ҳайкалтарошӣ ва наққошӣ бисёр ривоч ёфта буд. Дар Бухоро як коргоҳи бисёр калони бофандагӣ ва гулдӯзӣ буд, ки арабҳо ба вай «Байтуттироз» ном дода буданд, ки «хонаи зебу зинат ва нақшу нигор» гуфтан аст.

Садриддин Айни

Ман дар деҳаи Қаротоғ, ки дар ҷануби Тоҷикистон воқеъ аст, ба дунё омадаам. «Қаротоғ» ба тоҷикӣ «Сиёҳкӯх» аст. Дар ҳақиқат ҳам, ин деҳаро аз ҷор тараф кӯҳҳои сиёҳфом иҳота кардаанд, ки аз паси онҳо силсилаи теғаҳои дандонадор ва гарданаҳои барфпӯши қаторкӯҳҳои Ҳисор ба назар менамоянд.

Деҳаи мо аз қадим бо ҳунармандони гулдасти худ шӯҳрат дошт. Дар ин ҷо, махсусан, кирмакпарварӣ, чармгарӣ ва кулолӣ равнақ ёфта буд. Бофандагон матоъҳои рангоранги хилъатбоб ва шохиворҳои

хисорӣ тайёр мекарданд, ки берун аз худуди аморати Бухоро овоза пайдо карда буданд.

Мирзо Турсунзода

Соиб, сухани сабз бувад зиндаи ҷовид,
Фирӯзаи ман кони Нишопур надорад.

Соиби Табрезӣ

Аз он лаб шунидан ҳикоят хуш аст,
Суханҳои рангин бағоят хуш аст.

Камоли Хучандӣ

Ҳадаф аз сухани сабз чист?

104. Бо пасвандҳои **-ина, -гин, -фом, -гун, -он, -она** сифат бисозед.

§14. ПЕШВАНД ВА ПАСВАНДҲОИ СИФАТСОЗ

Пешвандҳои сифатсоз инҳо мебошанд: **бо-, бе-, ба-, бар-, но-, дар-, пур-**.

Бо пешвандҳои **бо-, ба-, бе-, но-, бар-, пур-** аз исм сифат сохта мешавад: ҷавони **бофарҳанг**, соли **бафайз**, моҳи **беайб**, кирдори **носавоб**, ҷавони **баркамол**, риштаи **пуртоб**.

Бо пешвандҳои **но-** ва **дар-** аз феъл сифат сохта мешавад: марди **ношинос**, кадуи **норасид**, абри **даргузар**.

Бо пасвандҳои **-ӣ(-гӣ), -она(-гона), -нок, -манд, -ин (-гин), -ина, -гун, -о, -он** аз исм, феъл ва зарф сифат сохта мешавад, чунончи:

паёми дӯстӣ	китоби арзишманд
ғамхории доимӣ	болопӯши чармин
кати тахтагӣ	бачаи шармгин
саволи оқилона	мавизи порина
куртаи бачагона	осмони нилгун
замини намнок	хонандаи доно
одами донишманд	гули хандон

105. Аз исму феълҳои **ақл, шараф, таҷриба, меҳр, дор, тавон** аввал сифат бисозед, баъд он сифатҳоро дар ҷумла биёред.

106. Матнҳои зеринро бихонед ва таркиби калимаҳои ишоратшударо эзоҳ бидихед:

Ҷавонони донандаи **боғуҳар**
Нагиранд беозмоиш ҳунар.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

Дилам хизонаи **пурганҷ** буду ганҷи суҳан,
Нишони номаи мо мӯҳру шеър унвон буд.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Аз кирдори **носавоб** дурӣ ҷӯед.

Муҳаммад Авфӣ

Ҳамекун ба пирони **бекас** касӣ,
К-аз ин шева, донам, ба пирӣ расӣ.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

Суҳан санчида гӯ, то дӯстро душман нагардонӣ,
Зи ҳарфи **бетааммул** ошно бегона мегардад.

Абдулқодири Бедил

Фасли баҳор бо тозақориҳо пирохани сабзаш
фаро расида, дар домани кӯҳ гӯё қолини **пурнақше**
густурда буд. Рамаи гӯсфандон аз дур чун нақши гуле
андар рӯйи қолин ба чашм мерасид.

Бароти Абдураҳмон

Бедаб танҳо на худро дошт бад,
Балки оташ бар ҳама офоқ зад.

Ҷалолиддини Балхӣ

Ҳамон бех, ки **нодон** ба доно равад,
Ки аз донишаш кор боло равад.
Чу **нодон** зи доно кунад саркашӣ,
Набинад зи даврони гетӣ хушӣ.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

1. Бигӯед, ки калимаҳои **ошно** ва **бегона** (дар байти Абдулқодири Бедил) бо ҳам чӣ гуна муносибати маъноӣ доранд?
2. Вожаҳои **беадаб** (дар шеъри Ҷалолиддини Балхӣ) ва **нодон** (дар шеъри Абдурраҳмони Ҷомӣ) магар сифатанд?
3. Сифатҳои ишоратнаёфта ро биёбед.

§15. СОХТИ СИФАТ

Сифат аз ҷиҳати сохт сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ мешавад.

Сифати сода танҳо аз як реша иборат аст: рост, сафед, баланд, нек.

Сифати сохта бо ёрии пешванд ё пасванд сурат мегирад: (писари) **боакл**, (умри) **бардавом**, (меҳмони) **ношинос**, (пунбаи) **мисрӣ**, (духтари) **шармгин**, (дари) **ҷубин**.

Сифати мураккаб аз ду (гоҳе аз се) реша ташкил меёбад: (одами) **хушсӯхбат**, (ниҳоли) **навбар**, (марди) **накӯном**, (ҷавони) **хушрафтор**, (одами) **меҳнатдӯст**, (сарзамини) **пурганҷ**, (роҳи) **печутобдор**.

Сифати мураккаб аз решаҳои гуногун бо ёрии пасванд ва миёнвандҳои **-ӣ**, **-а**, **-ба-**, **-дар-** низ сохта мешаванд: (корхонаи) **хиштрезӣ**, (фабрикаи) **шоҳибофӣ**, (рӯзи кори) **хафтсоата**, (барфи) **пайдарпай**, (муҳорибаи) **танбатан**, (таронаҳои) **навбанав**, (хонаҳои) **дарунбадарун**.

Ҷузъҳои сифати таркибӣ аз ҳам чудо навишта мешаванд ва тарзи ташаккули онҳо ин гуна аст:

1) аз сифатҳои мураккаб бо роҳи ба онҳо илова кардани калимаи эзоҳдиҳанда: муаллими **нишони «Шарафдор»**, баҷаи **палтои чарминпӯш**;

2) ба воситаи пешоянд ва пайвандак: фарҳанги **русӣ ба тоҷикӣ**, ҳаракати **милливу озодихоӣ**.

107. Матни зеринро нависед ва дар зери сифатҳои **сода, сохта, мураккаб** ва **таркибӣ** хат кашед:

Талу теппаҳо, долу дарахтон баъди як курта борони дишаба ҳусни худро дигар карда буданд, ба чашм покизаву ботароват метофтанд. Коҳҳои парешон, ки гӯё либоси каҳрабони пуштаҳо буданд, акнун тиллоранг гаштаанд. Қаторҳои навниҳолони чормағзу гелос, себу нок ва санчиду олуча, ки тасмавор гирди хамиву пуштаҳо печида, атрофро ба як чомаи беқасаби хушрангу навдӯхта табдил додаанд, ҳоло боз ҳам дилрабову бошукӯх метофтанд, баргҳои рангоранги онҳо имрӯз дар шӯълаи офтоб бирешимвор чило медоданд. Ин ниҳолонро се-чор сол пеш коркунони хоҷагии навбунёди ҷангал шинондаанд. Бобои Сайид мегӯяд, ки оянда тамоми кӯҳсор ба боғзор табдил меёбад.

* * *

Боди сарди тирамоҳ ба машоми Хусрав бӯйи форами гиёҳу меваҳои хушк ва харбузаро расонд. Вай қаноатманд нафаси тӯлонӣ кашид, вале шамоли сард вазиду пайкари ўро бераҳмона харошид ва аз сари шох баргҳои қирмизии гелосро барканд ва дар ҳаво намоишкорона печу тоб доду сӯйи ҳавлӣ бурд. Хусрав ноилоҷ дастонашро аз таги манаҳаш гирифта, худро ғунча кард. «Бӯйи зимистон меояд, барф борад, ганда мешавад. Бачаҳо ҳоло байни пахтазор, чӣ ҳол дошта бошанд?» – гуфт хаёлан ва оҳ кашиду ба анбӯҳи олучаву чормағзорони шафати деҳа, ки аз ҳазон рӯймоли зарҳалӣ ба сар кашида, шафақи сӯзонро ёдрас мекарданд, назар афканд. Тирамоҳ баргҳои дарахтони боғоту деҳу атрофи онро ба ҳамаи рангҳо гулкорӣ кардааст. Нафаси сарди зимистон онҳоро барканда, тити парешон сохта, ба хоку об яксон ва дарахтонро урёну ҳузновар мегардонад.

Абдулҳамид Самад

Таъбири **як курта боронро** чӣ гуна мефаҳмед? Ба чойи **ғунча кард** боз чӣ гуфтан мумкин аст?

108. Бо сифатҳои сода, сохта ва мураккаби зерин ибора ва ҷумла тартиб бидиҳед: соф, ранга, хазон, нозук, гармӣ, шоҳӣ, бузург, хирадманд, тоза, саманд, латиф, носипос, беадаб, бофазл, сангин, пайдарпай, печдарпеч, ҳавои роҳати ҷон

§16. РОҶҶОИ СОХТА ШУДАНИ СИФАТҶОИ МУРАККАБ

109. Матни зеринро бихонед, сифатҳои сода, сохта ва мураккаби онро дар дафтар нависед:

Дар ҷустуҷӯи дониш ба ҳар даре сар мезад, аз ҳар ҷамане гуле мечид. Ба рӯяш дарҳои нав кушода мешуданд. Он чи нав дарк карда буд, даме дилашро равшан месохт, вале назараш ҳамеша ба дурӯҳо нигарон буд. Дар пеш ториқиҳои зиёди ҳанӯз равшан нашудаеро медид ва боз ба сӯи онҳо раҳ мепаймуд...

Зиндагии пурушӯб, ноором ва дарбадаронае гузаронид. Хотири осуда ва дили беташвиш барояш фаровон насиб нагардид. Бештар дар сафар ва хатар зист. Аксари китобхояшро дар сафарҳо, зиндонҳо, дар рӯзҳои гурезагӣ, дар фурсатҳои ками фориг аз корҳои давлатӣ навишт.

Сахт ба қадри вақт мерасид. Марди интизомӣ буд. Ҳар рӯз сахари барвақт аз хоб мехест ва ба хондани китобҳо, навиштани асарҳо менишаст. Дар хондан пурдиққат ва хушёр, дар навиштан хушқалам ва тезкор буд.

Ба молу давлат, зару зевари дунё эътиное надошт. Марди устувор, иродааш қавӣ ва то ҳадде якраҳа ва инодкоре буд. Дар фарозу нишеби роҳи зиндагӣ ва хизмат ба илм ҳаргиз ҳаросе ба дилаш роҳ наёфт. Ин устуворӣ ва ҷасорат буд, ки ӯро ба қуллаҳои баланди илми ҷаҳон расонд.

Бале, Абӯалӣ ибни Сино дар ҷаҳони илми асри миёнагии Шарқи исломӣ чун кӯҳе баланд, устувор ва пурҳашамат меистод ва расидан ба баландии он қудрати ҳар муддаие набуд.

Раҳим Ҳошим

Аломатҳои $\text{—}\text{—}\text{—}$ $\text{—}\text{—}\text{—}$ $\text{—}\text{—}\text{—}$ -ро барои муайян кардани пешванд, реша ва пасванд истифода намоед.

Сифатҳои мураккаб аз чузъҳои зерин ҳосил мешаванд:

- 1) аз ду исм: сангдил, хокистарранг, раъдовоз, кӯҳпайкар;
- 2) аз сифату исм: қавихайкал, нозукбадан, ширинсухан;
- 3) аз шумораву исм: якдил, дурӯ(я);
- 4) аз исму феъл: завқовар, ростгӯ(й), хабаркаш;
- 5) аз такрори исм ё сифат тавассути миёнванд: рангоранг, паёпай, пурпечутоб;
- 6) аз такрори исму сифату зарф ва пешоянд: (барфи) пайдарпай, (мухорибаи) танбатан, (таронаҳои) навбанав, (хонаҳои) дарунбадарун.

110. Ба чумлаҳои зерин таваҷҷӯҳ кунед:

Ҳасани Маймандиро гуфтанд:

исм + исм

– Султон Маҳмуд чандин бандаи **соҳибчамол** до-
рад.

Саъдии Шерозӣ

исм + феъл

Бе рӯйи ту хуршеди **чаҳонсӯз** мабод,

исм + феъл

Ҳам бе ту чароғи **оламафрӯз** мабод.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

исм+сифати феълӣ сифат+исм

Модари **ғамзадаи парешонрӯзгор** дилаш ба сидқи гуфтори пирамард гувоҳӣ дод ва бачаро ба вай сурд.

Чӯпон Фаридунро бо меҳрубонии падарона се сол парварид.

Сотим Улугзода

Субҳ тараддуди равшан шудан дошт. Дар баъзе қисматҳои ҷангали Сардара аранге сафедӣ ба назар мерасид.

сифат + исм

Моҳ ба рӯяш пардаи **тираранг** кашида, ситораҳо паёнапай ба кучое гайб мезаданд.

Ҷонибек Ақобир

Усто Мирзошарифи Гулшанро мардуми деҳаи Шикордара кайҳо боз дар сафи одамони барӯзӣ ном мегиранд.

шумора+исм сифат+исм исм+сифат

Ин марди тақрибан **панҷоҳсолаи миёнақад, рӯйгирд,**

сифат + исм сифат + исм

вале **газгӯшту хушмуомила** аз каму кости рӯзгор ҳаргиз пеши касе лаб намекушояд.

Абдулҳамид Самад

111. Матро бихонед ва сифатҳоро аз ҷиҳати таркиб ва мансубияти решаҳо шарҳ бидиҳед:

ТИРАМОҲ

Гандуми сабз заъфаронӣ шуд
Дар ҳаму теппаҳои кӯҳистон.
Пода сарҳӯй гашт то Наврӯз,
Подаҳо гашт саҳни боғистон.
Офтоби баланд аз гардун
Бо ҳазорон умед механдад.
Дарзаи охиринаи гандумро
Деҳқон чун миён-ш мебандад.
Селаи мурғакони якроҳа
Сафқашон мераванд аз деҳа.
Бо фиғон, бошитоб, бетӯша,
Парфишон мераванд аз деҳа.
То кучо, мурғакони ҳарчоғард,
Дур аз лонаю зи ёру диёр?
Дур рафта зи хонаи обод
Чун тавон зист шоду беозор?

Гулрухсори Сафӣ

Давраи ҳокимияти Сомониён, ки қариб сад сол аз хучуми хориҷиён эмин буда, ҷангҳои калони хонавайронкун рӯй надода буданд, барои тараққиёти мамлакат ва зироати он шароити мусоид ба вучуд меовард.

Раҳим Ҳошим

Ин марди ҷавоне буд бистушашсолаи қадбаланд, сиёҳабрӯ, пешонивасеъ, гандумгун, мӯйи зичи сараш каме ба пеш хамида, либоси хокистарранг ӯро ба назар марди ботамкин нишон меод.

Ҷомеаи Ниёзи

Бигӯед, ки сифатҳои мураккаб чӣ гуна ҳосил мешаванд?

112. Аввал ба мазмуни шеър ва ҳикояти зерин таваҷҷӯҳ бинамояд, сипас сифатҳои интиҳоб кунеду ба дафтар нависед, тақриб ва маънои онҳоро низ шарҳ диҳед:

Гуфт он фозили хирадпеша,
Ростройи дурустандеша:
Марди харбандаи зи ақл ҷудо
Шуд зи манзил ба азми нақл ҷудо.
Ваҳ, чӣ харбанда, балки бандаи хар,
Бандаи хар на, бал фикандаи хар.
Буд дар хар савор дар роҳе,
Море афтада дид ногоҳе.
Шуда аз сардии дай афсурда,
Сард з-он сон, ки гӯйе мурда.
Мардро марҳамат бар ӯ омад,
Бо тараҳҳум зи хар фуру омад.
Карда ҷояш даруни тӯбраи хар,
Баҳри гармӣ кашид бар сари хар.
Нафаси хар чу гарм кард ӯро,
Гарм кард таби сард ӯро.
Бори аввал, ки сар зи ҷо барзад,
Сар бароварду бар сари хар зад.
Нафаси гарм зад ҷунон бар хар,

Ки равон сард шуд равон бар хар.
Рафт мори фасурдаву хар мурд,
Гарм гардид мору хар афсурд.
Ў ба чо монду рафт хар ба сақар,
Аз харӣ шуд пиёда мардаки хар.
Монда аз хар пиёда ришканон,
Ҳамчу хар аз замин ҳашишканон.

Камолиддин Биноӣ

Дар бешаи Бардаъ дарахте буд, дар баландӣ аз тамоми дарахтон бар сар омада ва ба бузургӣ дар миёни дарахтон сарфароз гашта. Дар зери он дарахт сӯрохи муше буд ҳарисниҳод, ҳилагар, теззеҳн, зудфаҳм, ки ба як тааммул ҳазор гиреҳи мушкилро мекушод ва ба ним лаҳза сад навъ ҳила бар хотираш мегузаронид.

Фусунгар буд муше, чораандеш,
Ки дидӣ ҳилаи садсола аз пеш.

Дар наздикии он дарахт гурбае низ хона дошт, он чо сайёдон бисёр меомаданд ва дар он наздикӣ дом мениҳоданд.

Рӯзе сайёде ба наздикии он дарахт доме боз кашид ва қадре гӯшт бар рӯи дом баст. Гурбаи ҳарис аз он сурат ғофил бӯйкунон ба чониби гӯшт омад ва ханӯз дандонаш ба гӯшт нарасида, халқаш ба халқайи дом гирифтор шуд.

Ҳирс аст, ки чумларо ба дом андозад,
В-андар талаби моли ҳаром андозад.
Ҳирс аст, ки чумла халқро з-осоиш
Боз ораду дар ранчи мудом андозад.

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

- 1. Барои чӣ шоир як чо **афсурда** гуфта ва чойи дигар **фасурда**?
- 2. **Ба сар омадаро** чӣ гуна мефаҳмед?

ШАРҲ. Имрӯз ба чойи **тӯбра** **тӯрба** меғӯянд. Дар калимаи **тӯрба** ҳодисаи табдили овозҳо рух додааст,

яъне ҳамсадоҳои **б** ва **р** чойи якдигарро иваз кардаанд. Сарнавишти калимаи **хурма** низ ҳамин гуна аст, яъне дар асл **хумра** аст.

113. Бо решаҳои зерин нахуст сифати мураккаб бисозед, пас бо он сифатҳо ҷумла тартиб бидиҳед (Бигзор, мисолҳо аз осори адибон ҳам бошанд):

қомат	нек
ранг	пай
сиёҳ	хуш
хокистар	баланд
дил	бахт
сафед	хусн
пай	озурда

- 1. Сифатҳои мураккаб танҳо аз ду реша сохта мешаванд?
- 2. Ҷузъҳои калимаи **садсоларо** аз иборати **хилаи садсола** (супориши 112) муайян кунед.

§17. БА ВАЗИФАИ ИСМ ОМАДАНИ СИФАТ

114. Мисолҳои ишоратшудаи зеринро муқоиса кунед ва фарқи онҳоро бигӯед:

одами беҳунар – Муҳол аст, ки ҳунармандон бимиранд ва **беҳунарон** чойи эшон бигиранд.

Саъдии Шерозӣ

табиби донишманд – Мушкиле дорам, зи **донишманди маҷлис** бозпурс: Тавбафармоён чаро худ тавба камтар мекунад?

Ҳофизи Шерозӣ

навозандаи нобино – Лукмонро гуфтанд:

– Ҳикмат аз кӣ омӯхтӣ? Гуфт:

– Аз нобиноён, ки то чой набинанд, пой наниҳанд.

Саъдии Шерозӣ

шаҳри чавон – **Чавон** имрӯзро дар раҳ гузаронида шабҳангом ба даромадгоҳи дара расид, ба болои тахтасанге осуда хобид.

Садриддин Айни

115. Чумлаҳои зеринро бихонед ва бо вожаҳои ишоратшуда мисоле биёред, ки ба саволи исм ҷавоб бишавад:

Акнун аз бистари мӯйсафеди **бемор** нафаси гарми зиндагибахш меомад.

* * *

Лаҳзае хомӯшии **сангин** ба миён омад.

Ҷонибек Ақобир

Душмани **доно**, ки ғами ҷон бувад,
Беҳтар аз он дӯст, ки нодон бувад.

Низомии Ганҷавӣ

Дар забон гоҳе калимаҳо вазифаи худро тағйир медиҳанд. Масалан, аз як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқ мегузаранд. Ин ҳодиса вобаста ба тараққиёти забон рӯй медиҳад ва омилҳои инкишофи захираи луғавии гуфтори мо мешавад. Калимаҳои зиёдеро номбар кардан мумкин аст, ки онҳо дар баробари нигоҳ доштани мафҳуми аслии худ тадриҷан аз як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқ гузаштаанд. Аз чумла, сифатҳои бисёреро намуна овардан мумкин аст, ки доираи маънои онҳо васеъ гашта ва чун исм ба кор рафтаанд. Чунончи, калимаи **бад** дар байти

Кас ин ганҷ натвонад аз ман ситад,
Бад ояд ба мардум зи кирдори **бад**.

Абулқосими Фирдавсӣ

дар ду вазифа омадааст: 1) дар ибораи **кирдори бад** сифати исми **кирдор** аст (ба саволи чӣ гуна?, чӣ хел? ҷавоб мешавад), 2) дар мавқеи дуум исм аст (ба саволи исм – чӣ? ҷавоб мешавад).

Вожаи **ширин** сифат аст (себи **ширин** – чӣ гуна себ?, чӣ хел себ?) ва ҳамин тавр ба исм (**Ши**рин ба саволҳои муаллим пурра ҷавоб дод – Кӣ? – **Ши**рин!) гузаштааст.

116. Вожаҳои зеринро дар ҷумла чун сифат ва исм ба кор баред:

мӯйсафед	сангин
тавоно	беадаб
нек	хушбахт
дилрабо	

117. Матнҳои зеринро бихонед ва бигӯед, ки калимаҳои ишоратшуда дар мавқеи сифат омадаанд ё исм?

Духтари ҳиндӣ **адолатхоҳ** шуд,
Аз **баду неки** ҷаҳон огоҳ шуд.

Мирзо Турсунзода

Зи **бад** бигрез, бо **некон** даромез,
Ки аз некон нақӯ в-аз бад шавӣ бад.

Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ

Дидаи ҷони Бӯалӣ Сино
Буд аз нури маърифат **бино**.

Анварии Абевардӣ

Лукмонро гуфтанд, ки адаб аз кӣ омӯхтӣ?
Гуфт:

– Аз **беадабон**: ҳар чӣ аз эшон дар назар нописанд омад, аз феъли он парҳез кардам.

Саъдии Шерозӣ

1. Калимаи **адолатхоҳ** аз чанд реша иборат аст?
2. Вожаҳои **баду нек** чӣ гуна муносибати маъноӣ доранд?
3. **Беадаб** калимаи сода аст ё сохта?
4. Чанд калимае биебед, ки ду мавқеи корбурд дошта бошанд.

118. Матни зеринро бихонед ва калимаҳои ишоратшударо маънидод кунед:

Чони **ширин**, фарқ кун дар кӯҳсор
Селро аз обҳои чашмасор.
Дар Ватан фарзанди мо **бадбахт** нест,
Модари он ҳам зани **сарсахт** нест.
Дар диёри мо шуд одам **арчманд**,
Шуд сари **хамгаштаи** занҳо **баланд**.
Ҳеч коре нест, бе зан **хуб** шуд,
Ифтихоре нест, бе зан **хуб** шуд.

Мирзо Турсунзода

§18. ИМЛОИ СИФАТ

119. Матни зеринро бинависед ва ба имлои калимаҳои ишоратшуда зеҳн бимонед:

Меҳрубон бо азоб, бо дили **пурхарос** аз миёни дарахтон сӯйи роҳи калон мерафт. Дар пойҳояш мадор намонда, гӯё кайҳо чон аз онҳо баромада. Зарбу лати бисёр хӯрда буд, ба хаёлаш дарун ба дарунаш дардманд, хирвич шуда. Сари рухсораҳо, бинӣ ва гирди лабонаш пури хун. Бо ин гуна одамони **бераҳм, ноинсоф**, бачаҳои бадбашараи касофат дучор наомада буд.

Кароматulloҳи Мирзо

Аз исмҳои **раҳм, инсоф** (аз матни боло) тавассути пешвандҳои **бе-, но-** сифат ба вучуд омадааст. Бо пешвандҳои **ба-, бо-, то-, дар-** низ аз исму феъл сифат сохта мешавад, монанди: **чавони бақувват, варзишгари боғайрат**, давраи **тоалифбо**, абри **даргузар**.

Аслан пешванд бо реша ҳамроҳ навишта мешавад, аммо пешвандҳои мазкур (ғайр аз **но-**) дар вазифаи пешоянд биёянд, бо калима як ҷо навишта намешаванд.

Чунончи:

ба майдон раҳсипор шудан/
бо модар хайрухуш кардан/
бе иҷозат нарафтан/
то соли дигар/
дар базм шеър хондан

Калимаҳои **-ба-, -бар-, -дар-** чун миёнванд дар байни ду реша воқеъ мешаванд, ба мисли: сӯхбати рӯбарӯ, ҷавони кулоҳбасар, борони пайдарпай.

Пешванд ё пешоянд будани **ба, бо, бе, то** ва **дар**-ро аз рӯйи саволи сифат ҳам муайян кардан мумкин аст.

120. Ба, бо, бе, то, дар-ро чун пешванд ва пешоянд дар матн биёред.

121. Ба имлои сифатҳои мураккаб тавачҷӯх намоед:

деҳқони **ҳафтодупанҷсола** (75-сола)

дидори **сарироҳӣ**

болопӯши **пӯстипалангӣ**

меҳмони **сухандон**

риши **тортор**

коғази **рахрах**

Дар байни сифатҳои таъкидӣ ва сифатҳои, ки аз шумора ва исм сохта шудаанд, дефис гузошта мешавад, аммо дар мавриди бо ҳарф навиштани шумора дефис меафтад:

сап-сафед

сип-сиёҳ

заб-зард

бибии 92-сола (навадудусола)

нони 50-дирама

пироҳани понздаҳсома

ҷавони ҳаждаҳсола

122. Матнҳои зеринро бинависед ва ба имлои калимаҳои ишоратшуда аҳамият бидиҳед. Шеъри Носири Хусравро аз ёд кунед:

Наврӯз бубин, ки рӯйи бӯстон

Шустаст ба оби зиндагонӣ.

В-ороста шуд чу нақши Монӣ

Он хоки **сиёҳи бостонӣ**.

Бар сар биниҳод бори дигар

Навнаргис точи ардавонӣ.
Дарвешу заиф шохи бодом
Кардаст канор пуршиёнӣ.

Носири Хусрав

Туфлиҳои **сип-сиёхи** пошнабаланд, ки дирӯз падараш оварда буд, пойҳои духтарро озор меоданд.

Кароматуллоҳи Мирзо

Бобои Кабир себу ноки **заб-зард**, холаи Даша аз тухм чалпак пухта овард.

* * *

Ин марди тақрибан **панҷоҳсолаи** (50-солаи) миёнақад, **рӯйгирд**, вале **газгӯшту хушмуомила** аз каму кости рӯзгор ҳаргиз пеши касе лаб намекушояд.

Абдулҳамид Самад

Аз дур як чавони тахминан **25-солаи (биступанҷ-солаи)** миёнақадди сергӯшт, ки бинии дарози нӯғаш ба поён **хамшуда** ва ришу бурути **кулӯтаи** сиёҳ дошт, бар болои аспи сафеде намоён шуд.

Садриддин Айнӣ

- 1. Туфлӣ ба назари шумо чӣ гуна калима аст?
2. Калимаҳои **пошнабаланд**, **миёнақад** ва **сергӯштро** аз ҷиҳати сохт ва имло шарҳ диҳед.

123. Матни зеринро бихонед, сифатҳоро ҷудо кунед ва дар дафтар нависед, сохти онҳоро муайян кунед:

Духтари баландболо, баҳусну назокат, абрӯҳояш усмакашида, лабонаш pistaи хандон, ба ҳеҷ кас эътибор намедод, на ба охи пурсӯзи бачамардҳо, на ба нигоҳи пурҳасрати амакаш, на ба гаппарониҳои бамавриду бемавриди мардҳои айёши роҳгузар, на ба писарак. Чашмони сабзтоби фаттонашро хумор андохта, майда-майда, боназокат по монда, қомати нозуки бо пероҳани гулпӯшашро чунбон-чунбон,

боғурур мегузашт духтар. Худро чунон меангошт, ки дар атроф, умуман дар рӯи замин ғайри ӯ касе вучуд надорад, ё вучуд дошта бошад ҳам, ба чашмаш наменамояд. Ва кӯча аз садои хушоҳанги пошнаи кафши ӯ пур мешуд, аз қомати гулбезу гулрезаш рангу чон мегирифт.

Абдулҳамид Самад

- 1. Бигӯед, ки сифатҳои мураккаб аз кадом ҳиссаҳои нутқи сохта шудаанд?
- 2. Маънои вожаи **ангоштанро** аз «Фарҳанги забони тоҷикӣ» биёбед.

§19 ВАЗИФАИ СИФАТ ДАР ҶУМЛА

Сифат дар ҷумла ба вазифаи муайянкунанда, гоҳе ба вазифаи хабар ва мубтадо меояд, чунончи: деҳаи мо аз қадим бо ҳунармандони **гулдасти худ шӯҳрат** дорад.

Бофандагон матоъҳои **рангоранги хилъатбоб** ва шохивориҳои **ҳисорӣ** тайёр мекарданд, ки берун аз худуди аморати Бухоро овоза пайдо карда буданд.

Мирзо Турсунзода

Дар фазои боғҳои пурсамар,
Даштҳои кӯҳҳои сарбаланд,
Паҳн карда мужда аз фатҳу зафар,
Мевазад форам насими дилписанд.

Мирсаид Миршакар

Садоят хуш, ҳавоят **дилнишин** аст,
Мақомат **олӣ**, оҳангат **матин** аст.

Абулқосим Лоҳутӣ

Нодон айб мекунад, доно худаш мефаҳмад.

Ҳикмати халқ

1. Бигӯед, ки сифатҳои **рангоранг**, **хилъатбоб** чӣ гуна сохта шудаанд?
2. Вожаҳои ҳаммаъноӣ байти Абулқосим Лоҳутиро шарҳ диҳед.

124. Матнҳои зеринро бинависед ва вазифаи сифатро дар матн таъйин бикунед:

Осмони софи бегубори баҳорон. Нурҳои заррини офтоб сабзаҳои навхези даштҳо ва лолаҳои қадафрӯхтаи сахроҳоро ҷилоҳои рангоранг дода, зебоии рӯзҳои Наврӯзро якбарчанд меафзояд. Дар беруни шаҳри Бухоро, дар мавзеи Ширбадан, чодарҳои идона, дӯконҳои рангоранг, саҳнҳои тамошову масхарабозӣ доман паҳн кардаанд. Дар майдони васеъе, дар болои дор, ду дорбози моҳир зери карнаю сурнай бозиҳо мекунанд. Дуртар аз он, дар давраи чавонон, ду бозигари чолок дар зарби дойира чавғӣ мераксанд. Дар миёнҷойи бозоргоҳ се масхарабоз хангомае нишон медиҳанд. Мардум Наврӯзро ид мегиранд. Дар боғи махсуси сабзу хуррам амир низ Наврӯзро ид мекунад.

Расул Ҳодизода

Мӯйсафед ба назди дарича омад, саломалек кард, баъд пурсид:

- Ту ба назди кӣ омадӣ, писар?
- Ба назди шумо, – ҷавоб дод Алишер.
- Хайр, марҳамат, даро, – бо таҳайюр даричаро кушода, Алишерро ба дарун ҳидоят кард мӯйсафед.

Ҷонибек Ақобир

125. Чанд ҷумла тартиб бидиҳед, ки дар онҳо сифат ба вазифаи хабар омада бошад. Агар аз назм ҳам мисол биёред, ихтиёр доред.

126. Ин матнҳоро аз ёд бикунед, сифат ва вазифаи нахвии (синтаксисии) онро эзоҳ бидихед:

Дило, гӯш кун аз ман ин нуктаи хуш,
Ки мондаст дар гӯшам аз нуктадонон,
Ки ҳар кас кашад теги номехрубонӣ,
Шавад куштаи теги номехрубонон.

* * *

Бузургмеҳрро пурсиданд, ки:

– Кадом подшоҳ покизатар аст?

Гуфт:

– Он ки покизагон аз вай эмин бошанд ва гунаҳкорон аз вай битарсанд.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

1. Бигӯед, ки вожаҳои **покизатар** ва **покизагон** аз ҳам чӣ фарқ доранд?
2. Сохт ва вазифаи нахвии калимаи **номехрубониро** дар ҷумла муайян намоед.

ПУРСИШҶО БАРОИ ТАКРОР

1. Сифат чиро мефаҳмонад?
2. Сифатҳои асли ва нисбӣ аз ҳам чӣ фарқ доранд?
3. Мафҳуми камиву хурдӣ ва навозиш дар сифат бо кадом пасвандҳо ифода меёбад?
4. Дараҷаи олии қиёс чӣ гуна баён мешавад?
5. Сифат аз ҷиҳати сохт чанд навъ мешавад?
6. Пешванд ва пасвандҳои сифатсозро номбар кунед?
7. Сифат ба вазифаи кадом аъзои ҷумла меояд?

127. Матни зеринро бихонед, сифатҳои мураккабро муайян кунед ва дар дафтар нависед:

КАБК

Ў бомдод аз бонги азон хест, ки рӯшанӣ медамид.
Кабкашро хабар гирифт: хоб аст. Шабҳо писаракаш
низ дар поёни катча, дуртар аз кабк, хоб меравад. Ў
ба ҷонварақ сахт унс гирифтааст. Лаби кӯрпаро бо-

лои писарак гардонд, то хунук нахӯрад. Кабк бедор шуд, ба танай тахтачаҳо нӯл зад, аз косачаи наздаш оби соф хӯрд ва аввал канда-кандаи оҳиста, сипас какра зад. Дар субҳи солеҳон долону хонаю дар, берун ҳам пур аз хониши кабки дарӣ гашт. Саропойи ин марди бахираду ҳассосро фараҳмандӣ фаро гирифт. Поён фуромад ӯ. Ба рӯдаи резинӣ гулҳои хотаашро об пошид. Дар нигоҳаш гулҳои рангоранг хандиданд, ангури то долон навдазада ҳам. Кабк аз хониш монд.

– Додо! Кабка об додӣ? – қадаш ба қафас нарасида, батакрос мепурсид писарак.

– Ҳо, обаш додам! Ҳолӣ барвақт, хоб кун...

Писарак ба таги поҳош курсӣ ниҳода, ба даруни қафас менигарад. Кабк на дон мехӯраду на об. Чашмони «ошно»-яшро муоина дорад. Писарак рози чонваракро мефаҳмад, ки ба куттичааш аз халтаи овезони паҳлӯ як муштак арзан мепартояд. Кабк мерамад ва питиррос мезанад. Ҳарчанд писаракро мешиносад, ҳамрози ӯст, вале кабк мерамад.

– Натарс, наmezанам... Бихӯр..., – аз роғҳои қафаси пурнақшу нигор ба паруболи кабк назар дӯхта, – мегӯяд писарак.

Бо хоҳиши бачаҳаки хушлафз кабк боре чанд чида-чида дон мехӯрад. Андактар кабки қафас аз дигар нағма пардохт. Писарак хандида фуромаду худро ба чойгаҳ андохт. Ӯро дар хониши форама хоб мебурд, хоби бароҳате.

Ситехри Ҳасанзод

- 1. Чаро вожаи «ошно» дар нохунак омадааст?
2. Манзур аз **рӯдаи резинӣ** гуфтани нависанда чист?
 3. Чӣ гуна сохта шудани сифати **бароҳатро** бифаҳмонед.

128. Матни зеринро бихонед, сифатҳояшро маънидод кунед ва дар мавзӯи «Одами хушбахт» нақл нависед:

ОДАМИ БАДБАХТ

Дар чаҳон бадбахт он касест, ки нодон ва бетавфиқ бошад. Одами бадбахт ба ҳар кас зарар мерасонад. Мардумро озор медиҳад. Ба бандагони худои таоло бадмуомилагӣ мекунад. Бадхулқу бадкирдор мешавад. Агар тавонад, ба ҳар кас чабру зулм мекунад. Дурӯғгӯӣ мебошад. Ба моли мардум хиёнат мекунад. Хиёнаткорӣ ва бадкирдорӣ ба назараш сахл менамояд. Соҳиби кибру ғурур ва худситоӣ мебошад. Аз фазилати одоб махрум ва аз саодати шарму ҳаё бебаҳра мемонад. Ба ҳар кас нафъ намерасонад. Ба ҳоли бева ва бечорагон ва зердастон тараххум намекунад. Бахил ва хасис мешавад. Ҳамеша ба хоҳиши нафси худ кор мекунад.

Байт:

Он бувад аблаҳтарини мардумон,
К-аз пайи нафсу ҳаво бошад давон.

Садриддин Айни

- 1. Аблаҳтарин чӣ гуна калима аст?
2. Бо пасванди - тарин чанд мисол биёред.
 3. Маънои вожаҳои худситоӣ ва тараххумро бигӯед.

129. Бигӯед, ки бо пешвандҳои ба-, бо-, бе-, дар-, бар-, но- аз кадом калимаҳо сифат сохтан мумкин аст?

130. Аз исмҳои гил, пӯлод, сабзӣ, сафедӣ чӣ гуна сифат сохта мешавад?

131. Матни зеринро бинависед ва вазифаи пасвандҳои -ак ва - таринро бигӯед.

Ҳашароти беозори арғувонии холдор лаҳзае рӯи кафи гармаку нармаки бачае сайр карда, сипас аз як ангушт ба ангушти дигар роҳ паймуда, аз сари қулла, ангушти дарозтарин, бол кушода, аз пайи ичрои

хошишаки бачаҳо мепарад. Онҳо боз ҳамон сурудро такроркунон шодона аз паси ҳашарот медаванду медаванд, то аз чашм ниҳон шуданаш...

– Мома!

– Ҷони мома.

– Ягон рӯз ҳамон ҳашарота ёфта ба ман медиҳӣ? – овози писарак чунон илтиҷоомез баромад, ки кампирак гаранг шуд.

– Кадом ҳашарота?

– Ашшара. Сурудаша хондӣ-ку?

– Э афанди-е, чӣ кор мекуни ашшара?

– Дар кафи дастам мемонаму сурудаша мехонам, хошиш мекунам, ки дараки аспӣ худаму бобома биёрад... Мепарад ашша...

Дили кампирак гум зад ва писарак надид, ки чӣ хел лабонаш пир-пир париданд ва лаби кампалро болои сараш кашид.

Абдулҳамид Самад

Арғувон чӣ гуна ранг аст?

132. Ҳангоми хондани шеъри зерин ба мазмуни он бештар эътибор бидиҳед ва шумо низ муҳаббати худро нисбат ба кишвари зебоямон дар ҳаҷми чанд ҷумла баён намоед. Кӯшиш ба кор баред, ки вожаҳои **бузург**, **бекарон**, **поён** дар навишти шумо чун сифат истифода шаванд:

АЗ ДУР

Насими хуш агар рӯзе баногоҳ
Расад ба гулӯзорат, эй азизам –
Бувад ӯ ғуссаи ман, бош оғаҳ,
Маронаш аз канорат, эй азизам!
Агар дар шонаҳо барги дарахтон
Пичирросе занад ҳаргоҳ бо ҳам –
Ба он пайваста гӯш андоз, зинҳор,
Ки он ҳарфи дили ман ҳаст, азизам.
Зи тиреза шабонгоҳ бар рухи ту
Ниғаҳ созад чу моҳи партавафкан –

Бикун бовар, азизам: ин манам, ман –
Ки наздат омадам аз баҳри дидан.

Абдилда Тоҷибоев

Муродифҳои калимаҳои **само**, **ахтар**, **саъд** ва **армон** (ормон)-ро дар дафтар нависед.

133. Матни поёнро бинависед ва бигӯед, ки сифатҳои ишоратшуда ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадаанд?

Офтоб бедареғ нур мерехт. Шоху барги сарсабзи дарахтон дар панҷаи боди **сабук** нарм-нарм ларзиш хӯрда, гӯё ба ҳамдигар рози **нихонеро** ошкор мекарданд. Нигоҳи **хаёлолуди** мӯйсафед ба гӯшаи **дури** хаёта андармон шуда, дар қайди андеша буд.

Ҷонибек Ақобир

§20. СИФАТИ ФЕЪЛӢ

Сифати феълӣ амал ё ҳолатеро мефаҳмонад, ки он ҳамчун аломати ашё дар яке аз замонҳо воқеъ мешавад, чунончи:

(мактуби) **навишта**

(гули) **шукуфта**

(гови) **зананда**

(оби) **равон**

(нони) **хӯрданӣ**

Аломати муҳимми сифати феълӣ чун феъл ин аст, ки ба замоне далолат менамояд: (оби) **рехта** (гӣ), (қаси аз дар) **бароянда**, (ҳикояти) **шуниданӣ** ва чун сифат бо бандаки изофӣ ба исм алоқаманд мешавад ва ибора месозад: (зоғони дар шоҳи садаҳо) **нишаста**, (роҳи оҳани аз ин водӣ) **мегузаштагӣ**.

134. Чумлаҳои зеринро бинависед ва ба сифатҳои феълии ишоратшуда таваҷҷӯҳ намоед:

Як ҳикоят бишнавар аз таърихгӯй,
То барӣ з-ин рози **сарпӯшида** бӯй.

* * *

Колаи **дуздида** набвад пойдор,
Лекин орад дуздҳо то пойи дор.

Ҷалолиддини Балхӣ

Дар тоқу деворҳои даруни бино ҳайкалҳои модарони дар кафи худ **кабӯтари сафеди сулҳ доранда** сохта шудаанд.

Мирзо Турсунзода

Шабона дарсҳои **гузаштҳо** такрор ва дарсҳои **хонда шуданиро** тайёр мекардам.

Садриддин Айни

135. Бо ибораҳои **мақтуби навишта**, **гули шукуфта**, **говӣ зананда**, **оби равон**, **нони хӯрдани** чумла тартиб бидиҳед.

136. Матни зеринро бихонед ва сифатҳои феълии онро муайян кунед:

Байти хондашуда (Дило, саро чу ошиқон суруди мулки ҷовидон, К-ӯ гулшанест беҳазон, муаттар асту мушқбор) хеле бамавқеъ ва муддаои дил буд, чунки дар ҳамин асно дар пеши назари мо манзараи дилкушое намудор гашт. Табиат аз саховати баҳори оламосе либоси сабз дар бар дошт, обшорон нағмасароӣ мекарданд, булбулони сахроӣ аз ҳусни дилрабоӣ ин боғи дилкушо ба ваҷд меомаданд, лолаҳои зебову дилороро насими анбарафшони баҳорӣ навозиш мекард ва бӯйи хуше ба машом меовард.

– Ин байти хондаатон аз кист? – пурсидам ман.

– Аз Боқӣ Раҳимзода, – ҷавоб дод Дехотӣ.

– Маъқул шуд? – аз ман суол кард Айни.

– Бале, гӯё маҳз дар васфи ҳамин кишвари беназир, мулки Рӯдакии ҷовидон гуфта бошад...

– Қувваи назм низ дар он аст, ки ҳар фард чизе аз он барои худ пайдо карда тавонад, – гуфт устод ва шоирони бузурги гузаштаро далел овард ва илова намуд, ки фақат ҳамон ҷавонон ба дараҷаи устоди калом бадеъ расида метавонанд, ки агар классикҳоро суботкорона омӯзанд, ин ҳам ба шарте ки ин омӯзиш тақлидӣ набуда, балки эҷодкорона бошад.

Абдулаҳад Қаҳҳоров (Туробӣ)

Дар ибораҳои **манзараи дилкушо**, **бахори оламоро**, **хусни дилрабо**, **насими анбарафшон** сифат будани калимаҳои **дилкушо**, **оламоро**, **дилрабо**, **анбарафшон** ро чӣ гуна исбот мекунед?

ШАРҲ. Калом лафзи арабист ба маънои **сухан**, **гап**, **гуфтор**. Ба маънои маҷоз муродифи вожаи **забон** аст. Манзур аз **каломи шариф** каломи маҷид, каломи кудсӣ китоби муқаддаси аҳли ислом – «Қуръон» аст. Маънии **бадеъ** аҷиб, беназир, тозаву нав ва ҷадид аст. **Калом бадеъ** – сухани нав, аҷиб, нотакрор.

§21. СОХТИ СИФАТИ ФЕЪЛӢ

Сифати феълӣ аз асосҳои феъл ва масдар ба воситаи пасванд сохта мешавад. Аз ҷумла:

1) аз асоси замони гузашта бо пасванди **-а** ва **-ағӣ**: хуфта, ҷӯшида, навишта; хуфтагӣ, ҷӯшидагӣ, навиштагӣ;

2) аз асоси замони ҳозира бо пасвандҳои **-анда(-янда)**, **он(-ён)**: боранда, расанда, бароянда, (моҳи) тобон, (кӯдаки) гирён;

3) аз масдар бо пасванди **-ӣ**: гуфтани, рафтани, шунидани.

137. Матни зеринро бихонед ва сохти сифати феълиро шарҳ бидихед:

Ман пазандаи моҳирам. Таомҳои шоҳона мепазам.

Сотим Улугзода

Аз чойники бо рӯмол печондагӣ як пиёла чойи ширгарм кашида ба ӯ дароз кардам.

* * *

Ӯ дар таомхӯрӣ ва нигоҳ доштани чизҳои хӯрдани озода буд.

Садриддин Айни

Мӯйсафед дар дил нияте дорад, ки охирон қуввати дастон, охирон хунари чӯбтарошиашро дар ороишу кандакории сутунҳои хонаи нав ба ёдгор гузорад. Аммо баъди омадани Шодмонбек ба кор часпиданист. Бигузур, худи Шодмонбеку Баҳоршоҳ хонаро созанд, азоб кашанд, арақи чабин резанд, чӣ будани меҳнату лойкориро фаҳманд, ба хонаи сохтагиашон меҳр банданд. Бачаҳо дар бардоштани иморат заҳмат кашанд, нағз аст. Баъд дилашон ба меҳнати сарфкардаи худ месӯзаду хонаро мисли гавҳараки чашм нигоҳ медоранд.

Абдулҳамид Самад

Виркан пас аз он бо саворонаш боз чандин карат дар ҷоҳое, ки истилогарон ҳеҷ гумон намекарданд, пайдо шуда, гоҳ ба дастаҳои қафомонда, гоҳ ба миёна, гоҳ ба дум ва гоҳ ба бунаи онҳо ҳучумҳои ногаҳонӣ бурда хасорат мерасонд.

Сотим Улугзода

Зафар ҳамроҳи дастаи шогирдонаш бағалҳо пур аз гулу лола ба ҳоит расид. Чӣ манзарае! Аз дехоти атрофи ҳоит ба ин маросим он қадар мардуми бисёре чамъ омада буд, ки сӯзан партоед, ба замин намеафтад. Кампируну мӯйсафедони рӯзгордида, онҳое, ки

аз ҷочиаи мудҳиш огоҳ буданд, ашк дар нӯги миҷгонашон овезон рӯ ба рӯи ҳайкали ёдгорӣ саф мекашиданд. Ва Зафар ин сурудро нахустин бор дар оғӯши кӯху камари ҳамин ҷо ба гӯши мардум расонд. Китфони мӯсафедҳо ба оҳанги рез-рези тору суруд меларзид ва дар фазои ҳоит мепечид фиғони дардолуди хофиси дӯстдошта.

Ҷонибек Ақобир

1. Таъбири **сӯзан партоед, ба замин намеафтад** чӣ маъно дорад?
2. Дар матни охир дар бораи кадом ҳодиса сухан меравад?
3. Муродифҳои феъли **партофтанро** номбар бикунед.

Сифати феълӣ аз ҷиҳати шакл сохта, мураккаб ва таркибӣ мешавад.

Сифати феълии сохта аз асоси замони гузашта ва ҳозираи феъл бо пасвандҳои **-а**, **-агӣ**, **-анда** таркиб меёбад: (роҳи) **баста**, (овози) **гирифта(гӣ)**, (обҳои) **чаҳанда**, (чархи) **гарданда**.

Сифати феълии мураккаб аз ҷузъи номӣ ва феъл ташкил меёбад: **ресмонбофта**, **дастшикаста**, **хуншоршуда**, **парвозкунанда**, **зинатдиҳанда**.

Сифати феълии таркибӣ аз ду калима иборат буда, ҷузъҳо ҷудо навишта мешаванд: **равон карданӣ**, **ташқил карданӣ**, **хонда шуданӣ**, **фаромӯш кардагӣ**, **гирифта рафтагӣ**.

138. Матнҳои поёнро бихонед ва сифатҳои феълӣро монанди мисолҳои зерин қоидаи сохтори сифат дар дафтар қайд бикунед:

Нӯфарн ба бошишгоҳи худ – деҳаи Искиҷкат омад. Деҳаро вай ғоратшуда, кӯшқу дӯкуну усто-хонахоҷашро торочгашта, аҳли хонаводаашро мусибатзада ва гирён ёфт. Бештарини ғулумон, хизматгорон ва канизонашро сипоҳиёни амири Хуросон ба асорат

бурда, дигарҳошон ба ҳар тараф гурехта парешон гашта буданд.

Сотим Улугзода

Моҳи шомхӯрда дар сари кӯҳ баланд шуда, дашту дараро ғарқи нур карда буд. Коҳу хаспораҳои парешони атрофи хирман дар шуои он чун донаҳои сайқалхӯрдаи каҳрабо милтос мезаданд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Банда як ҳафта дар Маскав буда, баъзе ҷойҳои тамошо ва саёҳат кардани шаҳри мазкурро дида, равонаи Бухоро гардидам.

Мирзо Сироҷи Ҳаким

Заминҳо шудгор кардагӣ, порӯҳои маъданӣ ва маҳалли андохтагӣ, чигит кашонда ва тоза кардагӣ...

Сотим Улугзода

Чашмони гӯсфандии нармнигоҳи ӯ монанди шери ба ҷанг тайёршудаистода бо оташи ғазаб шӯълавар гардиданд.

Садриддин Айни

Мавҷҳои латифи савти мавзун тамоми ҳастии Саид Амонро фаро гирифтанд. Вай ҳис мекард, ки гӯё ба як ҷисми ниҳоят сабуке мубаддал шудааст ва ҳамроҳи рӯҳи ба рикқат омадааш мисли насими саҳаргоҳон нозук тапида, ба ким-кучое ба саёҳати ниҳоят гуворои олами ношиносе меравад.

Фазлиддин Муҳаммадиев

ШАРҲ. Мафҳуми инкор дар сифати феълӣ тавассути пешванди **на-(но-)** ифода меёбад. Ин пешванд дар аввали сифати феълии сода ва дар байни сифати феълии мураккаб воқеъ мешавад, яъне ба аввали феъли ёвар чун миёнванд васл мегардад:

(шайхи) нахуфта – нохуфта

(сухани) нашунида – ношунида

(масъалаи) ҳалнашуда – ҳалношуда

(воқеаи) фаромӯшнашаванда

(кори) тамомнашаванда

139. Чумлаҳои зеринро бинависед ва сифатҳои феълии инкорро эзоҳ бидихед:

Аз истеъмоли калимаи ноғуфтани ҳам ибто накард.

Сотим Улугзода

Мавсими баҳор – солҳои ҷавонии умри одамии барин азиз, латиф, зебо, фаромӯшношудани.

Раҳим Ҷалил

Бо ҳамин амалиёт Некқадам ҳам ба қатори молҳои ҳеҷ гумнашаванда ва барҳамнахӯрандаи тамғадори бой даромад.

Садриддин Айни

140. Бо сифатҳои феълии **масъалаи ҳалнашуда, воқеан фаромӯшнашаванда, кори тамомнашаванда** чумла тартиб бидихед.

§22. ЗАМОНҲОИ СИФАТИ ФЕЪЛӢ

Сифати феълӣ се замон ва панҷ шакл дорад:

1) сифати феълии замони гузашта: **омада, фаҳмида, иҷрошуда;**

2) сифати феълии замони ҳозира: **пурсанда, ҷӯянда, даврзананда;**

3) сифати феълии замони ҳозира-оянда: **меомада(гӣ), мехонда(гӣ), иҷро мекарда(гӣ);**

4) сифати феълии замони ҳозираи муайян: **навишта истода(гӣ), суруд хонда истода(гӣ), савол дода истода(гӣ);**

5) сифати феълии замони оянда: **дидани, сарф кардани, ҷо гирифтани.**

141. Матни зеринро бихонед, сифатҳои феълиро чудо бикунед ва замони онҳоро шарҳ диҳед:

Темурмалик дид, ки дигар дар он ҷо пойдорӣ карда истодан ҳеҷ фоида надорад, пас ба ин фикр омад, ки аз он ҷо сафар кунад, то ки дар ягон ҷойи муноси-

би дигар аз душманон бисёртар кушад ва дурусттар интиқом кашад ва $\bar{u}$ барои ба амал овардани ин фикр шабе ба ҷанговарони худ фармуд, ки ҳар чизеро, ки дар қалъа ҳаст, ба киштиҳои сарпӯшида бор карда, онҳоро ба сафар тайёр кунанд...

Темурмалик ҷавонро тақсим карда, дар дувоздаҳ киштии болопӯшида ҷой дод ва худаш дар киштии пешгард, ки ба киштиҳои дигар вазифаи роҳнишондихиро адо мекард, ҷой гирифта, ба ҳаракат фармон дод ва ба тарафи шаҳри тамоман сӯхтаи Хучанд нигоҳи пурҳасрате карда, оҳи ҷонкоҳе кашид...

Киштиҳои сарпӯшидаи Темурмалик бо ёрии шамоли мувофиқ дар рафти об монанди барку бод мерафтанд.

Муғулон баъд аз сафед шудани рӯз аз сафар кардани Темурмалик хабардор шуда, аз ду канори об савора дар тохт шуданд, ки он сайди аз дом ҷастаро ба даст дароранд. Саворони муғул ҷандин бор ба қанор – дар рӯ ба рӯи киштиҳо рафта бошанд ҳам, дар ҳар бор, баъд аз талафоти бисёр додан, маҷбур шуданд, ки худро аз доираи тиррас дур кашанд. Оқибат онҳо ба киштиҳо наздик нарафта, аз дур назорат карда рафтаниро барои худ мувофиқ ёфтанд.

1. Нависанда **интиқом кашад, мувофиқ ёбанд**, – гуфтааст. Ин маъноҳоро боз бо қадом шаклҳои феълӣ баён кардан мумкин аст?
2. Ба фикри шумо, муаллифи ин матн кист ва номи пурраи асар чист?

§23. СИФАТИ ФЕЪЛИИ ЗАМОНИ ГУЗАШТА

Сифати феълӣ замони гузашта аз асоси замони гузаштаи феъл тавассути пасванди **-а** (**пӯшида** - дари пӯшида; **рӯида** - гули рӯида; **омада** - меҳмони омада) сохта шуда, амал ва ҳолати пеш аз замони хабари ҷумла воқеъгардидаро нишон медиҳад, чунончи:

Бузургон ва аркони давлат ҳам омаданд. Сарваршоҳ
пеши онҳо рози **нухуфтаро** аз нухуфт берун овард.

Сотим Улугзода

Бачаҳо ба кафи даст хокро ҳамвор карда, рӯи он
бо нӯги ангуштон ҳарфҳои **ёдгирифта**ашонро навиш-
танд.

Абдулҳамид Самад

Чавон худро ба пойи падар андохт, бо лабҳои аз
хаяҷон **хушкида** кафи пойи пуробилаи ўро мебӯсид
ва чашмони пур аз ашки худро ба рӯи пойи аз пирӣ
хушкидаи вай мемолид. Падар ҳам сару гардани пи-
сарро бо бўсаҳои гарми муштоқона саршор мекард.

Садриддин Айни

142. Матнҳои зеринро бихонед ва сифатҳои феълиро
шарҳ диҳед:

Аркони салтанат, мардони корозмудаву ҷаҳонши-
нохта ба ҷавоби Фаридун як-як забон кушоданд.

Сотим Улугзода

Ҳар бачае, ки тарбият дида бошад, бисёр баодоб
мешавад. Нохуни дасту пояш ҳамеша гирифтагӣ ме-
бошад.

Садриддин Айни

Бахти баландат ёр буваду чашми давлатат бедор,
ки ба сӯхбати пире афтодӣ пухтапарварда, ҷаҳондида,
орамида ва гарму сардгашта, неку бад озмуда, ки
ҳаққи сӯхбат бидонад ва шартӣ маваддат ба ҷой ова-
рад, мушфиқу меҳрубон, хуштабъу ширинзабон.

Ангури навоварда туруштар бошад,
Рӯзе ду-се сабр кун, ки ширин гардад.

Саъдии Шерозӣ

Марде назди табиб омад ва аз дарди шикам беқарор
гашта, дар замин меғалтид ва аз сахтии алам зор-зор
менолиду даво металабид:

Эй табиб, охир илоче кун, ки кор аз даст рафт.

Табиб аз вай пурсид, ки имрӯз чӣ хӯрдаӣ? Марди содадил гуфт: «Пораи нони сӯхта хӯрдаам ва аз он гизо, ки мисоли ангишт буд, танӯри меъдаам месӯзад».

Табиб ба мулозимон фармуд, ки доруе, ки ба чашм равшанӣ диҳад, биёред, то чашми ин касро дору кашам. Он шахс фарёд баркашид:

К-охир чӣ маҳалли ҳазлу бозист?

Вақти аҷал асту чоңгудозист!

– Эй табиб, шӯхиро як тараф мон, ман аз дарди шикам менолам ва ту чавохири дору дар чашм мекашӣ. Доруи дидаро бо дарди шикам чӣ нисбат?

Табиб гуфт:

– Мехоҳам, ки чашми ту равшан шавад ва сиёхро аз сафед фарқ карда тавонӣ, то дигар нони сӯхта нахӯрӣ. Пас туро илочи чашм аз давои шикам лозимтар аст.

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

143. Бо сифатҳои феълии зерин чумла бисозед.

(пираҳани) дӯхташуда	(хикояи) шунида
(замини) шудгоршуда	(пиёлаи) шикаста
(оби) рехта	(пӯшоки) дарида
(пунбаҳои) кошта	(таронаи) эҷодгардида
(шоҳчаҳои) хушкида	(китоби) хондашуда

ШАРҲ. Бо таъсири забони гуфтугӯии тоҷикӣ сифати феълии замони гузашта, ки бо пасванди **-а** меояд, пасванди **-гӣ**-ро низ мепазирад, аммо аз васлҳои он бо пасванди **-а** мафҳуми сифати феълӣ тағйир намеёбад, чунончи:

(дарвозаи) кушода	(дарвозаи) кушодагӣ
(сабзаи) дамида	(сабзаи) дамидагӣ
(кори) анҷомёфта	(кори) анҷомёфтагӣ

§24. СИФАТИ ФЕЪЛИИ ЗАМОНИ ҲОЗИРА

Сифати феълии замони ҳозира аз асоси замони ҳозираи феълҳои сода ва таркибӣ ба воситаи пасван-

ди **-анда(-янда)** сохта мешавад ва дар замони ҳозира воқеъ гардидани амалу ҳолатро мефаҳмонад.

Асоси феъл бо ҳамсадо анҷом ёфта бошад, пасванди **-анда** ва агар бо садонок ва ё ҳамсадои **й** тамом шуда бошад, пасванди **-янда**-ро мегирад. Масалан:

бурдан – бар – **баранда**
чарх задан – чарх зан – чархзан**анда**
фарқ кардан – фарқ кун – фарқкун**анда**
баромадан – баро – баро**янда**
гуфтан – гӯй – гӯ**янда**
рӯйидан – рӯй – рӯ**янда**

144. Чумлаҳои зеринро бинависед ва ба сифатҳои феълии замони ҳозира таваҷҷӯҳ кунед:

ӯ байтҳои хуби ба одам **таъсиркунанда** мехонд.

Садриддин Айни

Каюмарс оини подшоҳиро ба ҷаҳон овард ва нахустин подшоҳ ӯ шуд. Бохирад марде буд, ақли **ҷӯяндаю офарандае** дошт. Аз санг ва ҷӯб олатҳои **буррандаву шикофанда** тарошида, ба воситаи онҳо ба шикори ҷонварон пардохт.

Сотим Улугзода

Сиддиқхон ба илму адабиёт шугл намуд ва маоши аз подшоҳӣ ба худаш **додашавандаро** ба китобхари сарф карда, вақти худро тамоман ба мутолиа дод.

Садриддин Айни

145. Бо сифатҳои феълии замони ҳозира чанд чумла бигӯед ё мисолҳоро аз китобҳои бадеӣ пайдо бикунед.

146. Аз матнҳои зерин сифати феълӣ ва сифату исмро муайян бикунед ва онҳоро ҷудо-ҷудо бинависед:

Бухоро дар ҳамворӣ воқеъ шудааст. Биноҳои он ҷӯбкорӣ аст. Атрофи онро қасрҳо, боғҳо, маҳаллаҳо ва кӯчаҳои сангфарш ва деҳаҳои баҳампайваста ба масоҳати 12 бар 12 фарсах фаро гирифтааст. Ҷамаи

ин қасрхо, биноҳо, қария ва қасабаҳоро ҳисоре ихота кардааст ва дар байни онҳо ҳаргиз замини нокишта ва нообод ба чашм наменамояд.

Раҳим Ҳошим

Ҷомӣ ба умеди оянда худро таскин дода, ҳамроҳони дар ғарибиҳо озурдашударо дилбардорӣ мекард, ба хотири онҳо мегуфту механдид.

Аълоҳон Афсаҳзод

Ба гуфтори деҳқон кунун бозгард,
Нигар, то чӣ гӯяд чаҳондида мард.

Абулқосими Фирдавӣ

1. Калимаи **ҳисор** боз чӣ маъно дорад?
2. Муродифи **дилбардорӣ кардан** (дилбардорӣ мекард)-ро бигӯед.

ШАРҲ. Вожаҳои **наозмуда**, **ноумед нашав** дар сухани манзум гоҳе ба сурати **наёзмуда**, **навмед машав** кор фармуда мешаванд. Матне, ки ба қалами устод Сотим Улуғзода тааллуқ дорад, ба назм, ба сухани шоирона бисёр наздик аст, аз ин рӯ, калимаҳои мазкур ба забони он мувофиқ омадаанд.

§25. СИФАТИ ФЕЪЛИИ ЗАМОНИ ҲОЗИРА-ОЯНДА

Сифати феълии замони ҳозира-оянда аз шакли дуҷуми сифати феълии замони гузашта (хондагӣ) бо иловаи пешванди ме- сохта мешавад ва дар замони оянда воқеъ гардидани амалу ҳолатро ифода мекунад, чунончи:

мехондагӣ	кор мекардагӣ
менавиштагӣ	сайр мекардагӣ
мерафтагӣ	тавба мекардагӣ

147. Матни зеринро бинависед ва ба сифатҳои феълии замони ҳозира-оянда эътибор бидиҳед:

Аз бачагони мактаб кадомашон нағзтаранд?

– Бачагоне, ки ҳаргиз аз мактаб наемонанд.

Аз инҳо кадомашон хубтаранд?

– Бачагоне, ки ба сабақашон зӯр мезананд ва саъй мекунанд.

Аз инҳо кадомашон беҳтаранд?

– Қаламу қоғази шариконашонро бе иҷозат намегирифтагӣ, ба шарикӣ қоғазу қалам надоштагӣ-аш қаламу қоғази зиёдатии худро меодагӣ мебошад.

* * *

Чизҳои меҳӯрдагӣ аз гандум, ҷав, арзан ҳосил мешавад.

Садриддин Айни

Ӯ ришваҳои мегирифтагӣашро доимо бо ҳоким ва бо девонбеги амир бо ҳам меид.

Мударрис баъди дошта додани Восеъ ҳадяву инъоми фаровони аз ҳоким мегирифтагӣашро тасаввур карда дарунакӣ шод гардид.

Сотим Улуғзода

1. Дар байни вожаҳои ҳадяву инъом чӣ гуна муносибати маъноӣ вучуд дорад?
2. Муродифҳои бо ҳамро номбар кунед.
3. Маъноӣ калимаҳои сабақ, саъй, мударрисро бигӯед.

§26. СИФАТИ ФЕЪЛИИ ЗАМОНИ ҲОЗИРАИ МУАЙЯН

Сифати феълии замони ҳозираи муайян аз шакли якуми сифати феълии замони гузаштаи феъли асосӣ ва сифати феълии замони гузаштаи феъли ёридиҳандаи истодан сохта мешавад (пӯшида истода, гуфта истода, баромада истода) ва дар ҳамин ҳангом воқеъ шудани

амалу ҳолатро мефаҳмонад ва бо феъл – хабари ҷумла дар як замон воқеъ мегардад.

Ин навъи сифати феъли низ ду шакл дорад. Шакли якум бо пасванди -а таркиб меёбад:

рафта истода

хонда истода

чида истода

Шакли дуюм аз шакли якум ба воситаи пасванди -гӣ сохта мешавад, масалан:

рафта истодагӣ

хонда истодагӣ

чида истодагӣ

148. Ҳар ду шакли сифати феълии замони ҳозираи муайяно аз ҷумлаҳои зерин пайдо бикунед:

Обҳои ба рӯи оташ пошхӯрда монанди обе, ки дар деги равшани доғи даргирифтаистода рехта шуда бошад, оташро боз ҳам шӯълавартар мекарданд.

Чашмони гӯсфандии нармнигоҳи ӯ монанди чашми шери ба чанг тайёршудаистода бо оташи ғазаб шӯълавар гардиданд.

Садриддин Айни

Дар сари фаввора меистод ва аз зарраҳои ба рӯи ӯ задаистодаи об лаззат мебурд.

Раҳим Ҷалил

Як дастаи калони сарбозони аз қалъа баромада истода низ намудор гардиданд.

Сотим Улугзода

§27. СИФАТИ ФЕЪЛИИ ЗАМОНИ ОЯНДА

Сифати феълии замони оянда аз масдар бо пасванди -ӣ сохта мешавад ва амалу ҳолати дар замони оянда рухдиҳандаро мефаҳмонад, мисол:

варзиш кардани

пурсидани

парвоз кардани

хондани

тамошо карданӣ   рафтани
иҷро карданӣ   дидани
сӯҳбат карданӣ   шунидани

149. Ҷумлаҳои зеринро бинависед ва ба сифати феълии замони оянда ишора бикунед:

Сайри ҷоҳои тамошо карданӣ чи дар шаҳр, чи дар беруни шаҳр буд. Ҷамаро пиёда ва савора рафта дидем.

* * *

Субҳ аз хоб бархоста, ба тамошои манзараи Порс рафтам, ки яке аз биноҳои дидани буд.

Мирзо Сироҷи Ҳаким

– Агар маро хурсанд карданӣ бошӣ, гӯй, ҳар чизи бад бошад ҳам, гӯй, чизе ки бошад, ба гуфтани он ман аз ту намеранҷам.

– Гапи бад нест, барои ту хеле хуб аст, хабари хурсандист...

Ман туро муборакбод карданӣ будам.

Гулнор куртаи гулии обшустаи худро нишон дода:

– Ин бошад, қариб ба даридан расидааст, ман ягон чизи нав напӯшидаам ва пӯшидани ҳам надорам, ки маро муборакбод гӯйӣ.

Садриддин Айни

Барои ҷӣ ҷумлаҳои матни ба қалами устод Айни тааллуқдошта бо тире оғоз ёфтаанд?

150. 1. Бо мисолҳои зерин ҷумла бисозед:

оби нӯшидани   омадани
китоби хондани   фаҳмидани
чизи хӯрдани   харидани
роҳи кардани   дидани

2. Муайян кунед, ки калимаҳои ишоратшуда дар матни манзум сифатанд ё сифати феълӣ?

Барф чун болҳои парканда
Аз сари шоҳаҳо фурӯ мерехт.
Фулгули чӯйҳои яхбаста
Шаҳрро об дар гулӯ мерехт.
Хуфта фарёдҳои инсонӣ
Майли бедориҳои нав доранд.
Чашмҳо андар осмони соф
Донаҳои ситора мекоранд.

Ҳабибуллоҳ Ғайзуллоҳ

151. Аз китобҳои устод Айнӣ – «Мактаби кӯҳна» ё «Қаҳрамони халқи тоҷик – Темурмалик» бо сифати феълии замони оянда ҷумла интиҳоб бикунед.

§28. ИМЛОИ СИФАТИ ФЕЪЛӢ

Имлои сифати феълӣ чунин аст:

1. Сифати феълии замони гузашта, ки аз асоси замони гузаштаи феъли таркибии номӣ бо пасванди -а сохта шудааст, якҷо навишта мешавад, ба гунаи:

(гурезаи) дастгиршуда

(кори) анҷомёфта

(айвони) болопӯшида

(савори) қафомонда

(ҳавлии) иҷорамонда

(аробаи) чархшикаста

2. Пешоянд бо чунин таркибҳо якҷо меояд:

(машгулияти) баанҷомрасида

(пири) барҷомонда

(умеди) барбодрафта

(одами) азхудрафта

(дузди) бадастафта

(фоидаи) бадастомада

3. Сифати феълии аз асоси замони ҳозираи феълҳои таркибии номӣ бо пасванди -анда сохташуда якҷо навишта мешавад, ба монанди:

(артиши) зафарёбанда
(сухани) чамъбасткунанда
(хонандаи) чавобдиҳанда
(талабаи) хатмкунанда
(маҷлиси) ҳалкунанда

4. Чузъҳои сифати феълии мураккаб, ки тавассути пасванди -гӣ ва -ӣ шакл гирифтаанд, чудо навишта мешаванд, ба мисли:

(кори) иҷро шудагӣ
(замини) шудгор кардагӣ
(дарсҳои) хонда шуданӣ
(рӯйдоди) фаромӯш ношуданӣ
(одами) хонда истодагӣ
(хабарӣ) овоза ношуданӣ
(ҷойи) пинҳон шуданӣ

152. Матнҳои зеринро бихонед ва имлои сифати феълиро дар ёд бигиред:

Мурғон бо савту сурудҳои худ ҳаёти зафарёбанда, табиати сабзшаванда, водии ба нашъунамо дароянда, баҳори гул-гул шукуфандаро табрик намуданд.

Мирзо Турсунзода

Зимистон асту зери пардаи ях
Ба хоби ноз рафта ҷӯйборон.
Магар дар хоби худ хобе бубинанд
Ба ёди рӯзҳои навбахорон.
Ки ҷӯе медиҳад овоз бар ҷӯй
Зи пушти парда ҳамчун роздорон.
Ба худ печанду ҷӯшанду хурӯшанд
Зи нури офтоби бомдодон...
Хаёли резаборони баҳорӣ,
Хаёли марғзорони расида,
Ба мисли кӯдаки парпечбаста
Ҳамекӯшанд пову пар кашида,
Ки боз аз зери ях озод гарданд,
Ба истикболи дарё роҳ ҷӯянд,

Ба гӯши сабзаву себаргаву гул
Аз он хоби зимистон қисса гӯянд.

Ҳабибуллоҳ Файзуллоҳ

Издихоми косибон ва деҳқонони ситамдида аз дун-
боли Кова равон гардиданд. Фаридун байрақи чар-
минро ба фоли нек гирифт, шод шуд, гуфтори марду-
ми чафодидаро шунид.

Сотим Улугзода

Обҳои ба рӯи оташ пошхӯрда монанди обе, ки дар
деги равғани доғи даргирифтаистода рехта шуда бо-
шад, оташро боз ҳам шуълавартар мекарданд.

* * *

Буд яке рӯз ба фасли баҳор
Софу дурахшанда ҳаво беғубор.

Сухайли Чавҳаризода

Абӯалӣ маслиҳатро дар он дид, ки худро аз ин
гирдоби хатар ба сохили эминтаре бирасонад ва чун
қазираи нисбатан эмин аз ин селоби бало, ки ба Бухо-
ро ва ба ҳокимияти сарриштаи худро гумкардаи Со-
мониён сарозер мешуд, ӯ Хоразмро интиҳоб кард.

Раҳим Ҳошим

Сохти гул-ишкел аз сохти ишкелҳои одӣ он қадар
фарқ надошт, фақат ҳалқаҳои ба пойи одам андохта
мешудагӣ он монанди ишкелҳои муқаррарӣ танг на-
буда, ба дараҷае ки рони одамро гунҷонад, васеъ буд.

* * *

Бегоҳирӯзӣ буд. Як марди солхӯрдаи тануманд,
тахминан панҷоҳу панҷсола, наздам даромад. Мӯйи
сафедаш ба қафо шона кардагӣ. Русиро хуб намедон-
исту ба русӣ гап мезад.

Ато Ҳамдам

§29. ВАЗИФАИ СИФАТИ ФЕЪЛӢ ДАР ҶУМЛА

Сифати феълӣ, асосан, ба вазифаи муайянкунанда меояд:

Сӯҳроб чун даҳсола шуд, китфу бозуи ҷавонони расида ва зӯри паҳлавононро дошт ва дар саворию тирандозию шикору набардозмоӣ ҳеҷ марде аз мардони он сарзамин ба ӯ баробар намешуд.

Сотим Улугзода

Онҳо муфлисона зиндагӣ мекарданд. Дар бисоташон либоси пӯшиданӣ ва чизи хӯрданӣ қариб надоштанд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Сифати феълӣ ба вазифаи хабар низ меояд, чунончи:

Амир бо муллоҳои калон маслиҳат карда, мардумро шӯронданӣ шуд.

Садриддин Айни

Вожаи набардозмоӣ чӣ гуна сохта шудааст?

153. Ҷумлаҳои зеринро бинависед ва сифатҳои феълии ба вазифаи муайянкунанда ва хабар омадаро аз ҷиҳати замон эзоҳ бидихед:

Бозаргонон рӯзи ба Бухоро расиданашон Хотунро зиёрат карданӣ буданд, аммо вай дар шаҳр набуд, дар Фарахша буд.

Сотим Улугзода

Роҳ ба доманаи кӯхпораи бузург расиду ба тарафи чап ҳам хӯрд. Дигар ин роҳ набуд, балки пайраҳе буд болои сангҳои аз зарби сармову мавҷҳои дарё сайқалхӯрда ва бараҳнашуда.

Расул Ҳодизода

Гулҳои рангоранги чашмро асиркунанда ва ба дилҳои муҳаббат ва илҳои бепоен бахшанда шӯълаҳои бомдоди баҳорӣ ва шабнамҳоро макида-макида дар нозу карашма буданд.

Мирзо Турсунзода

Хучраи ба 15 ҳазор танга меарзидагиашро ба 12 ҳазор танга фурӯхтааст.

* * *

Аз ман хоҳиш кард, ки ҳар пагоҳ ба хонаи ӯ равам ва пеш аз дарс бо ӯ дарси ҳамон рӯз хонда шуданиро «муколама» кунам.

Садриддин Айни

154. Матнҳои зеринро бихонед ва сифатҳои феълиашро дар дафтар нависед:

Сафо боз ба акси падар дида дӯхт. Вай ҳам аз паси шиша гӯё танҳо ба ӯ менигарист. Нигоҳаш сабуку бебоконе не, балки чун нигоҳи марди солхӯрда пурмаъно.

Абдулҳамид Самад

Ту савганд хӯрдӣ. Агар гуфтаи маро накунӣ, савгандзада мешавӣ.

Садриддин Айни

Мағупат чашмони хираи мижгонрехтаашро калонтар кушода, ба андоми гӯянда нигарист, лекин дар вай чандон нишони паҳлавонӣ надид, на китфу бозуи сутург, на синаи чун сипар дамида, на гардани ғафси пуррагу пай. Виркан чавонмарде қаш аз миёна болотар, шонафарохи миёнборик ва хушпайкар буд. Фақат дастҳояш, панҷаҳои дурушти шахшӯлаш, ки ҳоло ба рӯи зонувонаш ёзида буданд, аз нерӯмандии ӯ хабар медоданд.

Сотим Улугзода

155. Матнҳои зеринро бинависед, сифати феълӣ ва вазифаи онро муайян бикунед:

Аз рахнаи кушодашудаи гурӯҳи анбӯҳ Ғиёсмахдуми аълам намоён шуд; дар тани ӯ чомаи кундал (зарбафти аъло), ба сараш дастор ва кулоҳи зардӯзӣ, ба пояш кафшу масҳии зардӯзӣ буд. Зинати аспи савории ӯ ҳам аз худаш камӣ надошт; гарданбанди тиллоқӯби ақиқ шинондашуда, давриаш зардӯзии заминдӯзӣ, зинпӯшаш махмали аълои гулдӯзӣ, лаҷомаш тиллоқӯби дувоздахзулфа буда, зулфҳои тиллоқӯби он ҳамроҳи мӯйи ёли шоназадааш ба гардани вай зеб меод.

Садриддин Айнӣ

Шоҳаншоҳ Золро озмуданӣ шуда, мӯбадонро ба боргоҳ талабид ва Золро дар миёни онҳо нишонд. Фармуд, ки ба ӯ суолҳо диҳанд, то аз ҷавобҳои ӯ пояи донишу хирадаш маълум шавад.

Сотим Улугзода

156. Матнҳои зеринро бихонед ва калимаҳои ишоратшударо маънидод кунед:

Асп қатраҳои оби ба даруни гӯшаш даромада ва ба ёлу думаш часпидаро аз худ дур карда, сокиту ором истод.

Садриддин Айнӣ

Дар авҷи маҳфил ба базмгоҳ расидем. Эҳа, бӯстонсароёе будааст диданӣ. Боғе дилкушо байни кӯҳҳои сарсабз, ҳавзҳо пуроб, мурғобиву моҳиҳои рангоранги шиновар. Гӯшае аз паси панҷара, бузҳои кӯҳӣ ҳайратзада ба чунбучули одамон менигаранд. Ду рӯбоҳи харобу гизала, мӯяшон чо-чо рехтаву безеб, қад-қадди хонаяки симтурпеч беқарор пасу пеш метозанд. Ва баъзан лаҳзаяке истода ба кабкони фарбеҳаку фориғбол ҳарисона нигариста, лаб мелесиданд...

Абдулҳамид Самад

Пас аз як сол Наврӯзпахлавон дар қатори ҳама ба чанг рафт. Аммо дар моҳи аввал, аз гуфти баъзеҳо, худи ҳафтаи аввал ҳалок шуд. Тангаи тилло, ки аз ӯ хотира монда буд, ба қавли заршиносони атроф, тиллои тозаи кашмири будааст ва он хатҳои аҷибӣ ношиноси дар як тарафаш нақшҳои низ хатҳои қадимаи кашмири будаанд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Оммаи дӯстдорони Муқаннаъ, ки ӯро халоскори худ ва ба чаннати озодӣ, осудагӣ расонандаи худ меконистанд, ин чароғи маҳтобиро яке аз мӯҷизаҳои ӯ шумурданд.

Садриддин Айни

1. Вожаи кашмиро чӣ гуна мефаҳмед?
2. Дар бораи Муқаннаъ чанд ҷумла нақл кунед.

ПУРСИШҶО БАРОИ ТАКРОР

Қоидаи сифати феълиро бигӯед.

Сифати феъли чӣ гуна сохта мешавад?

Дар мавриди замони сифати феъли маълумот диҳед.

Вазифаи нахви сифати феълиро бифаҳмонед.

157. Матни зеринро бихонед ва ба калимаҳои ишоратшуда зеҳн монед ва бигӯед, ки кадоме аз ин вожаҳо сифати феъли нест?

Баъд аз рӯз сафед шудан пирмардон падару писарро бо як ҷаҳон шодӣ танҳо гузошта, худхошон рафтанд, то ки ин ду аламурасидаи ғами ҳичронкашида бо якдигар дарди дилҳои ғамдидаи худро гуфта ва шунда, доди худро аз айёми дурӣ ва маҳҷурии гузашта ситонанд.

Пирмардон аз об гузаштанд. Баъд аз он ки дар бораи ба ҷое ва ба касе нагуфтани хабари омадани Темурмалик дар байни худ аҳду паймон карданд, аз ҳам ҷудо шуда, ба хонаҳои худ рафтанд.

Садриддин Айни

- ?** 1. Таъбири бо як чахон шодиро чӣ гуна мефаҳмед?
2. Дар бораи Темурмалик чӣ медонед?

158. Аз матни зерин таркиби сифатҳои феълии шабнамзада ва махмуркунандаро муайян кунед.

Дар авҷи гулшукуфти баҳор лаби замини доманаи кӯҳро ҳамвор карда, ба кишт омода месохтем. Баъди як ҳафтаи боронӣ он рӯз офтобиву гармак буд.

Шерозаи аз шукуфа ва сабзаҳои шабнамзада нақшینی лаби киштзорҳо ончунон ботаровату пуршукӯҳ менамуд, ки дили кас намехост ба рӯяш по ниҳад.

Насими мулоим аз тарафи кӯҳсор вазида, бӯи атромези гиёҳҳо ва нақҳати махмуркунандаи заминро ба машом мезад. Гулу сабзаҳо маҳин-маҳин мурғак мерафтанд, дил ба хурӯш меомад. Ҳама боҳавсала каланд мезаданд, аз ҳарорати навозишгари офтобаки баҳор хун дар рағҳо ба чӯш меомад.

Абдулҳамид Самад

Вожаҳои нақҳат ва машомро шарҳ диҳед.

159. Матни зеринро бинависед ва ба ҷойи нуқтаҳо аз сифатҳои феълии даруни қавс мувофиқаширо гузоред:

Мо ба роҳ даромадем. Аммо падарам бо роҳи ... ба тарафи деҳа нарафта аз болои рӯде, ки сар то сар пур аз рег шуда буд, роҳро пеш гирифт.

Мо ба деҳаи Болои Рӯд расида дидем, ки дар он ҷо ба ҷойи он деҳаи ободе, ки то дирӯз буд, як харобазори ваҳшатоваре пайдо шудааст. Ҳама ҳавлиҳои ин деҳа аз рег пур буд ва гӯшаи боми баъзе хонаҳо ҷо-ҷо намоён мегардид. Занон, духтарон ва бачагон тӯб-тӯб шуда ба рӯи хомаҳои рег ва дар ҳавои ... менишас-танд, дар пеши ин тӯдаҳои одамони ... парчапалосҳо, кӯрпа-болишҳо ва дегу табакҳо ҳам менамуданд (кушода, бехонумонгардида, омадагиамон).

Садриддин Айни

160. Масдарҳои омадан, хондан, парвоз кардан, дидан, фаҳмиданро нахуст ба сифати феълӣ баргардонед, пас онҳоро дар ҷумла биёред.

161. Сохт ва замони сифатҳои феълии чангхӯрда, дарба-ста, зангхӯрда ва хазонрасидаро баён намоед.

162. Матнҳои зеринро бинависед ва вазифаи нахвии сифати феълиро муайян кунед:

Хушбахт он касест, ки дар хонадони ӯ касе бе илм ва бетарбият набошад. Ҳамаи афроди хонаводаи хушбахт соҳибони ахлоқи нек, ботамиз, некӯкирдор мешаванд.

Бузургу саркори хонадони саодатманд ҳама авлод ва атбоъашро илм ва дониш меомӯзад. Чизҳои ба дунё ва дин қор меомадагиро ёд медиҳад.

Садриддин Айни

Амири Бухоро фарзанди бисёр дорад, мо надонем, кадомиро ба валиаҳдӣ мехоҳад ва кадомиро назди мо мефиристонад, ҷавоби ин сухан дар ӯҳдаи Кофман кун, то вай фарзанди валиаҳд мешудагӣ ва меомадагиро муқаррар гардонад.

Аҳмади Дониш

Падару писар ба сафар омодагӣ медидаанд. Даводав дошт Ҳикмат. Нишонии шифохонаи Маскавшаҳро амиқ чуста, аз фурӯшгоҳи шаҳрӣ чипта ва барои падар аз бозор шиму пичаки ба таъбире чор кас медидагӣ харид. Попӯши қиблагоҳам зеби шаҳри калон не гуфта наваш овард. Падар Ҳикматро коҳиш кард, ки ақл дорад ё не? О, пасандозро харҷ намуд, пагоҳ дар мулки ғарибӣ ба чигарбандаш доруворӣ лозим аст, боз хар ду чӣ мехӯранд?

Ситехри Ҳасанзод

1. Чор кас медидагӣ чӣ гуна таъбир аст?
2. Калимаи чигарбандро аз ҷиҳати маъно ва таркиб шарҳ диҳед.

§30 ФЕЪЛИ ҲОЛ

Феъли ҳол амалу ҳолатеро мефаҳмонад, ки чун аломати феъли асосӣ воқеъ мешавад, чунончи:

Ва ман қабо пӯшидаву миён баста ва мӯза пӯшидаву ба по истодам.

НИЗОМУЛМУЛК

Ин чо се амал мушоҳида мешавад: пӯшидан, бастан ва ба по истодан. Амали охир, яъне ба по истодан асосӣ аст, чунки бе он ҷумла маънӣ намедихад. Лекин ҷумларо бидуни амалҳои якуму дуом низ баён кардан мумкин аст: ва ман ба по истодам. Аммо калимаҳои пӯшидану бастан ба амали асосии ҷумла маъноӣ иловагӣ зам мекунанд. Мисоли дигар: Пирак хандакунон ба гап сар кард (Садриддин Айнӣ). Дар ин ҷумла ду амал ҳаст: яке хандакунон, дигаре сар кард. Амали якумро, ки асосӣ нест, аз ҷиҳати шакл ин гуна тағйир додан мумкин аст: хандида ё хандида-хандида (Пирак хандида-хандида ба гап сар кард). Монанди далели боло ин ҷумла низ бе амали иловагӣ навишта мешавад (Пирак...ба гап сар кард), аммо мазмун чандон пурра нест. Ҳамин тариқ, калимаҳои пӯшида, баста, хандакунонро, ки ҳолату вазъияти амали асосиро мефаҳмонанд, феъли ҳол мегӯянд.

163. Аз матнҳои зерин феъли ҳол ва феъли асосии матнро нишон бидиҳед:

– Бубахшед, саги мо хушзоту ботарбия аст, дидед, касеро нагазид. Бо бачаҳои шумо як шӯҳӣ кардан хост,– тахтапушти ҳайвонро навозишкунон гуфт зан.

Абдулҳамид Самад

Дӯкандорон ба ин хандаи бемаҳали мо ҳайрон-хайрон ва таачҷубкорона нигоҳ мекарданд.

Аттор табассумкунон сарпӯши як тоси мисинро, ки дар пешаш истода буд, кушода, аз даруни вай бо бел-чай оҳанин чормағз барин гулқанд гирифта, ба тарафи Қорӣ дароз кард.

Садриддин Айни

Як рӯз Хушанг бо чанде аз ёрони худ пайи шикор ба кӯҳсор рафт. Дар шикоргоҳ ногаҳон аз дур як чизи дарозу сиёҳи хазанда падидор гашт, ки ду чашми сурхаш гӯё ду чашми хун буду аз даҳонаш дуд фаввора мезад. Он чиз мори калони ҳавлангезе буд. Хушанг санги калонеро бардошта ба тарафи мор ҳаво дод. Мор фавран ба як сӯ чаҳида чонашро халос кард. Санги калон ба санги хурде бархӯрд ва ҳар ду шикастанд. Аз сангҳо шарораҳо ба атроф част ва шуоъ падида омад.

Сотим Улугзода

Аз пеш тунукоба баромад. Вай дар банди чунин андешаҳо ҳазида-ҳазида ва нолиш карда, ба лаби об расид. Саҳл нафасашро рост карда, лабони сӯзонашро ба оби оинасон соф расонд. Дуру дароз ва бо аҷаб кайфияти рӯҳбахш ҳарисона об нӯшид. Дилаш андаке равшан шуд.

Ҷонибек Ақобир

- 1. Ба чойи ҷуфти ҳаммаъноӣ дуру дароз кадом калимаҳоро истифода бурдан мумкин аст?
- 2. Муродифҳои калимаи пайро дар таркиби пайи шикор номбар бикунед.

164. Матни поёнро бихонед ва феълҳои ҳоли ишоратшударо аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

Овардаанд, ки козуре бар канораи рӯде ба кори худ машғул шуд. Ҳар рӯз куланге мезд, ки бар канораи рӯд нишаста, ҳайвоне, ки дар миёнаи лой бошад, мегирифт ва ба он қаноат намуда, ба ошёнаи худ бозмерафт. Рӯзе ногоҳ бошаи тезпар пайдо шуд ва кабки

фарбеҳ сайд карда, пореае хӯрд ва бокиро бигузошту бирафт. Куланг бо худ андеша кард, ки ин чонвар бо чунон чуссаи хурд чонварони бузургро сайд мекунад ва ман бо чунин ҳайкали бузург ба чизи ҳақире қаноат менамоям. Баъд аз ин ба чунин чизҳои ҳақир сар фуруд наёварам ва каманди қасд танҳо ба кунгураи сипехри баланд биафганам. Пас тарки шикори кирмон кард ва мунтазири сайди кабӯтару кабк истод. Козур аз дур тамошои ҳоли боша ва кабк карда буд. Чун ғайрати кулангро дид, дар ҳайрат монд ва мунтазири оқибати кор шуд. Иттифоқо кабӯтаре дар он фазо падид омад. Куланг парида қасди кабӯтар кард. Кабӯтар майл ба канораи об намуда аз пеши вай даргузашт. Куланг аз ақиби ӯ фуруд омада бар лаби рӯд биафтод ва пояш дар лой бимонд, ҳарчанд чаҳд мекард, пару пояш бар лой бештар ғӯта мехӯрд ва ба гил олудатар мешуд. Козур биёмад ва ӯро бигирифтӣ рӯй ба хона ниҳод. Дар роҳ дӯсте пеш омад ва пурсид, ки ин чист?

Козур гуфт:

– Ин кулангест, ки мехост, кори боша кунад, аммо худро низ ба бод дод.

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

1. Маънои феъли овардаандро чӣ хел мефаҳмед?
2. Мафҳуми калимаи ҳақирро бигӯед.

§31. СОХТ ВА ИМЛОИ ФЕЪЛИ ҲОЛ

Ҳар ду шакли феъли ҳол аз асосҳои феъл тавассути пасванд сохта мешавад.

Чунончи, шакли якум аз асоси замони гузашта бо пасванди -а: (рафта, хӯрда, дида, пурсида) ва шакли дуум аз исм, калимаи тақлидӣ ва асоси замони ҳозира бо пасванди -он (завққунон, гапзанон, гургурқунон) сохта мешавад.

ШАРҲ. Ҷузъи ёвари феъли ҳол калимаҳои кардан (кун), задан (зан), гуфтан (гӯй) ва ғайра мебошад.

Агар асоси феъл бо ҳарфи й анҷом ёфта бошад, ба ҷойи он пасванди -ён меояд: гӯй (-гӯён): додгӯён худро ба оғӯши модараш партофт (Ҷалол Иқромӣ).

165. Бо феълҳои ҳоли роҳравон, очагӯён, ишорақунон, тақяқунон, хандақунон, завққунон, бозикунон, сӯхбатқунон, раққунон, фарёдқунон ҷумла тартиб диҳед.

166. Матни зеринро бихонед ва масдарҳои дохили кавсро дар шакли феъли ҳол истифода кунед:

Фаронак (бедор шудан) шавҳарашро ҳам бедор кард ва ба вай хоби аҷиби худро нақл кард. Отибин (шодӣ кардан) гуфт:

– Ман аз наҷоди шохони қадими эронзаминам, пас чӣ аҷаб аст, агар фарзандонам озодбахши кишвари мо гарданд!

Башорати сурӯши наққор ба вучуд омад. Фаронак писар зойд ва номи ӯро Фаридун гузошт.

Манучеҳр савора бар аспи сафеди густувондор ба болои Салм тохт. Салм рӯ ба фирор ниҳод. Манучеҳр аз ақиби ӯ (сур кардан) бонг мезад, ки:

– Э номчӯй, ту тоҷи шаҳаншоҳӣ хостӣ, инак, ман онро овардам: тоҷ аз хун! Бар сарат мепӯшонам. Аз тоҷ чаро мегурезӣ? Дарахти ҷиноятат бор овард, бичин! Бораш агар ногувор аст, чӣ чора, охир худат нишонда будӣ!

Шоҳи Эрон ба вай (расидан) яке шамшер зада буд, ки дами шамшер тани Салро аз китфи чапаш то паҳлуи росташ (буридан) ду ним кард.

Сотим Улугзода

- 1. ? Мазмуни таъбири дарахти ҷиноятро чӣ гуна бояд фаҳмид?
- 2. Калимаи нишонда ба чӣ гуна тағйирот дучор шудааст?
3. Муродифи вожаи борро номбар кунед.

Имлои феъли ҳол ин гуна аст:

1) ҳамаи чузъҳои он пайваста навишта мешаванд (бозикунон, гулдурӯсанон, сурудқунон).

2) дар байни чузъи номии такрор дефис гузошта мешавад (чаҳ-чаҳзанон, вой-войгӯён, пичир- пичиркунон, чиринг-чирингкунон, фуш-фушкунон).

3) дар байни феъли ҳоли такрор дефис гузошта мешавад (Дудҳо ...тоб хӯрда-тоб хӯрда дар фазои осмони лочувардӣ пинҳон мешуданд (Раҳим Ҷалил); Духтаре ...давон-давон меояд (Садриддин Айни).

167. Матни зеринро бихонед. Феъли ҳолро муайян кунед ва ба имлои он зеҳн монед:

Сафо дар назди ин сурату сӯзанӣ на танҳо худро ноҳинҷор ҳис мекард, балки меларзид. Доимо ба ӯ чизе гуфтан мехост, вале ёрои лаб кушодан надошт. Айёми тифлӣ ҳам, агар аз касе озору алам медид, ё диллаш аз бухс молмомол мешуд, дав-давон ба хона меомад ва дар рӯ ба рӯи ин сӯзаниву сурат ҳайкалвор не, бо тани ларзон рост меистод.

Абдулҳамид Самад

Дар сарғаҳи деҳа ногоҳ харе коҳилона ҳанг зад ва саге бо нӯлаи ноҳинҷораш ба он чӯр шуд. Ду писарбача шавқункунону тозон оби лойи кӯлмакҳои рӯи роҳро ба чор тараф пош дода, аз шафати ӯ гузаштанд.

Азиз ҳаросон худро ба канори роҳ кашид, бо вучуди он ба домани чома ва мӯзаи ялаққосиаш якчанд қатра оби лой расида, кайфашро парронд. Аммо писарбачаҳо аз ин парвое накарда завқиданд ва почаҳояшонро то зону бар зада, ба наҳри камоб даромада, дар тараддуи моҳигирӣ афтоданд. «ҳоли ба дастам меафтед, шайтонҳо. Чунон коратон бифармоям, ки роҳи гурез наёбед...» – ғур-ғуркунон гузашт Азиз.

Абдулҳамид Самад

Вай зардолуро гирифта, хӯрда-хӯрда боз ба кӯча медавид.

Сотим Улугзода

1. Калимаи ҳаросонро чӣ тавр ба феъли ҳол баргардондан мумкин аст?
2. Аз чӣ сабаб як чумлаи дохили матн ба нохунак гирифта шудааст?

§32. ШАКЛҲОИ МУТЛАҚ ВА ДАВОМДОРИ ФЕЪЛИ ҲОЛ

Феъли ҳол ду шакл дорад: мутлақ ва давомдор. Шакли мутлақ аз асоси замони гузаштаи феъл бо иловаи пасванди -а сохта мешавад ва амалеро ифода мекунад, ки пеш аз амали асосии чумла воқеъ гардидааст, чунончи:

Бозор кафшҳои меҳмононро пеш монда, худаш ҳам ба меҳмонхона даромад, ба лаби пойгаҳ дузону зада, даст пеш гирифта нишаст. Домулло имом даст бардошта фотеҳа хонд, дигарон даст бардошта, «омин» гуфтанд. Имом даст бар рӯ кашид, дигарон ҳам – «қадам расид, бало нарасад» – гӯён дастҳоро ба рӯ кашиданд.

Садриддин Айнӣ

Шакли давомдор аз асоси замони ҳозираи феъл бо иловаи пасванди -он (-ён) сохта мешавад ва амалеро ифода мекунад, ки дар кадом вазъияту ҳолат ба вуқӯъ омадани амали асосиро шарҳ медиҳад, чунончи:

Носири Хусрав созашро озмоишкунон аз он то рафт овозҳои нав ба нав мебаровард.

Сотим Улугзода

Сарлашкар... дасту почакзанон афсӯс меҳӯрд, ки чаро барои рӯзи мабодо як кафтари номабар напарварид, мисли кабутарҳои дастомӯзе, ки дар китобҳо ситоиш шудаанд.

Абдулҳамид Самад

168. Матни зеринро бинависед ва шаклҳои феъли ҳолро маънидод кунед:

Гулбаргҳои сафеду гулобии шохаҳои зардолую олуца ба рӯи қадамҳои Аградод мерехт ва боз як баҳори тозаи умри ӯ фаро мерасид. Иморати ошнои саисхона аз пешорӯяш намудор гашта, Аградод бо чеҳраи гирифтаю ҳоли парешон беихтиёр ҷониби тавилаи аспҳо раҳсипор гардид.

Саманд соҳибашро аз дур шинохта, хушҳолона фириххос мезад ва ёлҳои бирешимосояшро афшонда, ба истиқболи ӯ пой мекӯфт. Аградод аз рӯи одат гардани мавзуни самандро ба оғӯш гирифта, сару рӯй ва ёлҳои нафисашро мехориду навозиш менамуд. Чашмони пур аз меҳри асп медурахшиду бозӣ мекард ва сар ба китфи соҳибаш соида, хаёли ӯро таскин мебахшид. Аммо Аградод ин дам меҳрубонии самандашро пай намебурд: чашмони фурӯрафтаю лабрези андӯҳаш аз азияти рӯҳӣ, дили шикаста ва ҳолати парешони ӯ гувоҳӣ медоданд.

Таровати фасли баҳор ва навозишҳои аспӣ дӯстдоштааш гӯё дар қиёси бори андӯҳи марги мудҳиши Фаронак ҳеч буд. Дилаш пайваста месӯхт ва манзараи он саҳнаи пурфочиа аз пеши назараш лаҳзае дур намерафт.

Бароти Абдурахмон

Бозургонеро ҳазор динор хасорат афтод. Писарро гуфт:

– Набойд, ки ин сухан бо касе дар миён ниҳӣ.

Гуфт:

– Эй падар, фармон турост, нагӯям, валекин хоҳам маро бар ғоидаи ин мутталяе гардонӣ, ки маслиҳат дар нихон доштани он чист?

Гуфт:

– То мусибат ду нашавад: яке нуқсонӣ моя ва дигаре шамотати ҳамсоя.

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

Таъбири сухан бо касе дар миён ниҳоданро чӣ гуна мефаҳмед?

169. Бо дарназардошти шаклҳои феъли ҳол матн тартиб бидиҳед.

170. Ба ҷойи нуқтаҳо аз феълҳои ҳоли зерин мувофиқаширо бигузored: нафринкунон, навозишкунон, табассумкунон, хавотиркашон, нигоҳ карда, фах-фаҳкунон:

Сухани ӯро... шунида нишаст.

Садриддин Айни

Ҳарорати хуршед устухони сарди ӯро ... гарм мекард.

Қалол Иқромӣ

Фурӯшанда машқобро ... бо дасти росташ аз домани харидор маҳкам дошт.

Садриддин Айни

Қандал ... назди шоҳ рафт ва ӯро ситоиш, худро муаррифӣ ва мақсадашро баён кард.

Сотим Улугзода

Гоҳе домани кӯҳҳои дуродурро ... худ ба худ табассум мекард.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Таҳамтан аз пеши Ковус ... ба хиргоҳи худ рафт.
Бародараш Завор ... чашм ба роҳи ӯ буд.

Сотим Улугзода

Асп боэҳтиёт қадам мегузошт, пеш аз ҳар қадам мондан ба зери пояш теғ кашида ... ду-се сония меистод.

Садриддин Айни

Нависанда дар ҷумлаи «Қандал шодикунон назди шоҳ рафт ва ӯро ситоиш, худро муаррифӣ ва мақсадашро баён кард» чаро феъли ёвари карданро бо калимаҳои ситоиш, муаррифӣ наовардааст?

§33. ЗАМОНҲОИ ФЕЪЛИ ҲОЛ

Феъли ҳол ду замон дорад: замони гузашта ва ҳозира.

Феъли ҳоли замони гузашта аз асоси замони гузаштаи феъл ба воситаи пасванди -а сохта мешавад ва ҳолатро ҳамчун аломати амали феъли асосӣ ифода мекунад, яъне амали пеш аз хабар воқеъгардидаро мефаҳмонад: абрҳо рӯйи осмони баланд болу пар боз карда мегаштанд (Мирзо Турсунзода).

Феъли ҳоли замони ҳозира аз асоси замони ҳозираи феъл тавассути пасванди -он (-ён) сохта мешавад ва чун шакли намуди давомдор амалу ҳолатеро, ки бо феъли асосӣ дар як замон ба вучуд омадааст, баён мекунад. Аз ин рӯ, хабари ҷумла дар замони гузашта, ҳозира ва оянда воқеъ шавад, феъли ҳоли замони ҳозира бо он ҳамзамон мегардад: баррагон аз қафои рама баосзанон медаванд (Садриддин Айни).

171. Матни зеринро бихонед ва ба феълҳои ҳоли замони гузашта аҳамият бидиҳед:

Ошён дошт дар он домани дашт
Зоғаке зишту бадандому палашт.
Солҳо зиста афзун зи шумор,
Ишкам оганда зи ганди мурдор.

* * *

Бар сари шох варо дид уқоб,
З-осмон сӯйи замин шуд ба шитоб.
Гуфт: «К-эй дида зи мо бас бедод,
Бо ту имрӯз маро кор уфтод.
Мушкиле дорам, агар бигшой,
Бикунам, ҳар чӣ ту мефармой».
Гуфт: «Мо бандаи даргоҳи туем,
То ки ҳастем, ҳавохоҳи туем».

Парвиз Хонларӣ

Чалол дид, ки кампир бо як меҳри олии модарона табассумкунон дастони хароби сerraгу пайи худро сӯйи ӯ дароз кардааст.

Чонибек Ақобир

Шодӣ шодикунон ва додгӯён худро ба болои модараш партофт.

Садриддин Айни

1. Омода чӣ маънӣ дорад?
2. Ибораи афзун зи шуморро шарҳ диҳед.

ШАРҲ. Ҳам шакли мутлақ ва ҳам шакли давомдори феъли ҳол ба тарзи такрор меоянд: хӯрда-хӯрда, хандида-хандида, давон-давон, тозон-тозон, чунончи:

Рамаи гӯсфандон сабзаҳои сарироҳиро хӯрда-хӯрда ба деҳа наздик мешуд.

Фотех Ниёзи

Мо давон-давон ба роҳ даромадем.

* * *

Ман ба мактаб тозон-тозон мерафтам.

Садриддин Айни

172. Аз матни зерин ҷумлаҳои феъли ҳолдоштаро биёбед ва замони онҳоро муайян кунед:

Хусрав аввали баҳор аз наздик гургро дид. Вай китоби «Дон Кихот»-ро дар бағал зада, бузу гӯсфандони тағоияшро, ки бештаринашон барраю бузғола зоида буданд, ба ёлаи Суғурон ба чаро баровард, Ҳама ҷо сабззор буд. Гулҳои рангоранг дар байни сабззорон қад кашидаю шукуфта, хусни талу тепаҳоро меафзуданд. Дар байни роҳу домани кӯҳсорон (шибарҷойҳо) чашмаҳои баҳорӣ ҷӯшида-ҷӯшида мебароманд. Ва оби мусаффои ин чашмаҳо ба лаби ҷӯйҳо баробар шуда, ба рӯйи сабзаю себаргаҳо ғел зада, шилдиршилдирунон ба дараҳо мерехтанду дар рӯдхонаҳо ба шӯр меоманд. Дар ҷо-ҷо, лаби ҷарию кӯҳдоманҳо,

дарахтони гелосу олуча ва шафтолу ғарқи гул буданд. Хониши мурғон ба манзараҳои дилфиреби баҳор шукӯҳи тозае мебахшид.

Хусрав дар сари баландӣ ба асо така карда, ба хайвонҳо, ки фукашонро аз сабза нақанда, ба чор тараф мешитофтанд, даме нигарист. Баъд ҷомаашро аз тан кашида, рӯи сабза партофт ва дар офтобрӯ дароз кашида, ба мутолиаи китоб сар кард. Офтоби баҳор бо панҷаҳои нарму гармаш пушташро сила карда, ба писарак ҳаловат мебахшид.

Абдулҳамид Самад

173. Ба мазмуни матн ва сурат пайравӣ намуда, бо истифода аз шаклҳои феъли ҳол лавҳа тартиб диҳед.

174. Аз ҷумлаи «Хусрав ба тағояш, ки нолишкунон қоматашро аз болои ғӯсфанди бечон бардошт, нигариста, ҳамон вақт аз дил гузаронида буд, ки шояд одамон барои чашмони оташбору бечояш ўро Ачики Гург номанд» (Абдулҳамид Самад) феълҳои нолишкунон, нигаристаро аз ҷиҳати таркиб ва замон шарҳ диҳед.

Љ34. ВАЗИФАИ ФЕЪЛИ ҲОЛ ДАР ҶУМЛА

Феъли ҳол дар ҷумла ба вазифаи ҳоли тарзи амал меояд:

Бобои писарак ҳарчанд мекӯшад, аз дасти дӯсташу дигарон раҳо намеебад ва онҳо ўро кашолақунон ба майдон медароранд.

Абдулҳамид Самад

Занак чарху пилтасабадашро онсӯтар гузошта, бо ҳар ду даст ба зонувони лоғари нотавонаш такақунон ба истиқболи меҳмон барҳост.

Сотим Улғозода

- 1. Дар ин маврид ба ҷойи калимаи арабии истиқбол кадом вожаи тоҷикиро ба қор бурдан мумкин аст?
- 2. Муродифҳои вожаи лоғарро номбар кунед.

175. Матни зеринро бинависед ва феъли ҳоли ба вазифаи ҳоли тарзи амал омадаро шарҳ бидихед:

Рӯзи истироҳат писарак аз хоб дертар бедор шуду падарашро дар хона пайдо накард. Хамёзакашон ӯро аз модараш пурсон шуд. Вай лабонашро ба заҳрханд моил сохта, вале нигоҳашро аз телевизор, ки «Алифбочон, Алифбо»-ро намоиш меод, нақанда гуфт, ки бозор рафтааст падараш.

Абдулҳамид Самад

Ангушташро боло бардошта, суханҳои ҷудогонаро таъкидкунон мисраъхоро такроран меонад.

Сотим Улугзода

176. Бо истифодаи феъли ҳол чанд ҷумла тартиб бидихед ва вазифаи онро муайян намоед.

§35. УМУМИЯТ ВА ФАРҚИ ФЕЪЛИ ҲОЛ АЗ СИФАТИ ФЕЪЛӢ

1. Аз рӯйи маъно ва мавқеи худ сифати феълӣ дар ҷумла ба сифат наздик аст, мисол:

Теғе аз ман буррандатар набувад,
Барқе аз ман ҷаҳандатар набувад.

Абулқосим Лоҳутӣ

Ҷунонки мушохида мегардад, сифатҳои феълии бурранда ва ҷаҳанда ба нишонаҳои сифат бештар моиланд, яъне ҷун сифати аслий (теғи бурранда-тар, барқи ҷаҳанда-тар) дараҷаи киёсро мефаҳмонанд.

2. Дар ҷумла ҷун исм истеъмол меёбад, монанди исм бо пасванди ҷамъсоз, пешоянду пасоянд ва бандакҷонишин (-ам, -ат, -аш, -амон, -атон, -ашон) меояд, ҷунончи:

Фаридун барои Эраҷ тахти фирӯза орошта, асбоби зиёфату базми шоҳонаро муҳайё сохта, созанда ва сарояндагонро ҳозир карда буд.

Сотим Улугзода

Малик писарро заҷру маломат кард, ки бо парварандаи хеш даъвои муқовимат кардӣ.

Саъдии Шерозӣ

Фотима ба роҳи омадагиаш баргашт.

Сотим Улугзода.

Ҳамон гуна, ки дида мешавад, калимаҳои созандагон, сарояндагон ба монанди мисолҳои боло нишонаҳои феълӣ худро суст ё гум карда, хусусияти исро қабул намудаанд, аз ҷумла ба саволи исм (киҳо?) ҷавоб мегӯянд.

3. Сифати феълӣ дар алоқаи изофӣ (пеш аз исм) меояд, масалан:

Лашкаркаши ғаюр аз тасодуф на фақат бедаступо нашуд, балки хурсанд шуд, ки, инак, метавонад ҳисобашро бо кушандаи бародараш баробар кунад ...

* * *

Синдухт чун ба Кобул расид, ба дарбонҳои даргоҳи Сом гуфт, ки ба ҷаҳонпахлавон хабар диҳанд, ки фиристодаи Кобулшоҳ омадааст.

Сотим Улугзода

Чаро вожаи созанда бе пасванди -гон омадааст?

177. Ҷумлаҳои зеринро бинависед ва хусусияти сифати феълиро дар мисолҳои пешниҳодшуда бифаҳмонед:

Саги ёбӣ ба одамиён унс гирифт ва боқадр шуд, зеро онҳоро аз қасди душманон ва ҳайвоноти дарранда огоҳ мекард. Дили ҷаҳоне аз вай ҳаросон, паррандаю чаранда дар ваҳми ҷон буданд; аз тафти дамаш пари каргас дар ҳаво месӯхт, наҳанги диҷамро аз об ва уқоби парронро аз осмон ба чангаш мегирифт.

Сотим Улугзода

Баъд аз тааммули ин маънӣ маслиҳат он дидам, ки дафтар аз гуфтаҳои парешон бишӯям ва минбаъд парешон нагӯям.

Саъдии Шерозӣ

Вазифаи мо, роҳнишон, барои дар роҳ афтодамондагон ва сармоягирифтагон хизмат кардан аст.

Садриддин Айни

ШАРҲ. Таъбири дафтар аз гуфтаи парешон шустан ба маънои «тозаву пок кардани дафтар аз суханҳои беҳуда, ношоиста ё дар дафтар ҷо надодани он гуна суханҳост».

1. Феъли ҳол бо калимаҳои дигар дар алокаи ҳамроҳӣ меояд ва ба феъли асосӣ тобеъ мебошад. Феъли ҳол шакли тағйирнаёбандаи феъл аст, чунончи:

Дарбон рафт. Пиразан рӯканону мӯканон омад. Вай хост замин бӯсад, вале гарданаш ёри надод. Хост сухан гӯяд, аммо гуфта натавонист.

Аълоҳон Афсаҳзод

2. Феъли ҳол дар ҷумла ба вазифаи ҳоли тарзи амал меояд: Савораҳо сӯхбаткунон ба назди хаймае расиданд.

Шодӣ Ҳаниф

178. Матнро бихонед, сифати феълӣ ва феъли ҳоли онро маънидод кунед:

ДИДОРИ ОРЗУҲО

Бар кокулони борон
Чун бод шона мезад,
Ҳар катраи фитода
Чангу чағона мезад.
Барке ба чони тундар
Оташ заду ниҳон шуд,
Гӯё ки аз гиреваш

Таркиш дар осмон шуд.
Ҳар майсаи дамида
Гесӯ ба чӯй мешуст.
Қорчи калларафида
Гӯё ки рӯй мешуст.
Аз зери тарма хомӯш
Сар мекашид вешим.
Партофта сияхгӯш
Зулфони чун бирешим.
Бо қомати камонӣ
Рангинкамон чу бархост,
Дил гуфт зиндагонӣ
Дидори орзухост...

Ҳабибуллоҳ Файзуллоҳ

179. Сифати феълӣ ва феъли ҳоли чумлаҳои зеринро муайян кунед:

Хотуни шӯрбахт барои халосӣ аз офати ҷангу муҳосира ва начоти кишвар аз харобии тамои ночор ба додани хирочи талабкардаи Убайдуллоҳ розӣ шуд. Ғоратгарон ин хирочро рӯёнида, ҷандин ҳазор ҷавонон ва духтарони суғдиро асир гирифта, «ғанимат»-и беҳисоби яғмогариашонро ба садҳо шутур бор карда, хоку хокистари ободиҳои дирӯзаро дар қафои худ гузошта рафтанд.

Сотим Улугзода

Ҳолида, лабонаш дар панҷаи табассуми меҳрангез, абрӯвони барҳамашро таачҷубкунон саҳл боло бардошта, мактубро гирифта, ба хондан даромад. Вай меҳонду дар чехрааш ҳазорон ифодаи пур аз ифтихору саодат, гӯё ки навакак падару модараш пайдо шуда бошанд, сайр мекард.

Ҷонибек Ақобир

Баъд аз он ки сафедҷомагон дар Самарқанд ва Бухоро мағлуб гардиданд ва туркони ёридиҳандаи онҳо

хам шикаст хӯрда рафтанд, халифа Махдӣ хамаи кувваташро барои ба даст даровардани ин қалъа ва Муқаннаъ сарф карда, ихтиёри ин ҷангро ба волии Ҳирот, ба Сайид супурд.

Садриддин Айни

180. Бо истифодаи сифати феъли ва феъли ҳол дар мавзӯи «Тирамоҳ – фасли заррини табиат» иншо кунед.

181. Матнҳои зеринро бихонед, сифатҳои феъли ва феъли ҳолро дар дафтар нависед:

Дирӯз баъди борон тирукамон баромад,
Байроқи навбахорон партавфишон баромад.
Аз қатраҳои борон, дар офтоби тобон,
Рухсора тар намуда абрукамон баромад.
Бо рангҳои дилкаш, бо чехраи мунаққаш,
Ҳусни замин дамида фавворасон баромад.
Аз кӯҳ то ба кӯҳе, аз дашт то ба даште,
Товуси хушхиروми ҳиндустон баромад.
Мурғи кафасшикаста, аз банди зулм раста,
Чун рамзи дӯстии халқи ҷаҳон баромад.
Кардам гумон, ки аз дил савти ҳазор манзил
Чун мавҷҳои соҳил дар як замон баромад.

Мирзо Турсунзода

Сайид Амон ба назди Мунавваршоҳ рафта истоданашро муваққатан фаромӯш карда буд. Вай аз роҳравӣ монда, овринги хатарнокеро, ки дар соҳили муқобил, дар камари кӯҳи рост ба дарё фаромада часпонида буданд, бо мароқ тамошо мекард. Чунонки фароштурук дар даҳонаш зарра-зарра лой кашонида ба девори рост мечаспонаду лона месозад, мардуми устокор ва бебок бар ҷабини санги хоро бо мӯъҷизае мехҳои ҷӯбин зада ва аз болои он ҷӯбу чахсу хасу хошок баста ва пӯшида, помонаке сохтаанд, ки пули сироти афсонавӣ дар наздаш ҳеч аст.

Фазлиддин Муҳаммадиев

1. Тирукамон дар байни мардум боз бо кадом ном машхур аст?
2. Вожаи тобон дар ибораи офтоби тобон сифати феълист ё сифат?
3. Унвони шеър ва муаллифи онро муайян намоед.
4. Муродифҳои калимаи савтро номбар кунед.

ПУРСИШҶО БАРОИ ТАКРОП

Феъли ҳол чиро баён мекунад?

Шаклҳои феъли ҳол чӣ гуна ба вучуд меоянд?

Замонҳои феъли ҳолро номбар кунед.

Қоидаи имлои феъли ҳолро шарҳ диҳед.

Феъли ҳол бештар ба вазифаи кадом аъзои ҷумла меояд?

182. Калимаи расида дар байти «Мавсими гул ҳам расида, ёсуман гул мекунад, Накҳати ашки фаришта дар чаман гул мекунад» (Меҳринисо) кадом шакли феълӣ аст?

183. Аз матни зерин феълҳои ҳол ва сифати феълиро биёбед:

Асирон сангҳоро ба лаби дарё оварда, хирман мекарданд ва муғулон онҳоро дар об рехта барои худ роҳи хушкӣ месохтанд. Аммо дар сохтани як газ роҳи хушкӣ сари чандин муғул ба бод ва танаш ба об мерафт: темурмаликиён бо ҳучумҳои пайдарпай сари сангрзони муғулро ба ҷойи сангпораҳо дар об мерехтанд ва шабона ҳам шабохун зада роҳи сохташударо вайрон ва ўрдугоҳи муғулонро парешон мекарданд.

Садриддин Айни

ШАРҲ. Калимаи ўрдугоҳ аз ду ҷузъ иборат аст. Ҷузъи якум ўрду, ки лафзи туркӣ ва исм аст. Дар забони тоҷикӣ маънои лашкар, сипоҳ ва артишро дорад. Дар забони русӣ армия мегӯянд. Дар давраҳои пеш ба маънои ўрду ва армия вожаҳои лашкар ва сипоҳ истифода мешуданд. Дар забони тоҷикии имрӯза ба ин маъноҳо вожаи артиш (аз ҷумла артиши миллӣ)-

ро кор мефармоянд. Чузъи дуом-пасванди калима-сози тоҷикии -гоҳ. Ин пасванд мафҳуми маконро баён менамояд: ўрдугоҳ, яъне ҷойи ўрду, лашкаргоҳ ё артишгоҳ.

184. Матни зеринро бихонед ва фарқи феълҳои холи ишоратшударо бигӯед:

Каме дуртар як чуфт кабк фиррӣ ба осмон хеста, парвозкунон ба қуллаи кӯҳи рӯбарӯ рафта нишастанд. Мачида аз дунболи онҳо шикастарӯҳ нигоҳ кард. Гӯё вай ҳам мехост, ки бол бароварда, ҳар чӣ зудтар ба қуллаи худ бирасад.

Садҳо кӯфту харош дар сари зонувонаш – вай куббаи зарринкулохро вақти қиёми офтоб фатҳ кард. Ба назар дар олами дигар афтида буд Мачида. Ба поён нигарад, чашмонаш сиёҳ мезананд, дилашро ваҳму харос пахш мекунад. Даҳшатовар будааст баландӣ! Ана, дар миёни ду кӯҳ дарёча ҷӯйборакеро мемонад.

Ҷонибек Ақобир

Шикастарӯҳ ба кадом маънӣ аст?

185. Бо феълҳои холи давон-давон, сайркунон, гирифта, тез карда, нишаста чумла тартиб диҳед.

186. Матни зеринро бихонед ва вазифаи феъли ҳолро дар чумла маънидод кунед:

Ман мурғро ба хона гирифта овардам, пеш-пеш ман Хайбар бозикунон ва шодикунон медавид. Вақте ки ба пешӣ модарам расидем, Хайбар ба замин ғел зада гӯё ҳам ба гуноҳи худ, ки ба сабаби мусоҳилақорӣ вай мурғро шағол бурда буд, узр мегуфт, ҳам барои мурғро ҳалос карда тавоништанаш изҳори шодмонӣ мекард.

Садриддин Айни

187. Матни зеринро бихонед, ба имлои феъли ҳол аҳамият бидиҳед ва доир ба мазмуни он хулоса бароред:

Дар вилояти Мағрибзамин шаҳре сӯхт. Иморатҳо тамои хокистар шуд. Барои аҳолии он ҷо, ки аз хонумон ҷудо ва муфлис шуда буданд, аз мардумони баҳиммат иона ҷамъ кардани шуданд. Чанд каси хайрхоҳ ба маслиҳат дафтари иона сохта, аз ҳар каси соҳибҳиммат ҷизе мегирифтанд.

Дар он наздикӣ як тоҷири соҳибсарват буд. Дафтари ионаро ба хидмати ӯ бурданд. Дар вақте ба ҳузури тоҷир даромаданд, ки ба хизматгори худ коҳиш дошт. Сабаби коҳишро пурсиданд.

Гуфт: «Ин хизматгор як дона гӯгирдро беҳуда сӯзонда нобуд кард».

Ба дили меҳмонон гузашт, ки аз ин мард ҷизе ситонда намешавад. Лекин ҳамин қадар роҳро, ки тай карда омадем, ҳар чӣ бодо бод, матлабро як дараҷа баён кунем, – гуфта дафтарро нишон доданд.

Тоҷир фавран даҳ ҳазор тилло ионатона навишт. Аз ин кор меҳмонон бисёр тааҷҷуб карданд. Тоҷир сабаби тааҷҷубро пурсид. Гуфтанд: «Дар як дона гӯгирд он қадар коҳиш карда, дар иона ин қадар маблағ додан барои ҷист?»

Тоҷир гуфт: «Агар ба як дона гӯгирд саҳл мегирифтаи ва ба муфт сӯхтани он розӣ мешудам, дар ин маврид аз кучо пул ёфта иона мекардам?»

Садриддин Айни

Шакли феъли ҳоли сархатти чорумро тағйир диҳед, пас аз он ҷумларо нависед.

ШАРҲ. Ба таркиби саҳл гирифтаи (саҳл мегирифтаи) таваҷҷӯҳ намоед. Саҳл калимаи араби аст ва дар тоҷикӣ чанд маъно дорад:

1) ба маънои осон аст. Чунончи, дар таркиби саҳл шудан мафҳуми осон шуданро баён менамояд:

Ба нармӣ шавад саҳл кори дурушт,
Тавон шӯълаи оташ аз об кушт.

Шодӣ

2) маънои кам ва андакро дорад:

Ва он ки ба саҳл қаноат накунад, кулфат ва ташвиш
бештар барад.

Аҳмади Дониш

Ин вожа ба маъниҳои дигар низ омада метавонад.
Устод Садриддин Айнӣ феъли саҳл гирифтандро ба
мафҳуми аҳамият надодан, муҳим нашуморидан ба
кор бурдааст. Ин таркибро Шайх Саъдӣ ҳам дар шеър
истифода кардааст:

Чу кам хӯрдан табиат шуд касеро,
Чу сахтӣ пешаш ояд, саҳл гирад.

188. Аз матни зерин калима ва таркибҳои кашида, дасту
побаста, нолишқунон, дошта, ҷудо шуда, роҳгум зада,
оварда ва шумурдари аз ҷиҳати сохт ва замон шарҳ диҳед:

Хусрав нухтаи харро кашида, пайраҳаро холӣ кард
ва ҳамин ки асп пеш даромад, бори сиёхро шинохт.
Рӯи зин гӯсфанди гирддунбаи дасту побастае мехо-
бид. Нафаси ҳайвон магар танг шуда буд, ки дам ба
дам нолишқунон почак мезад. Аҷик бо дасти чапаш
лаҷом ва гӯсфандро дошта, бо дасти росташ пайваста
ба сағрии асп қамчин мефуровард.

Хусрав аввал гумон кард, ки ин гӯсфанди тағоияш
асту аз ҳамроҳонаш ҷудо шуда, роҳгум зада, ба ин
тарафҳо омадааст. Вале ин ба ақлаш нағунҷид, зеро
он рӯз худаш молҳоро аз чаро ба хона оварда, шумур-
да ба ҳел андохта буд.

Абдулҳамид Самад

- 1. Қамчин фурувардан (аз таркиби «Аҷик қамчин ме-
фурувард») кадом маъноро мефаҳмонад?
- 2. Муродифи калимаи қамчинро бигӯед.

189. Бо истифода аз сифати феълӣ ва феъли ҳол дар мавзӯи «Баҳор ва оғози кишту кор» нақл нависед.

§36. ШУМОРА

Шумора ҳиссаи нутқест, ки барои шуморидани ашхос ё чизҳо ба кор меравад: чор кас, панҷ ганҷ, даҳ пиёла, сад ниҳол, соли 20-ум. Калимаҳои чор, панҷ, даҳ, сад, 2007-ум шумораанд. Саволи шумора чанд?, чандто?, чӣ қадар?, чандум? аст.

190. Ҷумлаҳои зеринро бинависед ва шумораҳоро муайян кунед:

Вақте ки Аёзро мефурӯхтанд, ӯро ба хидмати султон Маҳмуд оварданд, султон баҳои ғулом пурсид. Хоҷаи Аёз гуфт: «Баҳои ин ғулом ҳазор динар аст».

Аҳмади Дониш

Баъд аз 15 рӯзи аз Маҳаллаи Боло омадани падарам акаам бо Сайид Акбархоҷа таҳсилро тамом карда аз шаҳр омаданд ва баъд аз ду ҳафта дам гирифтанд ҳар дуяшон ба пеши хатиби деҳа боз дарс сар карданд.

Садриддин Айни

Соате наёмӯхтӣ, моҳе ақиб мондӣ, моҳе наёмӯхтӣ, даҳ сол ақиб мондӣ, даҳ сол наёмӯхтӣ, як аср ақиб мондӣ.

Ардамеҳр

Дар миёнаи ғӯриён ва султон Маҳмуд чор бор ҷанг воқеъ шуд ва дар ҳар бор ғалаба ба тарафи ғӯриён буд, ҳатто ғӯриён як-ду бор ба Хоразм ҳам ҳуҷум оварданд, аммо султон Маҳмуд дар охир аз қарахитоиён мадад гирифта ба ғӯриён ғалаба кард ва кам-кам ҳамаи Хуросонро ба даст даровард.

Садриддин Айни

Мавлоно Яъқуби Ҷарҳӣ дар нимаи дуҷуми асри XV, дар деҳаи Ҷарҳи кишвари Афғонистон, ба дунё омадааст.

1. Бигӯед, ки як аср баробари чанд сол аст?
2. Артикли -е (соате...) муродифи кадом калима аст?
3. Феълӣ наёмӯхтанро аз ҷиҳати тобиши замон ҷӣ гуна тағйир додан мумкин аст?
4. Муродифҳои воқеъ шудан ва ҳучум оварданро номбар кунед.

191. Ин шеърро бихонед ва нишонаҳои аблаҳиро номбар бикунед:

Чор чиз омад нишони аблаҳӣ,
Бо ту гӯям, то биёбӣ оғаҳӣ:
Айби худ аблаҳ набинад дар ҷаҳон,
Бошад андар ҷустани айби касон.
Тухми бухл андар дили худ коштан
В-он гаҳ уммеда саховат доштан.
Ҳар кӣ халқ аз хулқи ӯ хушнуд нест,
Ҳеч қадраш бар дари маъбуд нест.
Ҳар кӣ ӯро пеша бадхӯӣ бувад,
Кори ӯ пайваста бадгӯӣ бувад.
Хӯӣ бад бар тан балои ҷон бувад,
Мардуми бадхӯ на аз инсон бувад.

Фаридуллоҳин Аттот

§37. ХЕЛҲОИ ШУМОРА

Шумора, асосан, ба ду гурӯҳ тақсим мешавад: шумораи миқдорӣ ва шумораи тартибӣ. Шумораи миқдорӣ миқдори чиз ё ашёро мефаҳмонад ва се навъ мешавад: аслий, тахминӣ ва касрӣ.

§38. ШУМОРАИ АСЛӢ

Шумораи аслий миқдори муайяни ашёро мефаҳмонад: як хона, даҳ қуттӣ, сад гӯспанд.

192. Матни зеринро нависед ва шумораҳои аслиро маънидод кунед:

Мадраса ҳамагӣ дорои бисту ду ҳучра буда, тарафи пешаш дуошӯна ва се тарафи дигараш якошӯна буд.

Дарвозаи мадраса аз тарафи чануб буда, дар пеши дарвоза сахни тангаке ҳам дошт, ки дар он тарафи сахн, баъд аз кӯчаи пиёдагард, рӯди шаҳр мегузашт.

Садриддин Айни

§39. ШУМОРАИ ТАХМИНӢ

Шумораи тахминӣ ашӯро ба тарзи тахмин мефаҳмонад: ду-се рӯз, даҳ-дувоздаҳ дона себ, понздаҳ-бист дараҷа гарм.

Шумораи тахминӣ бо такрори шумораи асли ба вучуд меояд:

Ду-се рӯзе шудам меҳмони Дарвоз,
Намудам сайри ҳар бӯстони дарвоз.

Абдусалом Деҳотӣ

Рӯзи дуввум ҳафт-ҳашт нафар ҳочиҳои оянда якдигарро аз рӯи ришу фаш ва саллаву чома шинохта, ба як хона ҷамъ омада сӯҳбат мекарданд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Бигӯед, ки дар матни дуҷум боз кадом навъи шумора истифода шудааст?

ШАРҲ. Байни шумораи тахминӣ, хоҳ бо ҳарф навишта шуда бошад, хоҳ бо рақам, дефис, яъне ин аломат - меояд: бист-бисту панҷ (20-25).

193. Матнҳои зеринро бинависед, ба ҳелҳои шумора ва имлои онҳо эътибор бидиҳед. Шумораи бо ҳарф ифодаёфта бо рақам ва бо рақамомадаро бо ҳарф нависед:

Бист-биступанҷ сол қабл, ҳар дафъае ки гузори Абдулвоҳидамак ба ин хиёбон меафтод, он рӯзи сармогини феввали соли 1944, сафари пурмеҳнати ба деҳа кардаи худро ҳатман ба ёд меовард. Бо мурури замон воқеаҳои нав рӯй медоданду барои тоза кардани ёди он рӯзгори дур сабабе ё сабабгоре лозим мешуд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Боре ман ба чаҳорбоғи Сепулон сукунат доштам.

Садри Зиё

Шоир ду-се поси он шабро бо шабзиндадории пур-
фикру хаёл гузаронд.

Сотим Улугзода
Маъноии калимаи шабзиндадориро чӣ гуна мефаҳмед?

§40. ШУМОРАИ КАСРӢ

Шумораи касрӣ ҳиссае аз адади пурраро ме-
фаҳмонад, монанди: чоряк, шашяк, даҳяк, чунончи:

Дар чоряки соат қалъаро ба замин ҳамвор ва
иморатҳоро чордевор сохтанд.

«Шоҳномаи Фарғона»

«Даҳяк» ҳазор мукофоти ҳар кадомаш соли 120-
тангагӣ буд, ки онро ба муллобачағони пешравӣ
нишондода меоданд. Сабаби «даҳяк» номида шу-
дани ин маблағи муайяни инъомӣ он аст, ки манбаи
ин маблағ маҳсули заминҳое буд, ки ҳосилоташон ба
ҳисоби ҳамин маблағ даҳяк (аз даҳ як ҳиссаи ҳосил)
гирифта мешуд.

Садриддин Айни

ШАРҲ. Шумораи касрӣ ба ин тарз: $\frac{2}{5}$ ва $\frac{3}{5}$ воқеъ
шуда бошад, дар гуфтор аввал пешоянди аз, баъд
рақами маҳраҷ меояд, яъне аз панҷ ду ва аз панҷ се.
Дар талаффузи шумораҳои $\frac{1}{3}, \frac{1}{10}, \frac{1}{100}$ пешоянди аз ме-
афтад ва он ифодаҳо шакли сеяк, даҳяк ва садякро ме-
гиранд.

194. Шумораҳои 1, 8, 100, 70, $\frac{1}{2}, \frac{1}{6}, 3, 9, \frac{4}{7}$, 5-6, 10-14, 200-
250-ро бо ҳарф нависед.

§41. ШУМОРАИ ТАРТИБӢ

Шумораи тартибӣ аз шумораи асли ба воситаи пасвандӣ -ум (-юм), -умин (-юмин) сохта мешавад ва тартиби ашӯро мефаҳмонад: якум, сеюм, нӯҳум, сиюм, дусаду ҳафтоду панҷум.

Танҳо шумораҳои ду, се ва сӣ бо пасванди -юм (-юмин) навишта мешаванд.

ШАРҲ. Ба ҷойи калимаи якум нахуст ва нахустин ҳам мегӯянд. Шумораҳои дуҷум, сеҷум ба шакли дуввум, сеҷум (саввум) низ навишта мешаванд. Шумораи чор шакли кӯтоҳшудаи чаҳор ва шакли тартибии он чаҳорум аст.

195. Матнҳои зеринро бинависед, шумораҳои миқдорӣ ва тартибиро муайян кунед:

Соли 676 писари халифаи сеюм Усмон, ки Сайид ном дошт ва ҳукмдори Хуросон шуда буд, аз Бухорухудот–ҳукмрони Бухоро 300 ҳазор дирам боҷ ситонда ва 20 нафар аз бузургзодагони ҷавони маҳаллиро ба гарав гирифта, ба тарафи Самарқанд равона гашт... Сайид бинни Усмон аз ҳукмрони Самарқанд панҷсад ҳазор динори гирифта, ба Хуросон бурд.

Раҳим Ҳошим

Абдуллоҳи Ансорӣ 2-юми шаъбони соли 396 (2-юми майи 1006) дар Ҳирот таваллуд шудааст. Дар чорсолагии ба мактаб рафта, илмҳои фикҳ, тафсири ва адабро дар мадрасаҳои Ҳирот ва Нишопур омӯхтааст.

- 1. Медонед, ки имрӯз динори воҳиди пулии кадом кишвар аст?
- 2. Кадом адиби замони мо дар синну соли Абдуллоҳи Ансорӣ ба мактаб рафтааст?

196. Бо шумораҳои миқдорӣ ва тартибӣ чанд порани назмӣ ва насрӣ мисол биёред.

ШАРҲ. Дар мавриди бо рақам навиштани шумораи тартибӣ пасванди ҷудо меояд, яъне ин гуна: дарси 3-юм, синфи 6-ум, соли 90-ум.

§42. СОХТИ ШУМОРА

Шумора аз ҷихати сохт чор навъ мешавад: сода, сохта, мураккаб, таркибӣ. Шумораи сода аз як реша иборат аст: як, ду, се, нӯҳ, даҳ, бист, сӣ, шаст, навад, сад, ҳазор.

Шумораи сохта бо иловаи пасванди -ум(-юм), -умин (-юмин) ба реша ё адади сода ҳосил мешавад: якум (сеюм), бистумин (сиюмин).

Шумораи мураккаб аз ду реша сохта мешавад ва ададҳои аз ёздаҳ то нӯздаҳ (бо тартиб) ва аз дусад то нӯҳсад (садиҳо) мураккаб мебошанд: дувоздаҳ, чордаҳ, дусад, панҷсад.

Шумораҳои касрӣ низ мураккабанд: сеяк, чоряк.

Шумораи таркибӣ аз ададҳои гуногун ба воситаи пайвандаки -у(-ю) сохта мешавад: бисту як, бисту нӯҳ, яксаду сию панҷ, ду ҳазору ҳафтум.

197. Матнҳои зеринро бихонед ва шумораҳои аз ҷихати сохт маънидод бикунед:

Ҷаҳонпахлавон буд миёни ду шаҳр,
Ба гирдаш бузургони лашкар ду баҳр.
Шутур сӣ ҳазор аз дирам бор кард,
Дигар ним аз ин бор диноҳ кард...
Даҳу шаш ҳазор асби навкарда зин,
Ҳама зери баргустувонҳои Чин...
Саду сӣ сипар гуна-гуна зи зар,
Ғилофаш зи дебо, нигор аз гуҳар...
Зи говон саду сӣ ҳазор аз шумор,
Зи мешони дӯшо ҳазорон ҳазор.

Асади Тӯсӣ

Чашми ман пур асту сер асту ғанӣ,
Аз дусад хуршед дорад равшанӣ.

Ҷалолӣдини Балхӣ

1. Ҳазорон ҳазор ба кадом навъи шумора мансуб аст?
2. Холо даху шаш ҳазор мегӯянд?
3. Муродифҳои вожаи хуршедро бигӯед.

198. Бо истифода аз шумораҳои содаи 1, 10, 20, 60, 80, 100, 1000 шумораи сохта, мураккаб ва таркибӣ бисозед.

- Бигӯед, ки вожаҳои нахустин, аввалин муродифи шумораи содаанд ё сохта?

§43. ИМЛОИ ШУМОРА

Баъзе шумораҳо ду хел навишта мешаванд, чунончи:

дуям – дуввум
сеюм – севум (саввум)
чор – чаҳор
чил – чиҳил
дусад – дувист

Шумораи касрӣ бо пешванди аз ин гуна навишта мешавад: аз се як, аз чор се, аз шаш чор, аммо бе пешоянд якҷо навишта мешавад: сеяк, чоряк, шашяк.

Дар байни шумораҳои тахминӣ ва шумораи бо рақам навишта нумеративи -то(-та) ва пасванди -ум (-юм) дефис гузошта мешавад. Мисол: даҳ-понздаҳ, ҳазор-дуҳазор, 5-то (5-та), 50-то (50-та), 70-то (70-та), 100-то, 2-юм, 3-юм, 19-ум, 30-юм ва ғайра. Дар навишт гоҳо пасванди -ум(-юм)-и шумораҳои тартибӣ меафтад, чунончи:

Дар 22 моҳи октябри соли 1928 дар ҳавои Тошканд як хунукии аз одат берун рӯй дод.

Садриддин Айнӣ

Шумораи тартибӣ бо рақамҳои румӣ низ меояд. Дар ин маврид пасванди -ум навишта намешавад, вале дар вақти хондан ба рақами румӣ пасванди -ум, -умин ҳамроҳ мешавад. Масалан: анҷумани IV-ро анҷумани чорум мехонанд.

199. Матнҳои зеринро бинависед ва ба имлои шумора аҳамият бидиҳед:

Муҳаммадмурод бори дуввум ҳам натиҷае ба даст оварда натавонист ва якбора оташин шуда фарёд кард.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Ҳақиқатан Бозор аз толеи худ хурсанд буд; вай ҳаёл мекард, ки агар 12 сол бо ин шарт кор кунад, ҳар сол панҷоҳтангагӣ дар 12 сол шашсад танга мешавад; агар ҳарсола музди хизматро дар охири он сол гирифта, ба он пул гӯсфанд харида мондан гирад, дар андак вақт як чорводорча хоҳад шуд.

* * *

Номи худаш Ёдгор ва номи падараш Бозор аст, асли инҳо инҷой набуда, аз тобеи Кӯлоб ба ин тараф афтадаанд, 7-8 сол пеш аз ин бо зану фарзанди худ ба Бухоро равона шуда, ин ҷо омад.

Садриддин Айни

Духтарак ду-се карат ба пеши пояш нигаристу лаб газид.

Абдулҳамид Самад

1. Вожаи 7-8-сола бо ҳарф чӣ гуна навишта мешавад?
2. Муродифҳои калимаи каратро номбар кунед.

200. Матни зеринро бихонед ва шумораҳои бо рақам навиштаро ба ҳарф ва шумораҳои бо ҳарф навиштаро ба рақам нависед:

Халифаҳо ва ноибони онҳо дар Ироқ аз соли 645, ки Хуросон кушода шуд, то соли 675, ки соли таъин шудани Сайид бинни Усмон ба Хуросон аст, яъне дар арзи сӣ сол ҳабдаҳ касро пайихам ба аморати он кишвар фиристоданд. Ҳар кадоми ин амирон ва

сохибмансабони онҳо дар муддати кӯтоҳи ҳукмронии худ аз ҳисоби халқҳои зеридастшуда на фақат ҳазинаи халифаҳошонро пур мекарданд, балки худашон ҳам аз он сарзамин ниҳоят тавонгар шуда бармегаштанд.

Сайд бинни Усмон амири ҳаждаҳум буд.

Сотим Улугзода

201. Доир ба боғи пеши мактаб ё боғи худатон нақл нависед. Ҳангоми навиштани нақл шумораҳои тартибӣ, касрӣ ва тахминиро истифода баред.

ШАРҲ. Шумо медонед, ки шумораҳои тартибии дуум, сеум, чорум, чилум, дусад ба тарзи дигар ҳам навишта мешаванд, яъне ин гуна: дуввум, севум, чаҳорум, чиҳилум ва дувист. Дар замони пеш дар баробари дуум, сеум, чаҳор, чиҳил дуввум, севум (саввум), чаҳор, чиҳил низ мегуфтанд ва менавиштанд. Шакли дууми шумораҳои мазкур дар асарҳои илмӣ низ истифода мешавад. Тавассути осори донишмандон ин шумораҳо то замони мо расидаанд ва гоҳе дар рӯзномаву маҷаллаҳои китобҳои онҳоро истеъмол менамоянд. Дар таърихи забони мо калимаи дувист чун муродифи шумораи мураккаби дусад ба қор мерафтааст. Калимаи тоҷикии дувист ва калимаи русии двести (ба маънои дусад) аз як реша пайдо шудаанд ва ин нишонаи таърихан наздик будани забони мо бо забони русӣ мебошад. Ин гуна вожаҳои монанд дар забони тоҷикӣ ва русӣ бисёр аст. Калимаи нав (сифат)-и тоҷикӣ бо калимаи новый-и русӣ ҳамин гуна наздикӣ дорад. Ҳатто вожаи ню (new)-и англисӣ низ бо ин калимаҳо ҳамреша аст. Калимаҳои миллион ва миллиард ба воситаи забони русӣ ба тоҷикӣ ворид шудаанд.

202. Байти зеринро бихонед ва бигӯед, ки дар он ба чойи вожаи дувист калимаи дусадро гузоштан мумкин аст?

Агар худ ҳазориву душман дувист,
Чу шаб шуд, дар иқлими душман маист.

Саъдии Шерозӣ

Ин байтро аз ёд кунед.

203. Шумораҳои зеринро мувофиқи қоидаи имло нависед. Панҷ килограмма нор, ҳафт-го китоб, бисту ду-юм, се сад бех ниҳоли себ, синфи дуом, чор яки чорум, соли духазору шашум, 10-рӯзнама, бистбисту панҷ кадам дуртар, панҷоҳу ҳаштсола

§44. ШУМОРА ВА ЧИЗИ ШУМУРДАШАВАНДА

Чиз ё ашёи шумурдашаванда, аслан, пас аз адад меояд: ду кас, «ҳафт пайкар», даҳ курта.

Дар шеър пеш аз шумора низ меояд:

Басе ранҷ бурдам дар ин сол сӣ,
Ачам зинда кардам бад-ин порсӣ.

Абулқосими Фирдавсӣ

Барои таъйину таъкиди миқдори ашё миёни шумора ва чизи шуморида мешуда калимаҳое, ба мисли дона, нафар, чилд, дар, даста меоянд, ки онҳоро нумератив меноманд: нӯҳ дона тухм, ҳафт нафар донишҷӯ, панҷ чилд китоб, ду дар хона, як даста гул.

Нумератив вобаста ба исм, яъне чизи шумурдашаванда, гуногун мешавад. Масалан, нумеративи мансуб ба исми шахс калимаи нафар ва исми ғайришахс калимаҳои дона, сар, халта, чуфт, ҳисса, қабза, дарза, бех, тӯб, қуттӣ, бандча ва ғайра мебошанд.

204. Чумлаҳои зеринро бихонед ва истеъмоли нумеративро вобаста ба исми шахс ва ғайришахс маънидод бикунад:

Арбоб Камол 50 сар гӯсфанду буз ва як сар маркабро ба дасти Одина супурда, ўро ба хизмати чўпонӣ ва хезумкашӣ фармуд.

Садриддин Айнӣ

Улуғбек, ки худаш ба илми нучуму риёзиёт шавки тамои дошт, дар атрофаш зиёда аз 100 нафар олими ин соҳаро ҷамъ карда, таҳқику ривочи ин илмҳоро ба роҳ монд.

* * *

Як худи Хоҷа Аҳрор дар вилояти Қаршӣ соҳиби 1300 қитъа замин буда, онро бо 3000 ҷуфти гов кишт мекунонд, корвониёни зиёди савдогар ва дўконҳо дошт, касе ба адади чорвои ӯ сарҳисоб намерафт. Аммо ӯ аз андоз озод буд. Танҳо баъди маргаш дороии ўро 500 ҳазор туман ҳисоб карда, даҳякашро андоз гирифтанд.

Аълоҳон Афсаҳзод

Аз бозор як рама гӯсфанд харида, ба гӯшае бароварда мондаанд.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Ман ба шумо маслиҳат медиҳам, ки аз дидани ин манзара сарсарӣ нагузаред. Хуб диққат кунед, ки фарзанди одам чӣ гуна даҳ пуд бори ноҳинчорро, ки 5 газ қаду якуним газ ғафсӣ дорад, ба сари худ бардошта, ба як зинае, ки 20-25 поғунда аст, ба боло мебардорад. Ин одам ин корро як бор намекунад, балки дар соле 7-8 моҳи мавсими пахта ҳар рӯз дувоздаҳ соат ба хаминранг бор мекашад.

Садриддин Айнӣ

Бо шумораҳои 7-8, 20-25 ҷумла тартиб бидиҳед.

Нумеративи -то(-та) чун пасванд дар таъину таъкиди муносибати шумора ва чизи шумурдашаванда меояд.

Чунончи:

Сето ҷома, агар кӯҳна аст ё аз нав,
Дуто нон, агар аз гандум аст ё аз ҷав,
Ба ҷаҳор гӯшаи девори худ ба хотири ҷамъ,
Қасе нагӯяд, аз ин ҷо бихезу ба он ҷо рав,
Ҳазор бор нақӯтар ба назди Ибни Ямин
Зи фарри мамлақати Қайқубоду Қайхусрав.

Ибни Ямин

Агар шумора бо рақам ифода ёбад, пеш аз нумеративи -то(-та) дефис гузошта мешавад: донаҳои шоҳмот ин гунаанд: 2-то(та) рух, 2-то асп, 2-то фил, 8-то пиёда ва яктоӣ (1-тоӣ) шоҳу фарзин.

205. Дар матни зерин ба ҷойи нуқтаҳо нумеративи мувофиқ гузоред:

Меҳрубон аз кӯҳ нӯҳ ...ҳезум овард. Ҳушанг падарро як...гул тақдим кард. Нилуфар аз мурғхона шаш ...тухм овард ва ба модараш дод. Дар бозор ду... ниҳоли хурморо даҳсомонӣ мефурӯхтанд. Аз се...шир чанд коса ширҷой тайёр кардан мумкин аст? Деҳқонон назар ба соли гузашта 50... гандум зиёд ҳосил гирифтанд.

206. Бигӯед, ки дар қадом мисраъ чизи шумурдашаванда зикр наёфтааст? Сабабашро шарҳ диҳед:

Ин шунидам ба хурдӣ аз устод,
Ки миёни се қатра баҳс уфтод.
Ҳар се покиза чун дурри ғалтон,
Ҳар се пурчилва, ҳар се нурафшон.

Абулқосим Лоҳутӣ

207. Ин супоришро низ монанди супориши боло ичро кунед:

Ману се шоиру шаш дарзиву чаҳор дабир
Асиру хор бимондем дар кафи ду савор.
Дабиру дарзиву шоир чӣ гуна ҷанг кунанд,
Агарчи чордах бошанд ё чаҳор ҳазор?

Анварии Абевардӣ

§45. МУВОФИҚАТИ ШУМОРА БО ИСМ ВА ФЕЪЛ

Чун шумора микдорро мефаҳмонад, дар забони тоҷикӣ чизи шумурдашаванда, яъне исм бо пасванди ҷамъсоз намеояд: ду пиёла, панҷ достон, сад дафтар.

Чизи шумурдашаванда ғайришаҳс бошад, бештар шумора ба сурати ҷамъ меояд: даҳҳо гулчанбар, садҳо тонна ангишт ва ғайра (Чун истисно гоҳе исм низ ба шакли ҷамъ меояд, монанди: ҳазорҳо коргарон).

208. Шумора ва исмҳои зеро дар ҷумла биёред: даҳҳо ниҳоли себ, садҳо тонна пунба, ҳазорҳо метр матоъ.

209. Матнҳоро бихонед, ба мувофиқати шумора, исм ва феъл таваҷҷӯҳ намоед:

Ду нафар бачаи 15-16-соларо ҳам ду мерган аз ҳавлии тўпчибошӣ ба пеши ароба оварда, мунтазири фармон шуда истодаанд.

* * *

Мо пеши хонача рафта, аз тарқиши дар поидем. Дар он ҷо 3-4 каси рангканда нишаста буданд, дар пеши ҳар кадоми онҳо бар рӯи рӯймолчае қандалот, мавиз ва ҳалво барин чизҳои ширин буд. Дар як тараф яке аз онҳо чизеро дар косае фишор медод. Ҳамаи инҳо сари худро ҳам карда ва ҷашмонашонро пӯшонда менишастанд, касе ҳам, ки дар коса чизеро фишор медод, сарҳам ва ҷашмпӯшида буд.

Садриддин Айни

Қоидаи мувофиқати мубтадо ва хабари бо шумора ифодаёфта чунин аст: шумора ба вазифаи мубтадо биёяд, хабар бештар дар шакли чамъ воқеъ мегардад:

Ду нафар деҳқон роҳи хирманро пеш гирифтанд.

Панҷоҳ ҳазор аҳолии ноҳия пешниҳоди раисро маъқул донистанд.

Супориши мудирӣ китобхонаро ҳафт нафар талаба бисёр хуб иҷро карда буданд. Ду-се нафар моҳигир лаблаби дарё қадам мезаданд.

210. Матни зеринро бихонед, ба имлои шумора эътибор бидихед.

Дар як муддати кӯтоҳе Нуриддин Абдурахмон хондану навиштанро ёд гирифта, дар 9-10-солагии метавонист, ки ба арабӣ озодона гап занад. Муаллими забони арабиаш падари худаш буд. Модараш ӯро бештар ба хондану аз ёд кардани шеър водор мекард. Бо ҳамаи ин Нуриддин Абдурахмон қонеъ набуд. Табъи чӯёи ӯ ҷавлонгоҳи васеътаре мечуст.

Вақте Нуриддин Абдурахмон 10-11-сола шуд, падари ӯ Низомуддин Аҳмад бо хонаводааш аз вилояти Ҷом кӯчида ба Ҳирот омад, ки он шаҳре буд қадима ва ободон. Бошандағони он бунёди шаҳрро ба давраҳои қадим нисбат дода, замониҳои ободиву вайронии онро дар ёд дошта, махсусан вайронкориҳои замони Искандари Румӣ (асри IV пеш аз мелод) ва Чингиз (асри XIII) ҳеч аз хотири халқ намебаромад.

Аълоҳон Афсаҳзод

211. Шеъри зеринро бихонед ва панҷ хислати ситоишкардаи шоирро бо рақам бинависед. Муродифи калимаи аввалро биғӯед:

Дур бош аз панҷ хислат, эй писар,

То нарезад обрӯят дар назар:

Аввало, кам гӯй бо мардум дурӯғ,

З-он ки гардӣ аз дурӯғат бефурӯғ.

Ҳар кӣ истеза кунад бо меҳтарон,
Обрӯи ӯ бирезад, бегумон.
Пеши мардум ҳар киро набвад адаб,
Гар бирезад обрӯ, набвад ачаб.
Аз сабуксорон мабош, эй неххӯй,
К-аз сабуксорӣ бирезад обрӯй.
Эй писар, бо меҳтарон камтар ситез
В-аз ҳамоқат обрӯи худ марез.
Гар ба олам обрӯ мебоядат,
Доимо хулқи накӯ мебоядат...
Ҷуз ҳадиси рост бо мардум мағӯй,
То нагардад обрӯят оби чӯй.
Аз хилофу аз хиёнат бош дур,
То бувад пайваста дар рӯи ту нур.
Гар ҳамехоҳӣ, ки гӯяндат накӯ,
Эй бародар, ҳеч касро бад мағӯ.

Фаридуддин Аттор

212. Чумлаҳои зеринро бихонед ва навъҳои шумораро муайян кунед ва дар дафтар бинависед:

Марди дарвеше сайёди мекард ва ба шикори мурғу моҳи рӯз мегузаронд. Рӯзе дом ниҳода буд ва ба ҳазор заҳмат мурғро ба наздики дом оварда, худ дар камин мунтазир нишаст. Дар аснои ин ҳол овози арбадаомезе шунид ва аз тарси он ки ногоҳ мурғон бираманд, аз камингоҳ берун омада, ду толиби илмо дид, ки дар масъалаи илмӣ баҳс мекарданд. Сайёд хоҳиш намуд, ки фарёд накунед, то ин ки мурғон рам нахӯранд ва ранҷи ман зоеъ нагардад. Онҳо гуфтанд: «Моро агар дар сайд шарик сози ва ба ҳар яки мо мурғе диҳӣ, мо чизе нахоҳем гуфт».

Сайёд гуфт:

– Эй азизон, ман фақири аёлмандам ва хӯроки чандин кас вобастаи ин мурғон аст. Баъд аз он ки шумо ду мурғ бибаред, ман чӣ гуна ба хона равам ва чӣ сон ба як мурғ даҳ танро тасаллӣ диҳам?

Онҳо гуфтанд:

– То мурге надихӣ, мо аз арбада боз наистем.

Сайёд охир ба онҳо ваъдаи мурғ дод ва расан дар-кашида мурғонро ба дом овард. Сайёд ночор ҳар якро мурге дод.

Ҳусайн Воизи Кошифӣ

Ҷузҷонӣ умри ӯро (Абӯалӣ Синоро) панҷоҳу се сол нишон медиҳад. Ба таҳқиқи муҳаққиқон ӯ дар 58-солагӣ вафот кардааст. Таърихи вафоти ӯро аввали рамазони соли 428 қамарӣ, 18 июли 1037 мелодӣ, мешуморанд.

Раҳим Ҳошим

Аспақиҳои туркман тахминан даҳ-дувоздаҳ нафар буданд.

Садриддин Айни

Солҳо бояд, ки то аз офтоб
Лаъл ёбад рангу рахшоиву тоб.
Панҷ солу ҳафт бояд, то дарахт
Ёбад аз меварасонӣ фарру бахт.

Ҷалолиддини Балхӣ

Аз хидмати се кас иҷтиноб набояд кардан: аввал, аз хидмати падару модар, дуюм, аз хидмати меҳмонон, сеюм, аз хидмати беморон.

* * *

Ҳукамо чунин гуфтаанд, ки шабонарӯз 24 соат бошад, ду баҳр бедор бошӣ ва як баҳр бихуспӣ.

Сайидумархоҷаи Бухорӣ

Саросар фарози чаҳ анбор кард,
Саду бист уштур ҳама бор кард.

Асади Тӯсӣ

- 1. Баҳр ба кадом маънист?
2. Бигӯед, ки дар кадом матн шумора бе исм омадааст?
3. Шумора ва чизи шумурдашавандаро низ шарҳ бидиҳед.

§46. ВАЗИФАИ ШУМОРА ДАР ҶУМЛА

Шумора ба вазифаи мубтадо, хабар, муайянкунанда, пуркунанда гоҳе мустақим ва гоҳе ҳамроҳ бо нумератив, пешванду пасванд, бандаки аст, феълҳои будан ва шудан меояд.

1. Ба вазифаи мубтадо: чор рақами чуфт аст. Чил камоли ҷавонист.

2. Ба вазифаи хабар: шумораи ғолибони озмун даҳдувоздаҳ нафар буд. То ба хона баргаштам, соат ҳашт шуд.

3. Ба вазифаи муайянкунанда: даҳ нафар шогирди муаллими мо дар донишгоҳ таҳсил мекунад. Нилуфар дар байни хонандагони синфи дуҷум аз ҳама зиёд шеър медонад.

4. Ба вазифаи пуркунанда: Рӯдакӣ нӯҳро пур накарда буд, ки шеър мегуфт. Бибӣ ба ҳафтаду панҷ қадам монда буду лекин риштаву чарҳаи худро ҳеч ба замин намегузошт.

1. Муродифи калимаи озмун кадом аст?

2. Мафҳуми ба замин намегузоштро боз чӣ гуна баён кардан мумкин аст?

213. Матнҳои зеринро бихонед ва аъзои ҷумлаи бо шумора ифодашударо нишон диҳед:

* * *

Миёни ду кас чанг чун оташ аст,
Суханчини бадбахт ҳезумкаш аст.

Саъдии Шерозӣ

Миёни гулу савсану марғзор
Равон чашмаи об беш аз ҳазор.

Асади Тӯсӣ

Навоиро бидуни ихтиёраш боз ба дарбор кашада, соли 1479 ҳокими пойтахт – шаҳри Ҷирот таъйин карданд. Дар мамлакат баъди подшоҳ ҳокими Ҷирот

каси дуҷум ҳисоб мешуд. Ба ин нигоҳ накарда, Навоӣ мисли пештара бо Ҷомӣ дӯст ва ҳаммаслак буд. Ҷомӣ гоҳ-гоҳе ба хонаи ӯ омада, дар ҳар хусус бо вай сӯҳбат мекард, нуктаҳои торики китобхоро тавзеҳ меод, ба пурсишҳои шогирди олиқадраш ҷавоб мегуфт, аз дидаву шунидаҳои ӯ огоҳ гардида, худ ҳам баҳра мегирифт. Аксар ба муносибати ташрифи Ҷомӣ дар манзили Навоӣ маҳфили шеър ва маҷлиси созу суруд ташкил меёфт.

Аълоҳон Афсаҳзод

Ба гетӣ ду чиз аст ҷовид бас,
Дигар ҳар чӣ бошад, намонад ба кас:
Сухан гуфтани нағзу гуфтори нек
Бимонад ҷунон то ҷаҳон аст рек.

Абулқосими Фирдавӣ

214. Бо шумораҳои матни боло чандто ҷумла тартиб бидиҳед. Аз назм ё наср ҳам метавон мисол овард.

ПУРСИШҶО БАРОИ ТАКРОП

Шумора чӣ гуна ҳиссаи нутқ аст?

Шумора чанд навъ мешавад?

Дар бораи шумораҳои асли, касрӣ, тахминӣ маълумот диҳед.

Нишонаи шумораи тартибӣ кадом пасванд аст?

Шумораро аз ҷиҳати сохт маънидод кунед.

Фарқи шумораи таркибӣ аз дигар шумораҳо дар чист?

Қоидаи нумеративро бигӯед.

Қоидаи имлои шумораро бифаҳмонед.

Вазифаи нахвии шумораро эзоҳ диҳед.

215. Аз матни зерин шумораҳоро ҷудо кунед ва дар дафтар онҳоро бо ҳарф нависед.

Халифаҳои бани Умийя дар айёми ҳукмронии худ зулму бедодро аз ҳад гузарониданд. Зулму бедоди

онҳо ба аҳолии ғайри араб махсус набуда, аз худи арабҳо бисёр хонадонҳоро ҳам хароб карданд. Онҳо Ҳачҷоч ном золими машхуреро дар олами ислом 20 сол ҳукмрон карданд, ки на аз вай пеш ва на баъд аз вай асрҳои дароз касе он қадар зулм накардааст. Назар ба ривоятҳо Ҳачҷоч фақат бо дасти худ 120 000 касро куштааст, онҳое, ки бо фармони ӯ кушта шудаанд ва онҳое ҳам, ки дар зиндони ӯ бо ачали худ мурдаанд, шумор надоранд. Дар вақти вафоти ӯ дар зиндонаш 30 ҳазор марду 20 ҳазор зан – 50 ҳазор кас маҳбус буд. Зиндони ӯ хона, айвон ва дигар бинои сақфдор надошт. Маҳбусон тобистон дар зери офтоб ва зимистон дар сармо ва дар зери барфу борон зиндагонӣ мекарданд ва мемураданд.

Садриддин Айнӣ

Шумораи таркибии матн кадом аст?

216. Байтҳои зеринро нависед ва ба имлои шумора эътибор бидиҳед:

Биё, ки сабза дамида ба раҳ чаҳор ангушт,
Чаман зи ғунча бурун карда сад ҳазор ангушт.

* * *

Донӣ, ки туро як даҳану гӯш ду аз чист?
Яъне ки дучандон шунаву гӯй ту якчанд.

Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ

1. Монанди рақами чор боз кадом шумораҳо ду тарзи навишт доранд? Вожаи ангушт ба шумора чӣ муносибат дорад?
2. Байти дуюмро аз ёд кунед.

217. Бигӯед, ки дар байти зерин калимаи як муродифи кадом пасванд аст?

Ранче, ки бинӣ аз даҳр, бар худ мадор боқӣ,
К-андар қазои як ранҷ ояд ҳазор роҳат.

Шамсиддин Шоҳин

Барои чӣ байни ҳарфи **к** ва калимаи андар дефис омадааст?

218. Ин матнро нависед ва онро ҳифз намоед:

Илм дарёест беҳадду канор,
Толиби илм аст ғаввоси бихор.
Ғар ҳазорон сол бошад умри ӯ,
Ӯ нагардад сер худ аз ҷустуҷӯ.

Чалолиддини Балхӣ

1. Вожаи ҳазор боз ба кадом маънӣ меояд?
2. Муродифҳои беҳадду канорро дар дафтар нависед.

219. Матни зеринро бихонед ва сохти шумораҳояшро маънидод кунед:

Субҳ акнун ҳар ҷо-ҳар ҷо гиребони шабро дарида, сапедапошӣ дорад. Шодмон, вақте ки бори дигар қоҳ-қоҳи ширини кабкро мешунавад, дасту по мехӯрад, чома мепӯшад ва оҳиста аз қабати чорум ба рӯи замини бороншуста мефурояд. Акнун саволи дигаре майнаашро фишор медиҳад: кабкак аз кадом ҷониб мехонад? Оё вай роҳгум задааст? Охир, аз рӯзе, ки вай дар ин маҳаллаи навбунёд истиқомат дорад, овози кабкро нашунидааст. Аз ин мебарояд, ки онро ба хамин наздикӣ овардаанд... Вай гӯш медиҳад, кабк ҳоло паёпай фарёд мекунад. Аҷаб ширину хушрӯ мехонад! Дар ин мобайн борон ҳам шиддат мегирад, аммо Шодмон парво надорад. Вай ба ҷонибе, ки овози кабкро мешунавад, аз паҳлуи биноҳо роҳ гирифта, башаст қадам мемонад. Ниҳоят дар назди биное,

ки ҳоло якта-нимта чароғҳояш фурузон гаштаанд, қарор мегирад ва ҳаросон ҳар сӯ назар меафканад. Ва ҷонвараки беозори зеборо мебинад: дар поликони ошёнаи дуум даруни қафасе овезон аст ва беқарор худро ҳар тараф мезанад.

Ҷонибек Ақобир

- 1. Таъбири дасту по хӯрдан (дасту по мехӯрад)-ро чӣ гуна мефаҳмед?
- 2. Калимаҳои такрорро аз матн ба дафтар кӯчонед ва тарзи навишти онҳоро дар ёд бигиред.

220. Дар мавзӯи иштироки хонандагони мактаб дар ҳашари умумӣ нақл нависед. Дар матн шумораҳои касрӣ ва тахминиро ба кор баред.

221. Матни зеринро бинависед ва вазифаи наҳви шумораро бо аломат нишон диҳед:

Саркори фарангӣ аз ҳоҷии бухороӣ мепурсад:

– Мулки Бухоро чӣ миқдор замини обод дорад?

Гуфтам:

– Шарқан ва ғарбан тақрибан понздаҳ фарсах, шимолан ва ҷанубан ҳашт фарсах.

Аҳмади Дониш

- Фарсах чӣ гуна калима аст? Ҳоло ба ҷойи фарсах кадом вожаро зиёд истеъмол менамоянд?

ШАРҲ. Вожаи Фаранг маънои Фарангистон, яъне Европай имрӯзаро дорад. Фарангӣ мансуб ба Фарангистон, Европа мебошад, яъне европой ё урупой.

§47. ҚОНИШИН

Қонишин ҳиссаи нутқест, ки ба ҷойи исм, сифат ва шумора меояд. Ҷунончи:

Ба ҷойи исм: Мавлоно Ҷалолиддин танҳо бо таҳаллуси «Балхӣ» эҷод накардааст. Ў бо лақаби «Румӣ» низ шӯҳрат дорад.

Ба чойи сифат: Меҳрдод чавони хунарманд аст. Пешаи рассомӣ, кандакорӣ, гулрезӣ обрӯӣ ӯро дар байни ҳамсолонаш зиёд кардааст. Вай ин хунархоро дар омӯзишгоҳ ёд гирифтааст.

Ба чойи шумора: Нилуфару Хушранг ҳар рӯз пас аз дарс ду-се қуттӣ себ мечинанд. Хирадманд ҳам кӯшиш дорад, ки ҳамин қадар себ чинад.

222. Ба монанди мисолҳои боло ҷумлаҳои тартиб диҳед, ки ҷонишин ба чойи исму сифату шумора омада бошад.

223. Ҷумлаҳои зеринро бихонед ва ҷонишинҳоро нишон диҳед:

Ман воқеаи мактабхонии худро дар «Мактаби кӯҳна» ном асари худ батафсил зикр кардам. Дар ин ҷо танҳо он воқеахоро ёд мекунам, ки дар он асар баён наёфтаанд, ё ин ки ба тарзи кӯтоҳ қайд шудаанд.

Чунонки дар «Мактаби кӯҳна» гуфтаам, падарам маро дар шашсолагии дар мактаби пеши масҷид гузошт. Чун дар он ҷо кори ман пеш нарафт, маро ба мактаби духтаракона дод. Ин мактаб дар ҳавлии даруни хатиби деҳа буда, вайро зани ӯ идора мекард. Дар он ҷо аз писарбачагон ман ва боз Абдуллоҳ ном як бачаи гичдувонӣ буд. Азбаски Абдулло калонсолтар ва ҳам як дараҷа дағалтар буд, духтарон вайро намефоронданд ва аз муомилаҳои ӯ мекебиданд. Аммо ба ман бисёр нармона муомила мекарданд ва монанди бародари худ дӯстдорӣ менамуданд.

Садриддин Айнӣ

Ту то суратпарастӣ, аҳли маъниро кучо бинӣ?
Ба чашми аҳли маънӣ метавон дид аҳли маъноро.

Қамоли Хучандӣ

Мо нагӯем баду майл ба ноҳақ накунем,
Ҷомаи кас сияҳу далқи худ азрак накунем.

Ҳофизӣ Шерозӣ

- 1. Чаро шоир чое маънӣ ва чойи дигар маъно гуфтааст?
- 2. Байни калимаҳои сурату сират чӣ гуна муносибати маъноӣ вучуд дорад?

224. Шеъри зеринро бихонед ва чонишинҳои онро муайян бикунед. Бигӯед, ки шеър ба кӣ бахшида шудааст?

БОҒИ МОРО БОҶИИ МО БУЛБУЛ АСТ

Зиндагӣ монанди устои ман аст,
 Ё худ устодам ба мисли зиндагист.
 Ҷ саропо кони ганчу ҳикмат аст,
 Достони хубию фархундагист.
 Достон аст ин, кас аз хонданаш
 Ташнатар гардад, нагардад ҳеч сер.
 Ё ки абри раҳмат аст, аз юмни худ
 Файз бахшад бар ҳама барною пир...
 Сӯҳбаташ чун шеъру шеъраш чун шакар,
 Он яке з-ин хуштар, ин з-он хуштар аст.
 Бахтиёр аст он, ки бо ин марди нек
 Бар сараш аз ошноӣ афсар аст.
 Ҷ накарда ғайри хубӣ ҳеч кор,
 Ҷ нахонда чуз вафодорӣ китоб.
 Ҷ накишта ғайри тухми мардумӣ,
 Ҷ насуфта дур ба чуз дурри хушоб.
 Хониши булбул нагардад кӯҳна ҳеч,
 Боғи моро Боҷии мо булбул аст.
 Нозам аз он миллате, ки назми он
 Соҳиби ин гуна устои кул аст.

Бобо Ҳочӣ

- 1. Муродифи калимаи барно кадом аст?
- 2. Дурри хушоб киноя аз чист?
- 3. Кул чӣ маъно дорад?

Ҷонишин вобаста ба дигар ҳиссаҳои нутқ истеъмол ме-
ёбад ва аз ҷиҳати маъноӣ ва грамматикӣ чанд навъ ме-
шавад: шахсӣ, соҳибӣ, нафсӣ, саволи, ишоратӣ, таъйинӣ,
номуайянӣ, манфӣ.

§48. ҶОНИШИНИ ШАХСӢ

Калимаҳои ман, ту, ӯ (вай), мо, шумо, ва онҳо
(онон)-ро нисбат ба шахс, инсон истифода мебаранд
ва аз ин рӯ онҳоро ҷонишинҳои шахсӣ мегӯянд.

225. Матнҳои зеринро бихонед ва ҷонишинҳои шахси-
ро шарҳ бидихед:

Ману ту ҳамдигар ҳамовозем,
З-он ки ҳамсоҷему ҳамрозем.
Кӯйи мо бошад ошӯнаи ту,
Хонаи мо бувад чу хонаи ту...
То ҷаҳон аст, расми ёрӣ бод,
Дӯстӣ боду дӯстдорӣ бод!

Раҳиӣ Муайирӣ

Дар рӯзҳои, ки устод Айни ҷойи қабри Рӯдакии
қовидро муқаррар мекард, ба ман муяссар шуд, ки
дар яке аз мусофиратҳои ба Кулоли ва Панҷрӯд
ӯро ҳамроҳӣ кунам. Шахси сеюм арбоби намоёни
адабиёт Абдусалом Дехотӣ буд, ки ҳамроҳи устод аз
Самарқанд омада буд.

Дар баромадҳои Панҷакент мактабе воқеъ гашта
буд. Овози бачаҳоро шунида, устод аз ронанда хоҳиш
кард, ки мошинро боздорад. Ӯ аз мошин фурумада,
ба тарафи боғ равон шуд. Мо низ аз паси устод равон
шудем.

Ба истиқболи мо марди бузургҷуссае баромад.
Ин мард мудирӣ мактаб Боқӣ Амонзода буд. Ӯ хеле
ҳалим, хушфӯл ва зиндадил буда ва дар оро дода-
ни суҳанҳои бо мақола зарбулмасалҳо, гуфтаҳои
ҳикматноки бузургон ва ҳазлҳои бозарофат маҳорати
ачибе дошт. Ба устод Айни ӯ маъқул афтод, устод
суҳанҳои ӯро бо қамоли қаноатмандӣ гӯш мекард.

Дехотӣ аз ӯ чашм намеканд. Дар охир худро дошта натавонист ва пурсид:

– Аз дур ман шуморо ба Боқии худамон монанд кардам. Ба шоири ҷавон Раҳимзода шумо ончунон монандед, ки ҳеҷ ногуфтани. Рафтори шумо, ҳатто тарзи суханрониатон, Боқии мо барин. Мабодо шумо бо ҳам хеш нестед?

Амонзода хандиду гуфт:

– Боқии шумо аз латифаи Боқию Соқӣ-ку не?

– Не, ӯ марди хеле меҳрубону нақӯкорест.

– Ман ҳам аз он Боқиҳо нестам... Маро бубахшед, шуморо як дақиқа танҳо мегузорам, бифармоям, то дасторхон ороянд.

– Не, не, – гуфт Айнӣ, – мо кори таъҷилӣ дорем.

Сӯҳбат бо шумо ва шогирдонатон аз ҳама гуна зиёфат беҳтар аст.

– Вале дар сари дасторхон сӯҳбат боз ширинтар мешавад. Айнӣ Амонзодаро аз дасташ дошт. Устод боз бо вай тақрибан 30 дақиқаи дигар сӯҳбат карда, баъд ба шогирдони ӯ муроҷиат намуд. Бачагон чашмони пурҳаяҷони худро аз устод намеканданд, ҳар як сухани ӯро бодикқат гӯш карда, ба саволҳояш дарҳол ҷавоб мегардонданд. Онҳо хушбахт буданд. Аз ин сӯҳбат хурсандии Айнӣ ҳам аз шодмонии онон кам набуд.

Амонзода дар ин фурсат аз Дехотӣ пурсид:

– Боқии шумо аз кучост?

– Аз Қаротегин.

– Аммо ман ҳаминҷойӣ...

Айнӣ худӣ ӯ ва шогирдонашро таъриф кард ва ба ӯ гуфт: «Умратон бақо монад» ва дастони ӯро саҳт фишурда ва дар ихотаи бачагон ба сӯйи мошин раҳсипор гардид.

Раҳим Ҳошим

226. Бо истифодаи ҷонишинҳои ман, ту, ӯ, вай, мо, шумо, онҳо матн тартиб бидихед.

Ин гурӯҳи ҷонишинҳо ба шахси гӯянда (яъне ман, мо), шунаванда (ту, шумо) ва касе, ки сухан дар бораи

ӯ меравад, яъне шахси ғоиб (ӯ, вай, онҳо, онон) далолат менамояд.

Гӯяндаи суханро шахси якум, шунавандаро шахси дуум ва ғоибро шахси сеум меноманд. Ин се шахс дар шумораи танҳо ва чамъ воқеъ мегарданд:

1 – ман	1 – мо
2 – ту	2 – шумо
3 – ӯ, вай	3 – онҳо, онон

227. Матнҳои зеринро бихонед ва ба калимаҳои нишондода зеҳн бимонед. Бигӯед, ки чаро шоир якҷо калимаи ту ва ҷойи дигар вожаи шуморо кор фармудааст? Барои чӣ Фирдавсиро ту не, шумо гуфтааст?

Азми дидори ту дорад чони бар лаб омада,
Бозгардад ё барояд, чист фармони шумо?

Ҳофизи Шерозӣ

Абӯдулаф аз хӯрчини худ як ҳамёни чармини пурро бароварда назди Фирдавси гузошт:

– Ин ба Шумо, устод.

– Ин чист? – пурсид шоир.

– Ҳоким хизматона доданд. Лекин ман чӣ хизмате кардам?

– Достони Шуморо хонда шунавондам, вассалом. Ин ато барои дoston аст ва ҳаққи Шумост.

Сотим Улуғзода

Боқии азиз!

Шоири бузургдил, табрики ман ба Шумо дар рӯзи чашнатон аз ҳама дертар хоҳад расид. Вале сарфи назар аз ин деркард ҳарорати орзуҳоям ба Шумо...

Самимона табрику тахният мегӯям. Симои гарму дили нарми Шуморо ҳамеша ёд дорам.

Евдокия Лос

Дар матни сеум вожаи шумо бо ҳарфи калон омада, чаро? Барои чӣ дар ҷумлаи «ҳоким хизматона доданд» хабар ба шакли чамъ омадааст?

ШАРҲ. Барои эҳтиром қонишини шахси дуҷуми шумораи ҷамъ (шумо) дар мавқеи қонишини шахси дуҷуми шумораи танҳо (ту) меояд. Ба қойи қонишини шахси яқуми шумораи танҳо (ман) истеъмом ёфтани қонишини шахси яқуми шумораи ҷамъ (мо) ифодаи фурутанӣ ва шикастанафсӣ мебошад.

Қонишини ман бо пасванди -ро биёяд, гоҳе ҳарфи н меафтад:

Маро дар «Низомия» идрор буд,
Шабу рӯз талқину такрор буд.

Саъдии Шерозӣ

Ман бояд шашсола шуда бошам, ки маро падарам ба мактаби пеши масҷид бурда монд.

Садриддин Айни

228. Ҳикояти зеринро бинависед ва қонишинҳоро нишон бидихед:

Дарвеше ба дари деҳе расид. Ҷамъе кадхудоёнро дид он ҷо нишаста. Гуфт:

– Маро чизе бидихед, вагарна, ба Худо, бо ин деҳ хамон кунам, ки бо он деҳи дигар кардам. Эшон битарсиданд, гуфтанд:

– Мабодо, ки соҳире ё валие бошад, ки аз ӯ харобӣ ба деҳи мо расад.

Он чӣ хост, бидоданд. Баъд аз он пурсиданд, ки бо он деҳ чӣ кардӣ?

Гуфт:

– Он ҷо суоле кардам, чизе надоданд, ба ин ҷо омадам, агар Шумо низ чизе намедодед, ин деҳро низ раҳо мекардам ва ба деҳи дигар мерафтам.

Убайди Зоконӣ

229. Қонишинҳои ишоратшудаи матни зеринро эзоҳ бидихед:

Сиёвуш чу рухсори эшон бидид,
Зи дил боз охи дигар баркашид.

Абулқосими Фирдавсӣ

Бо ин ду-се нодон, ки чунон медонанд,
Аз ҷаҳл, ки доноӣ ҷаҳон ононанд.
Хар бош, ки ин ҷамоа аз фарти харӣ,
Хар к-ӯ на хар аст, кофираш мехонанд.

Абӯалӣ ибни Сино

Вожаи эшон маънии дигар дорад? Аз ҷонишинҳои эшон, онон, онҳо имрӯз кадомин бештар истеъмом меёбад? Шакли пурраи к-ӯ чӣ гуна аст?

230. Шеъри зеринро бихонед ва ба мазмуни он таваҷҷӯҳ намоед.

БА ЛОҲУТӢ

Ғазал аз ту шунидам бо дили шод,
Саломат бош, шоир, марди озод!
Ғазал бо форсӣ гуфтӣ бароям,
Шунав, ман бо қазоқӣ месароям.
Каломи ту каломи халқи тоҷик,
Саломи ту саломи халқи тоҷик.
Ӯлан гӯям ман, аммо бо қазоқӣ,
Ӯлан монад зи ман дар халқ боқӣ.
Суруди мо дар ин ийёми фирӯз
Дили мардум кунад равшан шабу рӯз,
Суруди хуррамбахши сарафроз
Ба парвоз аст, гун шохин, ба парвоз.
Намонад ҳеҷ кас ғамчину ранҷур,
Садояш гар бувад бо лаҳни мо чӯр.
Ҳама халқи совет хонад тарона,—
Қазоқу русу тоҷик дӯстона.
Саро, Лоҳути оқин, сухандон,
Саро, Эӣ насли Фирдавсӣ, ғазал хон,
Ки ин дам ҷашни ашъору суруд аст,
Ки базми думбураву тору руд аст...
Ҳамовозем мо бо ту, ҳамовоз,
Суруди навба нав созем оғоз.

Ҷамбул Ҷабаев.

231. Ҷумлаҳои зеринро бихонед ва бигӯед, ки вожаҳои банда ва каминаро бо кадом ҷонишин метавон иваз кард?

Гуфт тӯтӣ: «Армуғони банда ку?»...

Ҷалолиддини Балхӣ

Банда имрӯз панҷ рӯз гузашт,
Ки бар ин деҳа мезанам фарёд.

Салмони Соваҷӣ

Рӯзе ин каминаро ба расми зиёфат ва меҳмондорӣ ба хона талаб фармуданд.

Зайниддин Восифӣ

Ба ҷойи талаб фармудан боз чӣ гуфтан мумкин аст?

§49. ҶОНИШИНИ САВОЛӢ

Ҷонишини саволӣ барои пурсиш истифода мешавад.

Чунончи, барои пурсиши инсон калимаи кӣ? (киҳо?) ва барои пурсиши ғайриинсон калимаи чӣ? (чиҳо?) истифода мешавад:

Бузургмеҳр забон ба сухан кушоду гуфт:

– Аз устои худ мепурсидам ва ӯ ҷавоб мегуфт.

Гуфтам:

– Аз мардумон кӣ оқилтар аст?

Гуфт:

– Он ки кам гӯяду беш шунавад ва бисёр донад.

Гуфтам:

– Агар илм омӯзам, чӣ ёбам?

Гуфт:

– Агар хурд бошӣ, бузургу номдор гардӣ, агар муфлис бошӣ, тавонгар гардӣ ва гар маъруф бошӣ, маъруфтар гардӣ.

Абӯалӣ ибни Сино

232. Матн ва ҷумлаҳои зеринро бихонед ва вазифаи ҷонишинҳои саволии кӣ? ва чӣ?-ро бигӯед. Ба аломатҳои китобат низ таваҷҷӯҳ бикунед:

Вақти тифлиам, ки будам ширчӯ,
Гохворамро кӣ чунбонид? – ӯ!
Аз кӣ хӯрдам шир ғайри шири ӯ?
Кӣ маро парвард чуз тадбири ӯ?

Ҷалолиддини Балхӣ

Модар дергоҳ сукут кард. Сукути ӯ мисли сукути кӯҳҳо ботамкину асрорангез буд. Ва кӣ медонист, ки он лаҳза аз дилаш чиҳо мегузашт?

Файз шоду масрур буд, ба андозае ки ба хона расиданаширо ҳам пай набурд. Он лаҳзае, ки тифл дар даст ба хона ворид шуда буд, ҳеҷ аз ёдаш нарафтааст.

– Чӣ овардӣ? – пурсид ҳамсараш.

– Ганчи бебаҳо, чизи аз ҳама қимат...

– Аз роҳ, – хандакунон ҷавоб дод Файз, – Худо, ки дод, наменпурсад, писари кистӣ, – ва хост кӯдакро рӯи дастони ҳамсараш гузорад.

Абдулҳамид Самад

Ту кистӣ, чанд рӯз аст, ки дар дарсхонаи мо менамоӣ, аммо кӣ будани туро намедонам?

Садриддин Айни

Бигӯ, рӯзҳои охир ба кучоҳо рафта будӣ? Кӣҳо ҳамроҳат буданд?

Фазлиддин Муҳаммадиев

Бо ҷонишини саволи чунин мафҳумҳо пурсида мешавад:

сифат (чӣ гуна?), (чӣ хел?, кадом?)

замон (кай?)

макон (ку?, кучо?)

миқдор (чанд?, чӣ қадар?)

сабаб (чаро?)

ҳолат (чӣ тавр?, чӣ тарз?)

ШАРҲ. Ҷонишинҳои чӣ? ва кӣ? бо бандаки хабарии аст биёянд, гоҳе аз ин бандак садоноки а меафтад: кист?, чист?.

233. Матнҳои зеринро бихонед ва ҷонишинҳои ишоратшударо маънидод бикунед:

Дар саводи ҳарӣ мегӯянд, ки аз саду бист ранг бештар ангур ҳаст, ки ҳар яке аз дигаре латифтар ва лазизтар аст. Низомии Арӯзии Самарқандӣ ҳам сесад сол пештар ҳаминро тасдиқ мекунад. Аммо ду навъ ангури ин ҷоро мо дар ҳеҷ кучо надидаем, – гуфт Ҷомӣ.

– Чӣ гунаанд он ангурҳо ва чӣ ном доранд? – пурсид пир.

– Якero парниён мегӯянд ва дигаре куланҷарӣ ном дорад, – гуфт Ҷомӣ ва шарҳ дод: «Парниён ангурест тунукпӯсти шаҳдбор, ки чун ба даҳон андозӣ, об мешавад, аммо куланҷарӣ ангурест сиёҳ чун қир ва ширин чун шакар».

Аълоҳон Афсаҳзод

Ҷавонӣ дар бағал дорад ҳамеша,
Чӣ сон авчи амал дорад ҳамеша?
Агар соҳир набошад, аз чӣ Наврӯз
Ҷавонӣ бебадал дорад ҳамеша?

Боқӣ Раҳимзода

Аз Лукмони ҳаким пурсиданд, ки кадом талх бошад, ки охир ширин гардад?

Гуфт:

– Сабр.

Абӯалӣ ибни Сино

– Бибиҷон, концерт кай сар мешавад? Барои чӣ дар ин ҷа чароғҳо бисёр? Ҳофизҳо меоянд ё не? Чаро дер карданд? Агар онҳо наоянд, концерт мешавад ё не? Худатон гуфта будед, ки Зафар Нозим ҳофизӣ зӯр! Зӯр бошад, барои чӣ намебарояд?

Ҷонибек Ақобир

Қаҳр ширинро ба талхӣ мебарад,
Талх бо ширин кучо андар хӯрад?

Чалолиддини Балхӣ

Аввал чӯбхоро ба ҳавз партофтам. Пас аз он ба хона рафта, аз падарам, ки ба чархiosiётарошӣ даромада буд, пули бӯрёро талаб кардам.

– Чанд пул даркор будааст? – гуфт ӯ.

– Ҳашт пул.

Кисаашро кофта, ҳашт пули сиёҳ шумурда ба дасти ман дод.

Садриддин Айни

Силаи «Шоҳнома»-ро чӣ қадар бидиҳем?

– Панҷоҳ ҳазор, – гуфт шоҳ.

– Динор? – ҳаросида пурсид Маймандӣ.

– Дирам, – гуфт шоҳ.

Сотим Улугзода

Боре Абӯмансур ба назди амир омада буд. Амир он рисолаҳо ва қасидаҳоро оварда гуфт:

– Инҳоро ҳангоми шикор аз ғоре ёфтам, санчида чӣ хел китоб буданашонро ба ман фаҳмонед, ки чӣ китобҳоянд ва нависандагони онҳо чӣ касоне будаанд?

Раҳим Ҳошим

Шафеъамак чун дид, ки чавон гапро сар намекунад, худааш савол дод:

– Корҳоятон чӣ тавр?

– Бад не. Лекин ..., мебахшед, ...ҳамон нақли шуморо истифода карда натавонистам.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Пеш аз гунҷаи гули хуршед
Гули гандум ситора бахшояд.
Мурғакон, мурғакон,
Кучо рафтед?
Боз фасли баҳор меояд.

Гулрухсори Сафӣ

Таркибҳои чӣ сон?, аз чӣ?, барои чӣ? муродифи кадом калимаҳои пурсиш мебошанд? Дар навиштаи устод Раҳим Ҳошим калимаи чӣ (чӣ китобҳо?, чӣ қасон?) ба кадом ҷонишини саволи баробармаъност?

234. Ҷонишинҳои саволи мазкур ва муродифҳои онҳоро дар ҷумла биёред (Мисолҳоро метавонед, аз осори адибон интихоб намоед).

235. Матни зеринро бинависед ва муродифи пурсишҷонишинро номбар кунед:

Падару модарам овози гиряи ўро шунида, якбора аз ҷо хеста, ҳардуяшон баробар аз ў:

– Ба ту чӣ шуд? Чаро гиря мекунӣ? – гуфта пурсиданд.

– Акнун ман чӣ тавр ба Бухоро барои хондан меравам?

– Чӣ навъ меравӣ? Вақташ шавад, худам бурда мемонам.

Барои ин гиря чӣ лозим аст? – гуфт падарам.

Садриддин Айни

§50. ҶОНИШИНИ ИШОРАТӢ

Ҷонишини ишорати вожаеро мегӯянд, ки ба ашё ва чигунагии онҳо ишорат мекунад:

ин пирӯхан – он дастгоҳ
ҳамин пиёла – ҳамон вақт
чунин андеша – чунон моҳир
ин қадар бузург – он қадар бисёр

Таркибҳои ин гуна (он гуна), ин хел (он хел), ин тавр (он тавр), ин сон (он сон), ин навъ (он навъ) хусусияти ҳаммаъноӣ доранд. Агар ин гуна овоз бигӯем, ин хел, ин тавр ё ин сон овоз низ гуфтан мумкин аст.

ШАРҲ. Ҷонишини ин барои ишорат ба чизи наздик ва он барои ишорат ба чизи дур аст. Ҷонишинҳои ҳамин ва ҳамон ишоратро таъкид менамоянд.

236. Бо истифода аз чонишинҳои ишоратӣ чумла тартиб бидихед.

237. Матн ва чумлаҳои зеринро бихонед ва бигӯед, ки калимаҳои бо ранги сиеҳи баланд навишта ба кадом ҷихати ашё ишора мекунанд?

Ёдгори Айниву **ин** кӯхсорон зинда бод,
Шеъри Турсунзодаву **ин** обшорон зинда бод!

Лоиқ Шералӣ

Ёр шав, то ёр бинӣ беадад,
З-он ки бе ёрон бимонӣ беадад.

* * *

Дил биёромад ба гуфтори савоб,
Ончунон, ки ташна оромад ба об.

Ҷалолиддини Балхӣ

Шогирди хуб он аст, ки ҳар чӣ аз устод омӯхта бошад, ба кор бурда тавонад.

Абӯалӣ ибни Сино

Рӯди ман, олам дигар шуд,
Ту **ҳамон** астӣ, **ҳамон**.
Сарзаминат пурсамар шуд,
Ту **ҳамон** астӣ, **ҳамон**.

Мирзо Турсунзода

Дар муҳити вайрони Бухорои амирӣ писарбачагони бекас дар саломатӣ зиндагӣ карда наметавонистанд. **Он гуна** бачагон аз шӯрапуштони шаҳр ва аз бебокони мадраса саломат монанд ҳам, аз дасти миршаб ва амир маҳфуз наемонанд.

Садриддин Айни

Изхори **чунин-чунон** чӣ ҳочат,
Он чо ки аён, баён чӣ ҳочат?

Шамсиддин Шоҳин

Писарак дид, ки **чӣ хел** якбора ба лабони амакаш табассум давид, чехрааш кушода гашт, балки шукуфт ва хушомадгӯёна таъзим карда, гуфт:

– Бачаи сода, чаро **ин хел** кардааст, намедонам. Не, аклаш солим, расо, вай аз ман ҳам пухта...

– Ба муродат расидӣ, боз чӣ мехоҳӣ! – дар дил хитоб кард Талаб.

Абдулҳамид Самад

ШАРХ. Дар замонҳои пеш ба ҷойи ҷонишини он бештар ҷонишини *ӯ*-ро истифода мебарданд. Ба ин байти Шайх Саъдӣ таваҷҷӯҳ кунед:

Андарун аз таом холӣ дор,
То дар *ӯ* нури маърифат бинӣ.

Дар назм ва насри пешина гоҳе ба ҷойи ба он ва ба ин бад-он ва бад-ин мегуфтанд. Ин қоида аз давраи қадим мондааст. Адибон вобаста ба равонии сухан имрӯз ҳам ин шаклҳоро истифода мебаранд: «Имом Ғазолиро пурсидаанд: «Чӣ гуна расидӣ бад-ин манзилат дар улум?» Гуфт: «Бад-он ки ҳар чӣ надонистам, аз пурсидани он нанг надоштам».

Саъдии Шерозӣ

238. Бо ин ҷонишинҳо мисол биёред: ҳамон, ин хел, ин сон, ин тарз, ин навъ (ҳамин навъ), ин қадар (он қадар).

§51. ҶОНИШИНИ ТАЪЙИНӢ

Ҷонишини таъйинӣ ашё ва ба таври умумӣ аломати онҳоро таъйин менамояд. Мафҳуми таъйини ашё, аслан, ба воситаи калимаҳои ҳама, ҳар, тамоми, ҷумла баён мешавад, монанди:

Ҳама сар ба сар тан ба куштан диҳем,
Аз он бех, ки кишвар ба душман диҳем.

Абулқосими Фирдавсӣ

Ҳар шаб зи худат бипурс, агар ту мардӣ,
К-имрӯз чӣ хидмате ба мардум кардӣ.

Абулқосим Лоҳутӣ

Зинда мондан аз тамоми сарвати дунё зиёдтар аст.

Сорбон

Ба хату мӯҳри одилонаи худ
Кард хушбахт ҷумла деҳқонро.

Мирзо Турсунзода

Дигар ҷонишинҳои таъйинӣ аз ин вожаҳо ва
калимаҳои кӣ, чӣ, кадом, чанд, гуна, хел, навъ таркиб
меёбанд, ба сурати ҳар кӣ, ҳар чӣ, ҳар чиз (ҳама чиз),
ҳар як, ҳар кас (ҳама кас), ҳар гуна (ҳама гуна), ҳар хел
ва ҳоказо.

239. Шеърхоро бихонед ва бигӯед, ки бо ин ҷонишинҳо
чӣ гуна калимаҳо таъйин шудаанд?

Ҳар кӣ обе медиҳад, баҳри савобе медиҳад.

Камоли Хучандӣ

Дӯстдорон, ба ҷуз дӯст махоҳед зи дӯст,
Ки набошад бех аз ӯ ҳар чӣ аз ӯ металабед.

Камоли Хучандӣ

Ҳама шаб дар ин умедам, ки насими субҳгоҳӣ
Ба паёми ошноӣ бинавозад ошноро.

Ҳофизи Шерозӣ

Ҳар кадоми чашмаҳои дар ин чашмасор буда
ба қадре сероб аст, ки як санг ё ним санги осӣро
мегардонад.

Садриддин Айнӣ

Он беҳ, ки ҳар касе ба ҷаҳон кори худ кунад,
В-он кас, ки кори худ накунад, нек бад кунад.

«Калила ва Димна»

Амир меҳост, ки аз ҳама гуна қувваҳои моддӣ ва
маънавии кӯҳистон фоида барад.

Садриддин Айнӣ

Кӯдаке мегашт бо куттии худ
Дар хиёбони лаби баҳри кабуд.
Метавонистӣ, ки дар чашмони ӯ
Пай барӣ аз мақсади пинҳони ӯ.
Медавид он ҳар тараф бо ҷустуҷӯ,
Сӯйи ҳар як раҳгузар оварда рӯ.
Огаҳӣ меод симои писар,
К-омадаст ин ҷо вай аз мулки дигар.

Мирзо Турсунзода

Ҳама чиз пирӣ пазирад, бидон,
Магар дӯстӣ, к-он бувад ҷовидон.

Абӯшуқури Балхӣ

ШАРҲ. Ҷонишинҳои таъйинии ҳама, ҳар кадом бо
бандакҷонишин низ меоянд. Дар мавриди васл гарди-
дани бандак бо калимаи ҳама дар гуфтани навиштан
(бештар дар шеър) аз ду садонокӣ а якеаш меафтад,
ба мисли ҳама-т (ҳамаат), ҳама-ш (ҳамааш), ҳама-тон
(ҳамаатон), ҳама-шон (ҳамаашон), ҷунончи:

Ҳама-т ба озмун тайёри бубинед.
Ҳама-ш хурсандӣ доштанд.
Акнун дар навишти адибон мебинем:
Ҳамаашро худашон ба ман ҳикоят мекарданд.

Сорбон

Ҳамаашон бегуноҳанд. Ҳамаашон ҳам ба касе зулм накардаанд.

Раҳим Чалил

Ҳар кадомамон ба таъзим ва саломи ӯ азамат ва калониرو аз даст надода, бо гӯшаи чашм ба ӯ нигоҳе кунем.

Садриддин Айни

240. Бо ҷонишинҳои таъйинии ҳама, тамоми, ҳар, ҳар кӣ, ҳар чӣ, ҳар кас, ҳар хел, ҳар гуна ҷумла тартиб бидиҳед.

241. Ҷумлаҳои зеринро бихонед ва ҷонишини таъйиниро бо калимаҳои таъйиншаванда шарҳ бидиҳед:

Ҳар чӣ ба худ напосандӣ, ба дигарон напосанд.

Луқмони Ҳаким

Ҳар он кас, ки дониш фаромӯш кунад,
Забонро зи гуфтор хомӯш кунад.

Абулқосими Фирдавӣ

Ҳар кӣ ба нонушта турб хӯрад, балғамро бибарад
ва меъдаро қувват диҳад.

Луқмони Ҳаким

Дар бораи он ҳар хел гапҳо паҳн мешуд.

Сотим Улугзода

Дар пушти ҳар кадоми ин васиқаҳо ишораҳои махсус буд.

Садриддин Айни

§52. ҚОНИШИНИ НОМУАЙЯНӢ

Қонишини номуайяни калимаеро мегӯянд, ки ашӯ ва аломати онро ба таври умум ва тахмин ишорат мекунад. Мафҳуми номуайяни тавассути калимаҳои баъзе, ягон, фалон (фалони, бисмадонӣ), кадом, чанд, чандин, якчанд, касе, чизе ифода мегардад.

242. Ба ин мисолҳо зехн бимонед:

Баъзе шабҳо девони он ҷо наърае мекашиданд, ки роҳгузарони он даври пеш бо шунидани он овоз аз худ рафта меафтоданд.

Садриддин Айни

Ҳазрати охунд гуфтанд:

– Аз ашӯри Бедил ягон байт хон, бинам, ки маъни дорад ё не?

Садри Зиё

Мебоист дар бораи он гап мезад, ки кори фалони барои ҷи, бо кадом сабабҳо нағз шудаасту кори бисмадонӣ бад?

Ҷалол Иқромӣ

Ба чандин устои забардаст чандин сол хизмат карда, ин хунарро ба даст овардаам.

* * *

Қадам рӯз, ки қадаматро бечо монди, ҳамон рӯз бо дастёрии ин хат туро ба кӯрқозиҳо ошно хоҳам кард.

* * *

Ман деҳқони накардаам, чанд таноб кӯлу шӯр дорам, ки чоряккор ё ятим мекорад.

Садриддин Айни

Ин лат ба андозае буд, ки нафаси ҷӯрабоши якчанд сония ба дарун афтид.

Раҳим Ҷалил

243. Матнҳои зеринро бинависед ва ҷонишинҳои номуайяниро шарҳ бидиҳед:

Чун мегузарӣ ба сӯи Шероз,
Гӯ, ман ба фалон замин асирам.

Саъдии Шерозӣ

Баъзе талабаҳо ба сабаби дар зери ҳимояи ягон муллои бонуфуз будан ба воситаи онҳо хучрае ба даст дароварда, чанд гоҳ аз дарбадарӣ халос мешуданд.

Садриддин Айни

Бирав, бигӯ, ки фалонӣ омадааст, хоҷаро фавран дидан меҳаҳад.

* * *

Шоир як тахта коғаз ва давоту қаламро бо як қабза дастнависи худаш пеши ӯ гузошта, аз дастнавис якчанд саҳифаро нишон дода хоҳиш мекард, ки вай он саҳифаҳоро ҳар чӣ нағзтару хонотар рӯнавис кунад.

* * *

Меҳрон ҳар қадар ки фикр мекард, ҳамон қадар ба танг меомад, дар сари ӯ ҳатто хаёли ба ягон тараф, ба паноҳи ягон душмани Абӯалии Симҷӯрӣ гурехтан ҳам чарх мезад.

* * *

Вакил сарлавҳаи манзумаҳо ва якчанд сатри онро шунаво хонд.

Сотим Улугзода

§53. ҚОНИШИНИ МАНФӢ

Қонишини манфӣ калимаеро мегӯянд, ки маънои инкорро баён менамояд, яъне вучуд надоштани ашё ва аломати онро нишон медиҳад.

Мафхуми қонишини манфӣ аслан бо калимаи ҳеч ифода меёбад:

Ҳеч шодӣ нест андар ин ҷаҳон,
Бартар аз дидори рӯи дӯстон.

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Вожаи ҳеч бо қонишинҳои саволии кӣ?, чӣ?, кадом?, исмҳои кас, чиз, гуна ва шумораи як дар таркиб меояд, монанди ҳеч кадом, ҳеч кас, ҳеч чиз, ҳеч гуна, ҳеч як. Хабарӣ ҷумла бо қонишини манфӣ дар шакли инкор меояд.

244. Ба ин мисолҳо тавачҷӯҳ бикунед:

Ҳеч кадоми он бандиён лаб намекушоданд.

Садриддин Айнӣ

Тамоми рӯз ман ғайр аз Раҳимҷон бо ҳеч кас ҳамгап нашудам ва аз ҳеч кас ҳеч чизе напурсидам.

Сотим Улугзода

Бе ҳеч гуна машқ қалам ба даст гирифта, бо дастҳои ларзон он ҳарфҳоро дар қоғазе сархатвор навиштам.

Садриддин Айнӣ

Ҳеч яке аз он сифатҳоро мо дар ошноӣ деринаамон надида будем.

Сотим Улугзода

ШАРҲ. Ҳеч шакли арабишудаи вожаи ҳич аст. Аз ин рӯ, ҷонишинҳои ҳеч кӣ, ҳеч чӣ дар лаҳҷа ба сурати ҳич ка, ҳич чӣ истифода мешавад.

245. Бо ҷонишинҳои манфӣ чанд панд аз осори адибон пайдо кунед.

246. Матнҳои поёнро бинависед ва ба зерини ҷонишинҳои манфӣ ишорат кунед:

Ҳукамо барои ташҳиси хайру шар ва шинохти неку бади ҳар кас ҳеч дақиқа фуру нагузоштаанд.

Муҳаммад Ғазолӣ

Падарам мехост, тамоми буду шуди хонаро ба ҷойи дилаш ба рӯйи дасторхон гузорад. Дили пурсаховати ӯ ҳоло чашмаеро ба хотир меовард, ки оби зулолашро аз ҳеч кас дарег намедорад.

Абдулҳамид Самад

Бингаристем, ҷойи форам ва хуш дидем ва сахрои покиза ва тӯъмаи бисёр дидем. Ҳеч гуна шакку шубҳа дар роҳи мо пеш наёмад ва ҳеч гуна тӯҳмат моро аз он касд боз надошт.

Абӯалӣ ибни Сино

Ҷомӣ чизе нагуфт. Аҳли сӯҳбат баъди намози хуфтани пароканда шуданд.

Аълоҳон Афсаҳзод

Яке аз бузургони давлати Алоуддавла молихулиёӣ шуда буд, ҳеч чиз намехӯрд ва наменӯшид.

Раҳим Ҳошим

1. Бигӯед, ки калимаҳои хайру шар бо ҳам чӣ гуна муносибати маъноӣ доранд ва муродифи онҳо кадом вожаҳоянд?
2. Фурӯ нагузоштаандро чӣ тавр мефаҳмед?
3. Фарқи бингаристем ва бинигаристемро бигӯед.

§54. ҶОНИШИНИ НАФСӢ (ТАЪКИДӢ)

Ҷонишини нафсӣ (таъкидӣ) ба шахсе ишора мекунад, ки иҷрокунандаи амал мебошад. Вожаи худ ва муродифҳои он (хеш, хештан) ҷонишини нафсӣ (таъкидӣ) ба шумор мераванд, чунончи:

Ман ҳам дар ҳавлии Сайёра чун дар хонаи худ бе-малол зистан гирифтам.

Фазлиддин Муҳаммадиев

Орзуманди диёри хешаму ёрони хеш,
Дар ҷаҳон то чанд гардам бесару бепо ғариб.

Камоли Хучандӣ

Бори аввал дар замин сар шуд тапиданҳои дил,
Бо умеди зиндагӣ заҳматкашиданҳои дил.
Тӯшаи роҳро ба дӯши хештан бардошта,
Сабру тоқатро надониста давиданҳои дил.

Мирзо Турсунзода

247. Матни зеринро бихонед ва ҷонишинҳои нафсӣ (таъкидӣ)-ро аз ҷиҳати таркиб эзоҳ бидихед:

Дидбонони пинҳонии чингизиён ин аҳволро дида, ба зудӣ ба дастаҳои худ, ки дар ҳар ҷойи биёбон дар камин нишаста буданд, хабар бурданд. Як даста аз муғулон аз дунболи Темурмаликиён расиданд. Темурмалик, ки ҳамчун сардор ва роҳбар пешопеши қофилаи худ мерафт, наздик расидани саворони муғулро дид, худро ба канори роҳ кашид, ҳамаи одамон ва бору бунаҳи худро пеш гузаронида, худаш як-

каву танҳо бо тирҳои чонфарсо ба дастаи чингизиён муқобил меистод. Тирҳои ӯ одаме ё асперо ба замин мегелонид. Муғулон тоб наоварда пас гаштанд ва Темурмалик ҳам онҳоро то аз назарҳо дур шудан пеш карда рафт ва баъд аз он ба қофилаи худ расида, вазифаи қофиласолориро адо карда, дар сафар давом намуд...

Оқибат чингизиён бисёр шуда, атрофи қофилаи Темурмаликро фаро гирифтанд. Ӯ ба касони худ фармуд, ки бору бунахро дар миён гирифта, рӯйҳои худро ба муғулон гардонда ҳалқавор саф банданд ва бо андохтани тирҳои чонгудоз чингизиёнро ба наздик омадан роҳ надиханд ва худаи шамшери бараҳнаро дар ҳаво ҷавлон дода, ба тарафи гурӯҳи чингизиён асп монд.

Дар ин ҷанг ҳам қувваи муғулон шикаста, ба пас рафтан ва пароканда шудан маҷбур гардиданд.

Садриддин Айни

1. Матн аз кадом асари устод интиҳоб шудааст? Темурмалик кӣ будааст?
2. Маънои вожаи қофиларо биёбед.

Ҷонишини нафсӣ (худ) бештар бо исм ва ҷонишинҳои шахсӣ омада онҳоро таъкид мекунад ва ё соҳибиятро баён менамояд:

Омадӣ, ёбӣ ту нони хешро,
Зинда дорӣ худ ҷони хешро.

Мирзо Турсунзода

Бачаи баадаб ва доно ҳеҷ вақт худро таъриф намекунад.

Ҷонишини нафсӣ (таъкидӣ) бо бандакҷонишин ҳам меояд:

худам – худамон
худат – худатон
худаи – худашон

248. Матнро аз ёд бикунед, пасон вожаи худро дар ҷумла бо бандакчонишинҳо биёред:

Ҳар касеро баҳри коре сохтанд,
Майли онро дар дилаш андохтанд.
Дасту по бе майл ҷунбон кай шавад?
Хору хас бе обу бод кай равад?
Гар бибинӣ майли худ сӯйи само,
Парри давлат баркушо ҳамчун ҳумо.

Ҷалолиддини Балхӣ

ШАРҲ. Барои таъкид ҷонишини шахсӣ ва нафсӣ дар ҷумла ҳамроҳ меоянд. Мисол:

Умри Айнӣ аз барои халқ сарфи хома шуд,
Халқи моро дафтари Айнӣ шаҳодатнома шуд.
Сарзамини мо худ аз осори ӯ сар мешавад,
Ин замин бо ӯ ба дунёе баробар мешавад.

Бозор Собир

249. Матнҳои зеринро бихонед ва вазифаи ҷонишини нафсӣ (таъкидӣ)-ро бигӯед:

Осиёро ман ба чашми хештан санчидаам,
Чеҳраи хандони фарзандони онро дидаам.

Мирзо Турсунзода

Ростиро пешаи худ кун мудом,
То шавӣ дар ҳар ду олам некном.

Ҷалолиддини Балхӣ

Забонро ниғаҳдор бояд будан,
Набояд равонро ба захр ожадан,
Ки дар анҷуман марди бисёрғӯй
Бикоҳад зи гуфтори хеш обрӯй.

Абулқосими Фирдавсӣ

Темурмалик дар ҷавоби ин пурсиши ҷавон як қисми тарҷумаи ҳол ва саргузаштҳои худро ҳикоя карда, дар охири суҳан аз ҷавон пурсид:

– Агар падаратро бинӣ, мешиносӣ?

Ҷавон ҳамон эҳтиётқории аввалиашро аз даст на-
дода, ҷавоб дод:

– Ман падари худро надидаам, кӣ будани ӯро ҳам намедонам. Худам ба дари хонаҳои мардум гашта, ба ин синну сол расидаам.

Садриддин Айни

250. Матни зеринро бихонед ва бигӯед, ки дар кадом маврид калимаи худро бо бандакчонишин иваз кардан мумкин аст?

Шоир ду-се поси он шабро бо шабзиндадории пур-
фикру ҳаёл гузаронд. Аз шикояти Абдунабии имоми шодобӣ ва, умуман, аз хулқу атвори ӯ дар тааҷҷуб буд. Чанде пеш имом ҳамдеҳаи худ Аббоси бофандаро ба хондани рисолае аз рисолаҳои «Ихвону ссафо» гунаҳкор карда, ба шайх Абулқосим ва ҳоким хабар кашида зиндон кунонд. Меғуфтанд, ки дар Шодоб агар касе бо сабабе дар намози ҷамоат ҳозир нашавад, Абдунабӣ ӯро фавран бо кофирпешагӣ муттаҳам сохта, ҷарима мекунондаст ё ба раиси шаҳр гуфта, дарра мезанондаст. Дар кӯчаҳо бачагони хурдсолро навозиш карда, шириниҳо дода мепурсидаст, ки оё падару хоҳаронашон намоз мехонанд ва агар маълум шавад, ки боре нахондаанд, ё ки маросиме аз маросимҳои диниро бачо наовардаанд, охунд падарони онҳоро ба кӯча садо карда, дар байни мардумон таҳқир менамудааст. Худ дар сари хирманҳои кишоварзон вақти кафсангирӣ ба болои ҳар як кафи ғалла ҷанҷол мебардошта, ё ки бе огоҳии ӯ хирманбардоштагонро дар ҷамоати масҷид дашномҳои қабех дода, шарманда мекардаст. Бошандагони Шодоб аз шарри имоми худ ба дод омадаанду додрас намеёфтаанд. Акнун ин фитнаангези арбадачӯ ба мани ӯшанишин

дасти бӯхтону иғво ёзондааст, – ошуфтахотир ба дилаш мегуфт Фирдавсӣ.

Сотим Улугзода

1. Дар кадом ҷумла калимаи худ ба таъкиди исм омадааст?
2. Сохти калимаи фитнаангезро шарҳ диҳед.
3. Маънои арбадаҷӯ ва ёзонданро биёбед.

§55. БАНДАКҶОНИШИНҶО

(бандакҷои соҳибӣ)

Соҳибият ба воситаи ҷонишини аз они (они), бандакҷои -ам, -ат, -аш, -амон, -атон, -ашон, изофат (-и) ва исм ифода меёбад. Ба ҷумла ва матнҳои зертаваҷҷӯҳ кунед.

Ҳар чӣ дорем, аз они Шумо, ин ҳам нарасад, худи мо ғуломи ҳалқабарғӯши Шумо.

Сотим Улугзода

То ҷаҳон ҳаст, зинда хоҳам буд,
Қаламаи умри ҷовидони ман аст.

Пайрав Сулаймонӣ

Аз ҳамон рӯз сар карда падари ман ба назарам хеле одами калон намуд ва ўро ҳатто аз мактабдор ҳам донотар ва зўртар донистам.

Садриддин Айнӣ

Сари ҳар санги ту бар ман Ватан аст,
Бари ҳар буттаи хори ту бароям чаман аст.
Заррае некам агар, дарси ту аз бар кардам,
Заррае хубам агар, ҳусни ту мероси ман аст...
Зевари духтари кӯҳ аст зи ганҷинаи кӯҳ,
Духтари кӯҳ зи афсонаи тиллост ҳалос.
Косаи обу лаби нону суруди булбул,
Ҳама аз ўст, зи ҳангомаи дунёст ҳалос.
Кӯҳсорони ту аз нуқраву тиллост баланд,

Ту баландӣ зи баландии вафои писарон.
Сари ҳар теппа яке кулбаи сангист бачо,
Ҳамраҳи меҳри ту олам ҳама ғунҷад дар он.
Ватанам,
Эй Ватани майдаи мардони калон!

Гулрухсори Сафӣ

Ҳамшира, харчи мотами бобо аз они ту,
Сабр аз ману тараддуду ғавғо аз они ту.
Анбори пур аз ғаллаи бобо аз они ман,
Он коҳҳои монда ба саҳро аз они ту...
Кафгиру дегу дегчаи бобо аз они ман,
Дастгиру дегхонаи бобо аз они ту...
Чумла гилему қолини бобо аз они ман,
В-он нақшҳои мондаи бӯрӣ аз они ту.
Аз рӯйи ҳавлӣ то ба лаби бом аз они ман,
Аз пушти бом то ба Сурайё аз они ту.

Абдураҳмон Мушфиқӣ

- 1. Дифоъ чӣ маъно дорад?
2. Сабаби аз таркиби аз ўст (шеърӣ Гулрухсори Сафӣ)
афтодани калимаи ониро бифаҳмонед.
3. Муродифҳои калимаи ҳамшираро номбар бикунед.

251. Бо истифодаи бандакҳои соҳибӣ матн бисозед.

Соҳибият бештар тавассути бандакҷонишин баён ме-
гардад. Онҳо бо исм дар шумораи танҳову чамъ меоянд.
Ин гуна:

рубобам (рубоби ман) – рубобамон (рубоби мо)
рубобат (рубоби ту) – рубобатон (рубоби шумо)
рубобаш (рубоби ӯ) – рубобашон (рубоби онҳо)

Агар исм бо овози садонок тамом шавад, ҳарфи ав-
вали бандак тағйир меёбад:

бобоям – бобоямон
бобоят – бобоятон
бобояш – бобояшон

Бо феъл ҳамроҳ гардида ба кӣ нигаронида шудани амалро мефаҳмонад:

медихадам (ба ман ё маро медихад) –
медихадамон (ба мо ё моро...) –
медихадат (ба ту ё туро...) –
медихадатон (ба шумо ё шуморо...) –
медихадаш (ба ӯ ё ӯро...) –
медихадашон (ба онҳо ё онҳоро...) –

ШАРҲ. Аз таркиби бандак гоҳе овози а меафтад, монанди медихад-тон.

252. Шеърҳои зеринро бихонед ва вожаҳои ишоратшударо шарҳ бидихед:

Ҳанӯзам зи хурдӣ ба хотир – дар аст,
Ки дар лонаи мокиён бурда даст.
Ба минқорам он сон ба сахтӣ газид,
Ки ашкам чу хун аз раг он дам ҷаҳид.
Падар ханда бар гирям зад, ки, ҳон,
Ватандорӣ омӯз аз мокиён!

Алиакбари Деҳхудо

Яке панд медод фарзандро,
Нигаҳ дор панди хирадмандро.
Макун ҷавр бар хурдакон, эй писар,
Ки як рӯзат афтад бузургӣ зи сар.
Наметарсӣ, эй гургаки камхирад,
Ки рӯзе палангет барҳам дарад.
Ба хурдӣ – дарам зӯру сарпанча буд,
Дили зердастон зи ман ранча буд.
Бихӯрдам яке мушти зӯроварон,
Накардам дигар зӯр бар лоғарон.

Саъдии Шерозӣ

253. Матнҳои зеринро бихонед ва бигӯед, ки бандак-
ҷонишинҳо бо чӣ гуна вожаҳо ҳамроҳ омадаанд ва чиро
мефаҳмонанд. Дар шеъри устод Муҳаммад Ғоиб дар
калимаҳои нурбахшам, зӯрбахшам, туам -ам чӣ вазифаро
адо кардааст?

Ҳофизи некхони некнавис,
Ҳар кӣ ҳақ гӯядат, шунав суханаш.

* * *

Нест моро дар миён моли падар,
Бо манат, ҷони бародар, чист ҷанг?

Камоли Хучандӣ

Аъробие шутур гум кард ва савганд хӯрд, ки чун
биёбад, ба як дирам бифрӯшад. Чун шутурро ёфт, аз
савганди хеш пушаймон шуд. Гурбае дар гардани шу-
тур овехт ва бонг мезад:

– Кӣ мехарад шутуре ба як дирам ва гурбае ба сад
дирам? Аммо бе якдигар намефурӯшам.

Шахсе бад-он ҷо расид ва гуфт:

– Чӣ арзон будӣ ин шутур, агар ин қилода дар гар-
дан надоштӣ!

Абдураҳмони Ҷомӣ

Дарахтони бед, ғучум ва тут ҳам монанди
зардолуҳои дар баҳорон шукуфта шукуфазореро ба
назаратон чилва мекунониданд. Ҳайфо, ки аз тарси
хароб шудани чашм ин «шукуфазор»-ро бо серӣ тамо-
шо кардан мумкин набуд.

* * *

Дар саҳро ҳеч ҷонзоде наменамуд, танҳо зоғҳои ало
гурӯҳ-гурӯҳ шуда барфбозӣ карда мегаштанд, ҷунон-
ки мурғҳои хонагӣ хокбозӣ кунанд, онҳо бо сари си-
нашон ба барф хобида, бо панҷаҳояшон барфҳоро ба
зери болашон пош медоданд, инҳо ҳам сари худро ба

барф меғўтонданд. Агар ихтиёри луғат ва ном сохтан ба дасти ман мебуд, ман зоғҳои алоро «мурғи барфӣ» меномидам. Хомӯшии ин саҳрои мурдаи пурбарфро ҳам танҳо қар-қари ҳамин зоғҳо ҳалалдор мекард.

Садриддин Айни

Ҷамчу хуршеду мох
Нурбахшам туй.
Бар манӣ такагоҳ,
Зӯрбахшам туй.
Ғайри номат дигар
Нест зикре маро.
Ғайри хифзат ба сар
Нест фикре маро.
Минбару тахти ман,
Эй Ватан, эй Ватан!
Маскани бахти ман,
Эй Ватан, эй Ватан!
Бе ту ҳастам бадард,
Бе туам бетабиб.
Бе туам рангзард,
Бе ту ҳастам ғариб.
Бе туам безабон,
Ту забони манӣ.
Бе туам бенишон,
Ту нишони манӣ.

Муҳаммад Ғоиб

1. Ба ҷумлаи охири ҳикояти Абдурахмони Ҷомӣ аҳамият бидиҳед: имрӯз феълҳои будӣ ва надоштиро чӣ гуна истифода мекунанд?
2. Калимаи бор (дар мисраи чоруми қитъа) ба кадом маъно омадааст?
3. Номи шеъри охиrho муайян намоед.

254. Матни зеринро бихонед ва вожаҳои ишоратшударо маънидод кунед:

Гашт ғамнок дилу қони уқоб
Чу аз ӯ дур шуд айёми шабоб.
Дид, **к-аш** давр ба анҷом расид,
Офтобаш ба лаби бом расид.
Бояд аз ҳастӣ дил баргирад,
Раҳ сӯйи кишвари дигар гирад.
Хост, то чорае ночор кунад,
Доруе чӯяду дар кор кунад.
Субҳгоҳӣ зи пайи чораи кор
Гашт бар боди сабуксайр савор.
Гала, **к-оҳанги** чаро дошт ба дашт,
Ногаҳ аз ваҳшат пурвалвала гашт.
В-он шубон бимзада, дилнигарон
Шуд пайи барраи навзод давон.
Кабк дар домани хоре овехт,
Мор печиду ба сӯроҳ гурехт.
Оху истоду нигаҳ карду рамид,
Даштро хатти ғуборе бикашид.
Лек сайёд сари дигар дошт,
Сайдро фориғу озод гузошт.
Чораи марг на корест ҳақир,
Зиндаро дил нашавад аз қон сер.
Сайд ҳаррӯза ба чанг омад зуд
Магар он рӯз, ки сайёд набуд.

Парвиз Хонларӣ

- 1. Қумлаи «Офтобаш ба лаби бом расид» маънои ҳақиқӣ дорад ё маҷозӣ? Шубон чӣ маънӣ дорад?
2. Мазмуни шеърро хаттӣ накл кунед.

255. Матни зеринро бихонед ва қонишинҳоро маънидод кунед:

Дурам, аммо ёди ёрон мекунам,
Ёди он чашмони гирён мекунам;

Мекунам ёди дили садрешро,
Мефиристам ман суруди хешро...
Гар ту пурсӣ: дар кучо ин кишвар аст?
Дар кадомин нуктаҳои меҳвар аст?
Дар кадомин соҳили дарё бувад?
Гӯямат, ки дар дили ман ҷо бувад!
Гар ту пурсӣ: роҳ чандинрӯза аст?
Ин гапи дирӯза ё имрӯза аст?
Гӯямат, ки роҳ наздик асту бин
Дидаамро бо ду чашми тезбин!
Чашми ман гӯё ки мечӯяд мудом
Соёи он дӯстонро субҳу шом.

Мирзо Турсунзода

1. Бо феълҳои гӯямат ё гӯямаш аз назм мисол оварда метавонед?
2. Таркиби вожаҳои кадомин ва чандинрӯзаро муайян кунед.

§56. СОХТИ ҶОНИШИН

Ҷонишин аз ҷиҳати сохт чор хел аст: сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ.

Ҷонишини сода аз як реша иборат аст: ман, худ, кӣ, кучо, ин, он, ҳама, кадом, ҳеч.

Ҷонишини сохта аз ҷонишини сода ва пешванд ташкил меёбад: ҳамин, ҳамон.

Ҷонишини мураккаб аз ду ё зиёда реша таркиб меёбад: инчунин (ончунон), ҳамчунин (ҳамчунон), чандин (чандон), якчанд.

Ҷонишини таркибӣ аз решаҳои гуногун пайдо мешавад: ҳар кӣ, ҳама кас, ҳеч кадом, ин тарз, чӣ тавр, чӣ қадар.

256. Аз мисолҳои зерин ҷонишинҳоро пайдо бикунед ва онҳоро аз ҷиҳати сохт ба нақша бигиред:

Ҳар киро теги забон нест ба фармон, Соиб,
Оқибат куштаи шамшери забон мегардад.

Соиб

Ҳар чӣ мастӣ орад, ҳаром аст он,
Гар шароб асту гар таом аст он.

Қамолиддин Биноӣ

Соиб, кучо равам, ки ҳар ҷо, ки меравам,
Аз сар ҳавои ҳубби Ватан во намешавад.

Соиб

Эй шоҳи пирӯз, мо аз шаҳри Армон омадем,
шаҳрамон дар сарҳадди Эрону Тӯрон аст, аз ҷониби
Тӯронзамин гала-гала гурозон омаданд, ҳар як ба пай-
кар чун як лаҳти кӯҳ ва ба дандон чун фил, киштҳои
моро меҳӯранд, поймол мекунанд, дарахтонро меҳо-
янд.

Сотим Улугзода

Ҳама касро дандон аз туршӣ кунд шавад, қозиро аз
ширинӣ.

Саъдии Шерозӣ

Бигуфтанд ба Зол чандин дурушт,
Ки гетӣ гирифтӣ бас осон ба мушт.

Абулқосими Фирдавӣ

Асп ҳамчунон хиромон мерафт.

Аҳмади Дониш

1. Таъбирҳои теги забон ва шамшери забонро чӣ гуна бояд фаҳмид?
2. Оё забон ҳам тег ё шамшер дорад?

257. Матнҳои зеринро бихонед ва ба имлои ҷонишин ва аломатҳои китобат эътибор бидиҳед:

Меҳрон ба саломи Фирдавсӣ бо виқор алайк гирифта:

– Биёед, биншинед, – гуфт. Волонасаб ва донишвар будани Фирдавсиро ба вай гуфта буданд, бинобар ин аз дурушти кардан бо вай худдорӣ менамуд.

Шоир дар рӯ ба рӯи ҳоким нишаст.

– Шумо шоиред. Олим ҳам ҳастед?

Фирдавсӣ ҷавоб надода, ба замин нигарист.

– Таъриххоро назм мекунед?

– Бале, – гуфт шоир.

– Барои кӣ назм мекунед? Сила кӣ медиҳад?

– Ҳеч кас.

– Пас ройгон менависед?

Шоир ба ин савол ҳам ҷавоб надода сукут кард.

Меҳрон аз тайи болишт «нома»-ро баровард.

– Шумо ин ашъорро ба чӣ мақсад ба мо фиристодед?

– Хостам, огаҳӣ диҳам, ки дар қадим шоҳон ва ҳокимони додгар будаанд, ба раиятҳо ҷабру ситамро раво намедидаанд, – ҷавоб гуфт Фирдавсӣ.

– Инро мо ҳам медонем. Хостед, моро панд хонед? Таълим диҳед?

– Корҳои некон, родмардони гузашта ҳама панд аст барои пасояндагон.

Сотим Улугзода

Ҳама бӯстон зери барги гул аст,
Ҳама кӯҳ пурлолаву сунбул аст.
Ба полиз булбул бинолад ҳаме,
Гул аз нолаи ӯ биболад ҳаме.
Шаби тира булбул нахусбад ҳаме,
Гул аз боду борон бичунбад ҳаме.
Ман аз абр бинам ҳаме боду нам,
Надонам, ки наргис чаро шуд диҷам.
Бихандад ҳаме булбулу ҳар замон

Чу бар гул нишинад, кушояд забон...
Кӣ донад, ки булбул чӣ гӯяд ҳаме?
Ба зери гул-андар чӣ пӯяд ҳаме?
Нигаҳ кун саҳаргоҳ, то бишнави
Зи булбул суҳан гуфтани паҳлавӣ.

Абулқосими Фирдавсӣ

1. Мурод аз суҳан гуфтани паҳлавӣ чист?
2. Меҳрон чаро Фирдавсиро ту нагуфтаву шумо гуфтааст? Барои чӣ нисбат ба худ калимаи моро истифода кардаасту манро не?
3. Дар кадом маврид нисбат ба шахси танҳо ҷонишини чамъро кор мефармоянд?
4. Дар шеъри устод Фирдавсӣ кадом фасли сол тавсиф шудааст?

§57. ВАЗИФАИ ҶОНИШИН ДАР ҶУМЛА

Ҷонишин дар ҷумла ба вазифаи мубтадо, хабар, муайянкунанда, пуркунанда ва ҳол меояд.

1. **Мо** кафкӯбон нақарот хондем.

Абдулҳамид Самад

2. Подшоҳ туй, фармон аз **туст**.

* * *

3. Ман ба шумо **ҳамин хел** чӯб медиҳам, ки устои хунарманд аз вай қаср месозад.

Сотим Улугзода

4. Модари бечора **ӯро** аз ҷони худ азизтар мешуморад.

Садриддин Айни

5. **Он қадар** дар дилписандӣ дилписанд астӣ, Ватан, Дар сари тасвири хуснат кас намеёбад суҳан.

Мирзо Турсунзода

258. Матнҳои зеринро бихонед ва бигӯед, ки чонишинҳои ишоратшуда ба вазифаи кадом аъзои ҷумла омадаанд? Матни манзумро аз ёд бикунед:

ЁРИ ЧОНӢ

Бувад чун бахти тобон ёри чонӣ,
Ба *ӯ* ҳам роз гуфтан метавонӣ.
Ба сар ояд **мабодо** мушкilotӣ.
Ба ҳалласи мекунад ёрирасонӣ.

Агар гӯяд касе «ёри **туам**», бин –
Тавонад кард оё меҳрубонӣ?
Агар хоҳӣ нагардӣ **ту** пушаймон
Ҳазар бинмо зи ёрони забонӣ.

Абдилда Тоҷибоев

Манижа ба сари чоҳ баргашт ва мурғбирёни нон-печро аз сӯроҳ ба Бежан партофт.

Асири чоҳ дер боз **чунин** хӯроки бомазаро нахӯрда буд, хайрон шуд, ки Манижа **онро** аз кучо ба даст оварда бошад. Ба духтар овоз дод:

– Эй ёри меҳрубон, **ту** барои **ман** чӣ ранчу сахтиҳое, ки намекашӣ. **Ин** хӯриширо аз кучо ёфтӣ?

Манижа бо бозургони эронӣ – марди нуронии бо-салобат ва фароҳдаст вохӯрда **бо** *ӯ* дар бораи Бежани бандӣ гуфтугӯ карданаш ва аз Геву Рустам хабар пурсиданаширо нақл карду гуфт:

– **Ин** хӯриширо барои **ту** **ҳамон** мард дод?

Дар **ин** миён Бежан аз қабати мурғи бирён ангуштаринро ёфта ва шинохт: ангуштарин мӯҳри Рустам буда, дар нигини **вай** номи соҳибаш канда шуда буд. **Вай** он номи азизро хонда ба ҳаяҷон омад ва донист, ки халосии *ӯ* наздик аст, аз шодӣ баланд-баланд хандид.

Манижа хандаи **ӯро** шунида таачҷуб кард: хоҳи то-рик, тани занҷирбанд, чӣ ҷойи ханда? Аз *ӯ* пурсид:

– Чаро хандидӣ? Магар бахти некат рӯй намуд?

– Оре, умед аст, ки бахтам кушода шавад, – ҷавоб дод Бежан. **Ба ту** низ сабаби хандиданамро мегӯям, ба шарте ки вафои худро ба ман нашиканӣ ва савганд бихӯрӣ, ки розро нигоҳ медорӣ.

Сотим Улугзода

Таъбири бахти нек рӯй намудро шарҳ бидихед.

259. Мувофиқи аломатҳои шартӣ ҷумлае тартиб бидихед, ки ҷонишин ба вазифаи мубтадо, хабар, муайянкунанда ва пуркунанда омада бошад:

_____ .
_____ .
_____ .
_____ .

260. Матнҳои зеринро бихонед, ҷонишинро ба гурӯҳҳо ҷудо бикунед ва вазифаи онҳоро дар ҷумла бигӯед:

Яке аз бузургони давлати Алоуддавла молихулиёӣ шуда буд, чунон мепиндошт, ки гови фарбеҳе мебошад ва мегуфт:

– Маро кушед ва аз гӯштам ҳарисаи нағз пазед. Ҳеч чиз намехӯрд ва наменӯшид. Дар натиҷа рӯз аз рӯз лоғар шуда, тамом аз ҳол рафта буд.

Табибон аз муолиҷааш очиз шуда буданд. Онҳо ба ӯ доруҳои медоданд, ки онҳоро ҳаргиз намехӯрд. Хешовандони бемор аз амир хоҳиш карданд, ки Синоро ба муолиҷаи вай фиристонанд. Амир аз Шайх пурсид, ки рафта беморро бинад.

Абӯалӣ наздикони беморро ҷеғ зада, чигунагии аҳволи ӯро ҳаматарафа фаҳмид ва гуфт:

– Рафта ба вай гӯед, ки қассобро хабар кардем, омада туро мекушад.

Бемор инро шунида хурсанд шуд. Рӯзи дигар Сино ба ҳавлии бемор омада фарёд кард:

– Гови куштанӣ кучост?

Бемор инро шунида монанди гов овоз баровард.

Сино бо ду хизматгоронаш кордхоро ба ҳам зада, тезкунон ба сари бемор омада, гуфт:

– Бароварда дасту пояшро бандед!

Бино ба фармони Сино беморро ба сахни ҳавлӣ бароварда, бар паҳлу хобонда, дасту пояшро бастанд. Шайх наздик омада, кордро бо корд зада, нишаст ва мисли қассобҳо даст ба паҳлуи он задан гирифт ва гуфт:

– Ин говатон хеле лоғар аст, ҳоло ба куштан намеарзад. Чанд рӯз инро парво кунед, фарбеҳ шавад, хамин ки фарбеҳ шуд, омада мекушем.

Бемор аз шавқи он ки ба зудӣ кушта мешавад, ба хӯрдан даромад, бо хӯрок доруҳои даркориро ҳам ба вай хӯронданд, дар андак муддат аз он беморӣ шифо ёфт.

Раҳим Ҳошим

ЧАМБУЛ ЧАБАЕВ

Шоири бузурчи қазоқ Чамбул 99 сол умр дидааст. Дар умри худ ӯ бисёр суруд ва достонҳо эҷод кардааст. Лекин фақат дар замони Ҳокимияти Советӣ шӯҳрати ин оқин баланд гардид. Ӯ дар авули хурде, ки дар доманаи кӯҳи баланди Чамбул воқеъ гардидааст, дар сарзамини вилояти Чамбули ҳозира таваллуд ёфтааст.

Аз хурдсолӣ ӯ дойра ва суруди оқинхоро дӯст дошта буд, вай доимо дар он чое, ки суруд хурсандӣ буд, ҳозир мешуд. Вале падари ӯ ҳеҷ намехост, ки писари ӯ ҳофизи оворагард шавад. Дар соли 1916 вақте ки дар Қазоқистон шӯриши халқӣ-озодихоӣ сар шуд. Чамбул ғзаби муқаддаси халқӣ меҳнатиро мадҳ карда, камбағалонро ба мубориза барои озодӣ даъват мекард.

ПУРСИШҶО БАРОИ ТАКРОР

Ҷонишин чӣ гуна ҳиссаи нутқ аст?
Навъҳои ҷонишинро номбар кунед.
Соҳибият чӣ тавр ифода меёбад?
Ҷонишин аз ҷиҳати сохт чанд ҳел мешавад?
Имлои ҷонишин чӣ гуна аст?
Вазифаи нахвии ҷонишинро маънидод кунед

261. Матни зеринро бихонед, ҷонишинҳояшро ба ғурӯҳҳо ҷудо кунед ва дар дафтар нависед:

Фарзанди дилбанду ба ҷон пайвандам, Муҳаммадфарид!

Мактубат расид. Медонӣ, ки чӣ расид ва чӣ гуна расид? Гӯё ба тани мурда ҷон расид, ё ба моҳии нимҷон оби равон. Агар донӣ, ки аз расидани мактубат чӣ қадар шодмон шудам, яқин дорам, ки ҳар рӯз як мактуб хоҳӣ навишт.

Нури чашми ман! Чӣ қадар пазмон шуданамро ва ба чӣ дараҷа толиби дидорат буданамро худат медонӣ! Бо вучуди ин ҳама иштиёқмандӣ, бо умеде, ки шояд дар оянда одами дуруст шавӣ, ба фироқи ту сабр мекунам, яъне розӣ мешавам, ки дар шаҳр бошӣ ва дар таҳсили камол кӯшиш кунӣ.

Нури дидаи ман, аз ту танҳо як хоҳиш дорам, ки ин аст: дар роҳи хондан саъй кун, ғайрат кун! Одам шав! Баъд аз он ба қадре ки метавонӣ, дар Ватан ва аҳли Ватани худ ва ҳам миллати худ хидмат намоӣ! Ба ман ҳамин шараф бас аст, ки ходими миллати донишманд ёдгор гузорам.

Садрӣддин Айнӣ

262. Тақлидан ба тартиби мазмуни матни боло ба падар ё модари худ номаи ҷавобӣ нависед.

263. Матни зеринро бихонед ва ҷонишинҳои ишоратшударо тавзеҳ бидихед:

НАСИҲАТ

Бачахоро дониш додан хуб аст, вале барои он ки ба халқашон нафъ бирасонанд, ба онҳо қабл аз ҳама бояд забони модариро омӯзонанд.

Одам аз модар оқил ба дунё намеояд. Баъд, чун ба сӯҳбатҳои мардум гӯш медиҳад, қору рафтарашонро зеҳн мемонад, арақи ҷабин рехта меҳнат мекунад, ҳамадон мешавад. Вай оҳиста-оҳиста ба баду нек сарфаҳм меравад, агар умри дароз насибаш гардад, албатта, бисёр чизро доништа мегирад. Одам суҳанҳои хирадмандонро ба хотир гирифта, заковатманд мешавад. Лекин ҳар гуна сӯҳбат, ҷӣ қадаре манфиатбахш набошад, худ ба худ чизе намедиҳад.

Аз шунида, чуноне ки гандумро аз кӯрмак тоза мекунад, бояд чизи асосиро, ки ба ғоидаи қор аст, қабул намуд. Ақли инсон ҳамин хел сайқал меёбад.

Абай Қунанбоев

264. Матни зеринро бихонед ва бигӯед, ки кадом навъи ҷонишин дар он зиёд истифода шудааст? Шеърро аз бар намоед:

Вақти тифлиам, ки будам ширчӯ,
Гохворамро кӣ чунбонид? – ӯ!
Аз кӣ хӯрдам шир ғайри шири ӯ?
Кӣ маро парвард ҷуз тадбири ӯ?

Ҷалолиддини Балхӣ

265. Матнҳои зеринро бинависед ва сохти ҷонишинҳоро шарҳ диҳед:

Ҳамон бех, ки монанди пешиниён,
Гузorem ояндагонро нишон,
Ки гар шахси мо аз ҷаҳон бигзарад,
Ҳаме номи мо дар ҷаҳон биспарад...
Зи ҳар кас, ки номе дар айём монд,
Чӣ гам, гар бимирад, к-аз ӯ ном монд.

* * *

Изхори чунин, чунон чӣ ҳоҷат,
Он ҷо, ки аён, баён чӣ ҳоҷат?

Шамсиддин Шохин

266. Бигӯед, ки дар калимаи кунунам, дар байти «Кунунам, ки Эзид забон додааст, Забон пур зи шахди баён додаст (Шамсиддин Шохин), -ам чӣ вазифаро адо кардааст?

267. Бихонед ва бигӯед, ки дар ривояти Саъдии Шерозӣ калимаи эшон ба кадом маъно омадааст?

Ҳар кӣ бо бадон нишинад, агар низ табиати эшон дар ӯ асар накунад, ба тариқати эшон муттаҳам гардад ва гар ба хароботе равад ба намоз кардан, мансуб шавад ба хамр хӯрдан.

Рақам бар худ ба нодонӣ кашидӣ,
Ки нодонро ба сӯхбат баргузидӣ.
Талаб кардам зи доное яке панд,
Маро фармуд: бо нодон мапайванд,
Ки гар донои даҳрӣ, хар бибошӣ,
В-агар нодонӣ, аблаҳтар бибошӣ.

268. Матни зеринро бинависед ва ба чонишинҳо ишорат кунед:

Дар дунё бахтиёр он касе аст, ки соҳиби илм ва до-ниш бошад. Лоақал хонда ва навишта тавонад. Ода-ми оқил батавфиқ ва соҳиби хулқи хуш мешавад. Ба ҳеч кор хиёнат намекунад. Ба ҷамъи мардум, ҳатто ба хайвонҳо, некӣ мекунад. Ҳеч касро озор намедихад. Ба мардум зарар ва заҳмат намерасонад. Ба моли мардум ҳаргиз хиёнат намекунад. Ба ҳолу ҷоҳи худааш ғарра намешавад, такаббур намекунад. Худаширо таъриф ва тавсиф намекунад. Ба ҳар кас ионат менамояд. Фои-да мерасонад. Ба ҳоли бева ва бечора дилаш месӯзад. Ба онҳо тарахҳум мекунад. Ба қадри имкон некӣ ме-расонад. Ҳимматбаланд ва саховатпеша мебошад. Ба додаҳои Худои таоло шукр мекунад. Ба хоҳиши нафси худ кор намекунад. Аз мардум намеранҷад, ба зердастон шафақат ва меҳрубонӣ намуда, дуруштӣ ва бадмуомилағӣ ҳаргиз намекунад.

Садриддин Айни

- 1. Ҳеч кадом навъи чонишин аст? Чонишини худ боз ба кадом шакл истифода мешавад?
- 2. Калимаи ҳамрешаи ғарраро биёбед.

269. Аз байти зерин таркиби калимаҳои дуо-т, сано-т ва туамро шарҳ диҳед:

Ҳар ҷо ки равам, дуо-т гӯям,
В-ар пеши туам, сано-т гӯям.

Шамсиддин Шоҳин

270. Бо чонишинҳои ман-мо, ту-шумо, ӯ, вай-онҳо, эшон якҷумлай тартиб диҳед.

271. Ба мазмуни шеъри Чалолиддини Балхӣ аҳамият бидихед ва ҳам бигӯед, ки ҷонишинҳои шахсии ман ва мо ба кадом маънӣ истеъмол ёфтаанд?

Ҳар кӣ бошад ҳамнишини дӯстон,
Ҳаст дар гулхан миёни бӯстон.
Ҳар кӣ бо душман нишинад дар заман,
Ҳаст ӯ дар бӯстон дар гулхан.
Дӯстро м-озор аз мову манат,
То нагардад дӯст хасму душманат.

Чалолиддини Балхӣ

 Аз чӣ сабаб шоир калимаи маозор (наозор)-ро дар шакли м-озор истифода кардааст? Вожаҳои хасму душман бо ҳам чӣ муносибати маъноӣ дорад?

272. Шеъри зеринро бихонед, вазифаи бандакҷонишинҳо ва бо чӣ гуна калимаҳо омадани онҳоро бигӯед:

Яке аз салотини дерин гаҳе
Гузар кард бар нахлаи анбӯхе,
Ки биншонда пире-ш аз нав ба хок,
Ба теге ҳаме кардаш аз ҳашв пок.
Бад-ӯ гуфт: «Эй пири деринасол,
Бад-ин умр кай бар хӯрӣ з-ин ниҳол?
Худ ин нахлро одат ин асту кор,
Пас аз бист сол оварад баргу бор».
Чунин гуфт деҳқони донишвараш,
Ки гар ман нахӯрдам, хӯрад дигараш.
Чу худ хӯрдай барги пешинагон,
Дарахте пасояндагонро нишон.
Пазиро шуд ин нукта бо шахриёр,
Бибахшид бо ӯ дирам даҳ ҳазор.

Шамсиддин Шохин

Барои чӣ исми дирам пеш аз шумора омадааст?
Ба имлои таркибҳои бад-ӯ, бад-ин, з-ин аҳамият
дихед.

273. Матнро бинависед, бо кадом аъзои ҷумла ифода ёфтани ҷонишинро муайян кунед.

Муҳаммадфарид мактуби падари бузургвор ва модари меҳрубони худро мутолиа намуда, ба дастуре, ки муаллим таъин карда буд, ба дарс хондан ва мутолиа кардан машғул шуд.

Ба сабаби шафақатҳои падар ва модар аз аввал ба чанд дараҷа беҳтар ва зиёдатар шавқ пайдо карда, ба таҳсили камол меқӯшид. Ба дили худ меғуфт:

– Аз рӯзе, ки ман ба дунё омадам, падару модар барои тарбияти ман машаққатҳо кашиданд ва мекашанд. Аз тарафи ман то ҳол ба падару модарам хидмате ва дасти ёриё нарасидааст. Матлаби эшон донишманд шудани ман аст, ки ин нафъи ҳуди ман аст. Бояд ки сояи ҳимоят ва шафақати падару модарро ғанимат доништа, ба таҳсили фазлу камол ҳамаи ҳимматамро сарф намоям, то ки дар роҳи ризои падару модар қадаме монда бошам.

Садриддин Айни

ШАРҲ. Калимаи шафақат ба маънои меҳрубонӣ, дилсӯзӣ, ғамхорӣ ва марҳамат ба сурати мухтасаршафқат низ навишта мешавад. Муҳаммад Авфӣ ва Нақибхон Туграл мефармоянд:

Дар ҳар коре, ки бошӣ, марҳамат ва шафақат ба ҷой овар.

* * *

Эй ҷафоандешаи бадхоҳ, Худоро, шафқате,
Чанд бошам аз шиканҷи меҳнати ғам дар азоб?

274. Ин матнро низ монанди матни боло ичро кунед:

Чуз ин давлате хубтар бо писар
Чӣ бошад, ки бар вай бинозад падар!
Ман алминна дархӯрди ин давлатам
В-аз ин дархӯрӣ дархӯри ҷаннатам.
Падар, эй ки розӣ зи эҳсони туст,
Ба қавли паямбар, биҳишт они туст.
Паямбар худ ин қазя кардаст ақд,
Кафи пойи модар биҳиштест нақд.
Зи аъмоли шоиста рӯзи пасеч
Маро чуз ризои падар нест ҳеч.

Шамсиддин Шоҳин

ЛУҒАТ

абри раҳмат	абри бобаракат, абри боранда, абри пурнеъмат
авлод	чамъи валад , яъне фарзандон
авом	омма
Аградод	яке аз номҳои таърихии тоисломӣ
адоват	душманӣ
азамат	азимӣ, бузургӣ, калонӣ
азрақ	ранги кабудӣ осмонӣ
айёш	айшдӯст, айшпараст; шӯҳ, дар зиндагӣ бепарво будан
ақиқ	навъе аз сангҳои қиматбаҳо, ки сурхранг ва зарди норинҷӣ аст
алминна	шукр мекунам
амлок	чамъи мулк , яъне мулкҳо
амр	кор
анбӯҳ	бисёр, беандоза, бешумор
ангора	нақши нотамом; фикру хаёл; пиндор, саргузашт, дoston, афсона
анис	ҳамдам, рафиқ, ёр, дӯст, мӯнис
арбадаомез	боситеза, ҷангҷӯёна, бо шӯру ғавғо
арғавон	(арғувон) дарахтест, ки гулҳои сурх дорад; сурх
Ардавон	номи яке аз подшоҳони давлати Сосониён
аркон	бузургон ва арбобон
армуғон	тӯҳфаи раҳовард барои дӯстон ва наздикон
арчи	гарчи
асар	таъсир
аслу	насаб наҷод; ирқ
атбоъ	чамъи тобеъ , яъне пайравон
ато	бахшиш
аттор	атрфурӯш, атркунанда, дорифурӯш
атфол	чамъи тифл – кӯдакон, бачаҳо
афкор	чамъи фикр , яъне фикрҳо, андешаҳо
ачнабӣ	бегона, хоричӣ
ашша	ҳашароти беозор, ки сурхранги холдор аст
ашё	чамъи шай , яъне чизҳо
аъён	бузургон, ашроф, ҳокимон

аълам	донотар; сохиби яке аз рутбаҳои динӣ
ба иттифоқи	хирадмандон ба ақидаи (ба қавли) хирадмандон (донишмандон)
байғора	маломат, сарзаниш, таъна
баққоли	ғаллафурушӣ, хӯрокфурушӣ, озуқафурушӣ
балог	кифоят, басандагӣ; расонидан (ба чизе, ба дараҷае)
барандоз	дур кун, дур андоз, бикан
барда	ғулом, бандӣ, асир
басо	басе, зиёд, бисёр
ба хотир-дар аст	дар хотир аст
ба хурдӣ – дарам	дар хурдиям
бачаҳак	бачаяк
бебок	нотарс, бепарво; далер, шучоъ
бекарон	беканор
беозмоиш	бесанҷиш, бе таҷриба, носанҷида; бемашқ
бетааммул	беандеша, носанҷида
биёзурд	озор дод, ранҷонд
бин(н)	шакли ғалати ибн , ки дар бисёр навиштаҳо ба ҷойи шакли дурусташ омадааст
бинавохт	навозиш кард, меҳрубонӣ кард
бистар	рахти хоб, ҷогаҳ; кӯрпа, кӯрпача
бихуспӣ	аз феъли хуспидан ба маънии хобидан, хоб рафтани
бихуфт	хоб рафт, хоб кард
бихор	чамъи баҳр
боғухар	боақл, бофаҳм, суҳандон
бора	девори қалъа, девори шаҳр; тарз, чихат; асп
бостон	қадим, гузашта, пешин
боч	андоз, хироч
бузургӣ	калонҳачмӣ; асилзодагӣ; бузургворӣ; некномӣ; калонсолӣ
бунаҳ	асбобу анҷом, мол
валвала	ошӯб, шӯру ғавғо, доду фарёд
валиаҳд	ҷойгири амир, ҷонишин, меросхӯр
васиқа	аҳднома ё ҳуҷҷати соҳиб будан ба чизе
вассалом	тамом

вахдат	ягонагӣ, муттаҳидӣ; якрангӣ
вешим	ғиёҳи шифобахш
вижа	хос, хусусият, хосият, махсус
викор (аслаш вақор)	тамкин, вазнинӣ
вожа	калима
воқиф	огоҳ, бохабар
воли	ҳоким
ворис	меросхӯр; давомдиҳандаи кор ё роҳи касе
газ	олати чӯбӣ ё оҳани ченкунии матоъ, масофа, ки дарозияш 91,5 см мебошад.
ганди мурдор	бӯйи бади чизи мурда
гетӣ	чаҳон, кишвар
гизала	серқаҳр, аз ғояти гуруснагӣ боғазаб, бохашм
гирой	аз феъли гиройидан ба маънии майл кардан ба чизе ё тарафе; кам гирой, яъне майл нақун ё гирди кажживу норостӣ нагард
гулқанд	доруе, ки гули хушбӯйи атриро бо қанд сойида дар офтоб тайёр меқунанд
гурозон	хукҳои нари ёбӣ
густувондор	зирехпӯш, чавшанпӯш
густурда	пахн карда
ғаввос	оббоз; касе, ки дар дарё зери об меравад барои берун овардани садаф ё марҷон
ғанӣ	тавонгар, бадавлат, доро, бой
ғофил	беҳабар, бепарво, нодон
ғул-шикел	занҷире, ки дар замони ғулмодорӣ ба гардани
ғуломон	меандохтанд
дабир	мирзо, иншоқунандаи (нависандаи) мактубу ҳуҷҷат
дай	зимистон
далқ	либоси кӯҳнаву дарида, ки дарвешон мепошиданд
данӣ	паст, ночиз
дарзӣ	дӯзанда, чомадӯз, чевар
дари раҳмат	дари меҳрубонӣ, ғамхорӣ; бахшоиш
даркашидан	ба худ кашидан; нӯшидан; пӯшидан; берун кашидан

дархам	печида, печу тобхӯрда; печдарпеч, бо хам омехта
дастмоя	мояи асосӣ, сармояи савдо ва тиҷорат
дахр	дунё, гетӣ, ҷаҳон
дебо	порчаи абрешимӣ
дидбон	нигаҳбон, посбон
диҷам	бадхашм
динор	як навъи пули тилло, ки дар қадим маъмул будааст ва ҳоло дар баъзе кишварҳои араб дар истифода аст
дирам	пул (пули нуқра), дирам имрӯз воҳиди пулии мо ба маънои танга
дифоъ	химоя, мудофия
дом	ҳалқае, ки барои дастгир кардани паррандагон ба қор бурда мешавад; тӯр; банд, ресмон
дунон	нокасон, нодонон
дуњавӣ	дунёӣ, дунёвӣ
дур(р)	марворид, чизи қиматбаҳо; сухани тару тоза
жарф	амик, бепоён, бетаг (чуқур)
зайғам	шер, шери қавӣ
заман	вақт, ҳангом, рӯзгор, замон
замир	дил, қалб
зачру маломат	танқиду сарзаниш, таънаву мазох кардан
заъф	сустӣ, нотавонӣ, беқувватӣ
заъиф	суст, очиз, нотавон, камқувват; зан, хонум
зишт	бад, қабех, бадафт, бадшакл
зулол	соф, пок, холис
зурёт	фарзанд, насли одамӣ; шакли китобии он зуррият аст, ба маънии насл, авлод
ибн	писар
Ибни Баттута	сайёҳ, ҷуғрофиёдон ва муаррихи (таърихдони) машҳури араб (1304-1377 ш.)
идроп	маош; василаи рӯзгузаронӣ; идропи қалам музди қалам, ҳаққи қалам,
из(з)	иззату эҳтиром; азиз ва арҷманд шудан
икбол	рӯ овардан ба чизе; бахт, толеъ, саодат

инодкор	гарданшах, саркаш, якрав, саркашику- нанда, гарданшах, ситезаҷӯ; инод вар- зидан саркашӣ кардан
инъом	неъмат додан; ато, бахшиш, ҳадя
иона (ионат)	ёри додан, ёрмандӣ
истеза	ситеза, чангу чидол, хусумат, душманӣ; бахс
ихвонуссафо (ихвони сафо)	бародарони содик, ёрон ва дӯстони мувофиқ
ихтиёр кардан	писандидан, интихоб кардан
ичтиноб	парҳез кардан, дур шудан, сар каши- дан, гардан тофтан
ишкел	занчири оҳанӣ, ки дар давраи ғулумдорӣ ба пойи бандиён мезаданд
иштиғол	машғул шудан, шурӯъ намудан
кавкаб	ситора, сайёра
каманд	таноб ё арғамчине, ки нӯгаш ҳалқа дошта, онро барои гирифтани сайд ё душман ба кор мебурданд
камин	ҷойи пинҳон шудан бо мақсади ҳучум ба душман
кампал	пораи матои мӯйина, ки чун кӯрпа ис- тифода мешавад
кишоварз	деҳқон
козур	шустагар, чомашӯй, либосшӯй
комил	пурра, тамоm, баркамол, фозил, до- нишманд
коҳилӣ	сустӣ, танбалӣ
куланг	турна
кутуб	ҷамъи китоб , яъне китобҳо
қазия	амр, хабар, масъала, воқеа
қирмизӣ	сурх, сурхи баланд
қодир	бойқтидор, тавоно
қофила	гурӯҳе аз мардуми пиёда
лабиб	доно, оқил, хирадманд
лайлу	наҳор шабу рӯз
лафз	забон, сухан, лаҳҷа
лахн	овоз, хониши форум; оҳанг, мақом
лиҳоф	болопӯш
ложвард (лоч(у)вард)	санги кабудранги қиматбаҳо, ки аз он нигини ангуштариро созанд; лочувардӣ осмониранг

лутф	нармӣ ва мулоимат
лутфи	Раб бо меҳрубонии Худованд
мабадаъ	ҷойи пайдоиши асл; аввал, оғоз
маваддат	дӯстӣ, муҳаббат
мавзеъ	ҷой, макон
мағфират	бахшиши гуноҳ, омурзиш
мақол	овоза, сухан (мақолаш овозаи ӯ)
манзилат	мақом, мартаба, рутба, дараҷа, поя;
мартабаи	баланд
маркаб	ҳайвони саворӣ; ин ҷо ба маънои хар
маросим	расму оин, урфу одат
марҳамат	ва тарахҳум ба маънои раҳм аст
маслак	роҳ, равиш
матар	борон
матбахӣ	мансуб ба матбах, ошпаз
матлуб	талабшуда, мақсуд; мувофиқ
маҳлуқот	ҷамъи маҳлуқ – офаридашуда, халқ-шуда
маҳд	ин ҷо ба маънои кишвар
маҳфуз	ҳифзшуда, дар ёддошта, нигоҳ дошта-шуда
маҳчурӣ	маҳчур будан, ҷудой, дурӣ
мачалла	нашрия, журнал, моҳвора
мачмаа	замине, ки мардум дар он ҷамъ шаванд; биёбони беобу алаф
машоих	ҷамъи шайх – шайхҳо
маъбуд	Худо, бут, оташ
маъво	ҷой, макон
меангошт	аз феъли ангоштан андеша мекард, гумон мекард, мепиндошт
меҳнат	заҳмат, ранҷ, азобу укубат
Меҳргон	номи рӯзи шонздаҳуми меҳрмоҳ аст, ки эронӣни қадим онро муборак медони-станд ва ҷашн мегирифтанд; ба маънои тирамоҳ ва ҳазон ҳам ҳаст
меҳтар	калонтар, одами бузург
миҳан	ватан
молихулиё	савдой; ҳаёлӣ; беморони молихулиё, ки суханони парешон (ҳарза) мегӯянд
Монӣ	номи суратгари машҳури чинӣ
моя	асл, асос; сармоя, дорой, молу мулк

муаммо	сухани сарбаста, масъалаи пӯшида
муаррифӣ	шинос, маълум
муғанӣ	навозанда, сароянда, мутриб
муддаъӣ	даъвогар, даъвоқунанда
муколама	саволу ҷавоб
муқаддас	пок, беолоиш; бузург, азиз
мул	май
мулозим	ҳамроҳ; навкар; хизматгор
мулук	чамъи молик, яъне подшоҳ
мунаққаш	нақшунигор кардашуда
мутааххирин	чамъи мутааххир – оянда, баъдина, сонӣ
мутақаддимин	чамъи мутақаддим – пешина, қадим
мутеъ	тобеъ, фармонбардор
мутгалеъ	огоҳ, хабардор
мутгасил	пайванд, пайваст, алоқаманд
муфлис	бечиз, нодор, фақир
набард	чанг, разм
набз	ҳаракати дил; чунбиши раг дар инсон ва ҳайвон; зарабон; ба забони русӣ пульс
навид	мужда, хабари хуш
нақӯ	(шакли дигари неқӯ) дар шеър гоҳе ба ин сурат истифода мешавад
нақхат	бӯйи хуш
нақл	сафар, рафтан аз як ҷой ба ҷойи дигар
нанг надоштан	шарм накардан, ор накардан
нахусбад	аз феъли хусбидан хуспидан (хобидан) хоб накунад, хоб наравад
«Наҳҷулҳидоя»	номи китоб, яъне раҳнамоӣ ба роҳи рост
начҷорӣ	дуредгарӣ
нерӯманд	бақувват, қудратманд, зӯр
нигор	нақш, расм; ранг; маҳбуб
ниёз	хочат
«Низомия»	номи мадрасае, ки дар он донишмандон (аз ҷумла Шайх Саъдӣ) таҳсил кардаанд
ниқор	ихтилоф, душманӣ, низоъ; қасд гирифтани
новак	тир; мижа
ноиб	ҷонишин, муовин

носипос	ношукр, кӯрнамак
нохинчор	камбуд, ногувор
ночор	ногузир, лоилоч (ноилоч), маҷбуран
ношто (шакли пуррааш ношито)	субхона, хӯроки пагоҳӣ
нузул	фуруд омадан, поин омадан
нукта	сухани покиза, сухани хуш ва латиф
нулаи	нохинчор таклид ба садои хар
нухуфта (нухуфт	ҳам мегӯянд) пинҳон, пӯшида
оби	ораз сафои рӯй, чилои чехра
ожадан	олудан
оз	тамаъ, тангчашмӣ; ғаму ҳасрат
оганда оканда	аз феъли огандан окандан пур кардан; гӯронидан, дафн кардан
оқил	доно, боақл, хирадманд
омил	амалдор, ҳоким, коргузор
офият	саломатӣ, осудаҳоли, оромӣ
офок	чамъи уфук ин ҷо ба маънои дунё, ҷаҳон
охунд	мулло, устод
оят	нишон, поя
пайк	хабарбиёр; хабар, пайём
палашт	нопок, олуда
пасеч//пасич//басеч//басич	омодаи сафар, тайёрӣ ба сафар ё кӯч бастан
пиромун	дар бораи..., оид ба, доир ба, роҷеъ ба, дар мавриди..., дар гирди..., дар атрофи...
подош	мукофоти амал
позаҳр	поккунандаи заҳр, доруи зидди заҳр
полиз	киштзор, мазраа; ҷое ки харбуза, тарбуз ва ғайри инҳоро кишт мекунанд
поликона	ба маънои калимаи русии балкон
пос	як ҳисса аз чор ҳиссаи шаб
пули сиёҳ	пули ҳўлагии замони амирӣ, ки 64-тоаш ба 50 тин (дирам) баробар буд
пӯяд (аз феъли пӯйидан)	равад, ҳаракат кунад, ҷустуҷӯ намояд
работ	корвонсарой, мусофирхона
раият	мардум, халқ, деҳқонон
рақиқ	нозук, маҳин, нарм
ранҷ	заҳмат, меҳнат

расан	тор, таноб, ресмоне, ки бо он чизеро банданд
расм	коида, тартиб, оин
рек	некбахт, пойдор
риёзиёт	илми ҳисоб
риққат	тунукӣ, нозукӣ; меҳрубонӣ, нармдилӣ.
риоят	меҳрубонӣ, навозиш
рой (шакли дигари он раъй аст)	андеша, фикр, тадбир
Рум	номи кишвар
Сабокат	яке аз номҳои таърихии тоисломӣ
сабуқсор	сабуқсар, камақл, беандеша, гарданшах
саводи	ҳарӣ кишвари ҳарӣ
садоқат	ростӣ, дӯстӣ
сайёра	номи сифатии чанде аз чирмҳои осмонӣ, монанди Моҳу Офтоб
сақар	дӯзах, ҷаҳаннам
сақфи сарой	шифти хона ё шифти қаср
само	осмон
саропарда	хаймаи бузурги шоҳона
сарпанча равад	бахс кунад, муноқиша кунад
сархуй	беназорат, ба ихтиёри худ монда
сачдагар	касе, ки сачда ба ҷой орад; намозхон; дуоғӯ
сила	ҳаққи қалам
синон	найза
сипаҳсолор	сарфармондеҳи лашкар (дар замони пеш)
сиришк	катра, чакра; катраи борон; оби дида
ситад	аз феъли ситадан // ситондан гирад
ситез	хашм, хусумат, ҷанг
ситоиш	таъриф, мадҳу сано, тавсиф
собиқ	гузашта; пешина
соз	асбоби тордори мусиқӣ
соқит	хомӯш
солех	пок, некӯкор
сохир	сеҳрунанда, афсунгар, ҷодугар
сунӣ	сохта, эҷодшуда
Сурайё	номи Парвин, ки аз шаш ситораи хурди гирдомада иборат аст
сутург	бузург, калон, неруманд

сучуд	сачда кардан, таъзим (кардан)
тааммул	андеша, фикр
таассуф	афсӯс
таваккуф	ист, истодан
тавфик	комёбӣ, пешрафт, муваффақият
тавчех	шарҳ додан, тафсир кардан
тавила	аспхона, саисхона; гала
талқин	ёд додан, фаҳмондан; омӯхтан, фарк карданинеку бад
тамиз	солимфикрӣ, ақлу хуш
таноб	ресмон; воҳиди ченак, ки ба 1/4 гектар баробар аст
танхоҳ	даромад аз замин ва обе, ки дар Бухорои амирӣ ба амалдорону сипоҳиён барои хизмат дода мешуд
тараннум	замзама кардан, оҳиста-оҳиста хондан; сурудхонӣ
тараххум	рахм, дилсӯзӣ
тариқат	роҳу равиш
тасаллӣ	додан дилбардорӣ кардан, навозиш кардан, дилдиҳӣ кардан
тафсир	маънидод ва шарҳи оятҳои «Қуръон»
тафт	гармӣ, ҳарорат; гармӣ аз ҳашму ғазаб
тахсисшуда	чудошуда, хусусишуда
тахаммул	ба саҳтӣ тоб овардан, сабру тоқат доштан
тахқиқ	тадқиқот, чустучӯ
тахқир	хор доштан, хор кардан, ҳақорат; паст задан
тахният	табрик
ташбеҳ	монанд кардан; монандӣ
ташхис	муайян кардан
таълифот	китоб, асар, осор; навиштан
тит	пахн, парешон
тозӣ	арабӣ
тоифа	гурӯҳ, қабила
толиб	талабқунанда, чӯянда; хостгор; орзуманд
тору	пуд наҳҳои ба дарозӣ ва паҳноӣ гузошта; асоси матоъ, асли матоъ
тундхӯй	бадхашм, бадфеъл
тӯпчибошӣ	шаҳси масъул ба тире тӯпандозӣ

узубат	ширинӣ
уламо	чамъи олим , яъне олимон
улум	чамъи илм – илмҳо
умур	чамъи амр – корҳо
унс	гирифтан одат кардан, хӯ гирифтан, ром гаштан
урён	бараҳна
фаввора	чизест сохта ё чоест табиӣ, ки аз он чо об чӯшида мебарояд; дар русӣ фонтан
фар (р)	шаъну шукӯҳ, савлату ҳашамат, нур
Фарахша	номи деҳи қадима, ки байни Бухорову Хоразм воқеъ будааст
фарсанг	масофаи муайяне мебошад, ки тақрибан ба 6 километр баробар аст
фарт	аз ҳад афзун
фархунда	муборак, нек
фарҷом	охири қор, анҷом, оқибат
фаттон	ба худ мафтункунанда, дилрабо, бисёр фитнаангез
фикх	илму дониш оид ба аҳкоми дину шариати ислом
фом	ранг
фосик	бадахлоқ, бадкирдор
фочиа	воқеа ва ҳодисаи пурмусибат
фурӯ	дидан сар то сар ва пурра дидан; он чиро, ки дар поён аст, дидан
фурӯғ	рӯшноӣ, тобиши офтоб, оташ ва дурахшонӣ; сафо, тобишу латофат
фусунгар	афсунгар, дуохон
фӯта	миёнбанд
хаданг	чӯби сахте, ки аз он найза, тир ва зин месохтанд
халифа	дар гузашта ҷонишини каси дигарро халифа мегуфтанд, яъне ҷонишин, муовин, ноиб; сардори синф дар мактаби кӯҳна
хамр	май, шароб, бода
харобот	майхона, майкада
хасорат	зарар, нуқсон
хизона	хазина; ҷойи нигоҳ доштани чизе
хилватнишин	касе, ки танҳо менишинад, он ки танҳоиро ихтиёр кардааст

хирвич	латхӯрда, маҷрӯхшуда
хиргоҳ	манзил, хайма, чодар
хон	дасторхон, суфра
хонданӣ	даъват карданӣ
хоста	баромада, рӯйида, дамида
хотам	ба маънии пурнакшу нигор, гулкорӣ
хотун	дар забони туркӣ занро хотун мегӯянд; ин ҷо ба маънии зани мансабдор
ҳаво	оҳанг
ҳаводис	ҷамъи ҳодиса
ҳавохоҳ	хоҳон, толиб; тарафдор, дӯстдор, алоқаманд
ҳадис	сухан, ривоят, ҳикоя
ҳаёта	замини киште, ки гирдашро баста бо- шанд; ҳота
ҳам	мегӯянд
ҳақшинос	худошинос, ростгӯ, ҳаққӯ, ҳақпараст, одил
ҳалқазанӣ	даркӯбӣ, дарзанӣ (ҳалқаи дарро задан)
ҳамвора	ҳамеша, доимо, пайваст
ҳамоқат	аблаҳӣ, аҳмақӣ
ҳангома	ҷамъомад, ҷамъият, маърака
ҳандаса	илме, ки дар бораи андозгирӣ баҳс ме- кунад
ҳанзал	кадуи талх
ҳар	ду сарой ба маънои маҷозӣ ин дунё ва охират
ҳариса	як навъ таъом, ки аз гандуми кӯфта ва гӯшт мепазанд
ҳарисниҳод	гушнаҷашм, мумсик, табиатан ҳасис
ҳашв	ин ҷо ба маънои тоза кардани ниҳол аз навдаву шохчаҳои зиёдатӣ
ҳашиш	гиёҳи хушк, ҳас
ҳашмату	ҷоҳ шукӯҳу ҷалол, мартаба, мансаб
хирс	тамаи аз ҳад зиёд, ҳарисӣ
хирфа // хирфат	касб, ҳунар, пеша
хисор	девор, қалъа
хифз	нигаҳбонӣ, нигаҳдорӣ
хон	калимаи нидо; огоҳ бош, ҳуш дор, бо- хабар бош
хофиза	хотира, қобилияти аз ёд кардан ва ба ёд гирифтан

хубби	ватан муҳаббати ватан
хукамо	чамъи ҳаким, яъне ҳакимон, дониш- мандон
хумой	мурғи афсонавӣ, ки гӯё сояаш бар сари касе меафтид, соҳиби давлату салтанат мешуд
чарбзабонӣ	ширинзабонӣ, нармзабонӣ
чокар	хизматгор, навкар
чуст	зуд, тез
чад(д)	бобо
чазб	ба худ кашидан, кашиш; дилрабӯӣ, дилбарӣ
чаноб	рафик, хазрат, оқо
чонгудозӣ	гудозандаи (обкунандаи) қон; он чӣ рӯху равонро озор диҳад; дардноқӣ
чонибдор	тарафдор
чоҳил	нодон; беилм
чузъӣ	андак, кам, ночиз
чуръа	қулт; қатра, чакра; андаке аз ҳар нӯшиданӣ
шабохун	ба душман шабона ҳамла кардан
шамотат	таъна, шод шудан аз рӯзи бади касе
шар (р)	бадӣ, бадқирдорӣ
шарён	раги хунгард; артерия
шаҳпар	бузургтарин пар; бол, қаноти парран- да; киноя аз асп
шева	тарз, равиш, тариқ (а), тартиб ва қоида
шиёнӣ	чизест ранги асал, ки дар танай дарах- тон (чун зардолу, бодом) мебарояд ва ба ширеш монанд аст
шуаро	чамъи шоир , яъне шоирон
шуббоб // шабоб	ҷавонӣ ва ҷавонон
эмин	беҳавф, беҳатар, дар амон; хотирчамъ, осуда
эътино	таваҷҷӯҳ, ҳавас, майл
эъҷоз	ин ҷо ба маънои истеъдод, хунар
юмн	баракат, файз, хусусият
яқин	ростӣ, бешубҳа
ясовул	дар замони пеш хидматгори дарбор; касе, ки асои тилло ё нуқра ба даст ги- рифта, пешопеши амирон мерафт

МУНДАРИЧА

Пиромуни арзиши забону сухан	3
§ 1. Такрори дарсҳои синфи V. Фонетика	6
§ 2. АЛОМАТҶОИ китобат дар ҷумлаҳои сода ва мураккаб	11
§ 3. Аломати тире ва нохунак дар нутқи айнан нақлшуда	13
§ 4. Хелҳои калима аз рӯи маъно	17
§ 5. Роҳҳои асосии калимасозӣ	30
§ 6. Сохт ва имлои исм.	34
§ 7. Сиға ва замонҳои феъл	40
§ 8. Сифат	48
§ 9. Сифати асли ва нисбӣ	50
§ 10. Ифодаи камиву хурдӣ дар сифат	53
§ 11. Дараҷаҳои сифат	55
§ 12. Алоқаи сифат бо исм	59
§ 13. Калимасозии сифат	61
§ 14. Пешванд ва пасвандҳои сифатсоз	62
§ 15. Сохти сифат	64
§ 16. Роҳҳои сохта шудани сифатҳои мураккаб	66
§ 17. Ба вазифаи исм омадани сифат	71
§ 18. Имлои сифат	74
§ 19. Вазифаи сифат дар ҷумла	77
§ 20. Сифати феълӣ	83
§ 21. Сохти сифати феълӣ	85
§ 22. Замонҳои сифати феълӣ	89
§ 23. Сифати феълии замони гузашта	90
§ 24. Сифати феълии замони ҳозира	92
§ 25. Сифати феълии замони ҳозира-оянда	94
§ 26. Сифати феълии замони ҳозираи муайян	95
§ 27. Сифати феълии замони оянда	96
§ 28. Имлои сифати феълӣ	98
§ 29. Вазифаи сифати феълӣ дар ҷумла	101

§ 30. Феъли ҳол.	107
§ 31. Сохт ва имлои феъли ҳол.....	109
§ 32. Шаклҳои мутлақ ва давомдори феъли ҳол..	112
§ 33. Замонҳои феъли ҳол.....	115
§ 34. Вазифаи феъли ҳол дар ҷумла	117
§ 35. Умумият ва фарқи феъли ҳол аз сифати феълӣ.....	118
§ 36. Шумора	127
§ 37. Хелҳои шумора	128
§ 38. Шумораи асли	128
§ 39. Шумораи тахминӣ	129
§ 40. Шумораи касрӣ.....	130
§ 41. Шумораи тартибӣ.....	131
§ 42. Сохти шумора	132
§ 43. Имлои шумора	133
§ 44. Шумора ва чизи шумурдашаванда	136
§ 45. Мувофиқати шумора бо исм ва феъл.....	139
§ 46. Вазифаи шумора дар ҷумла.....	143
§ 47. Ҷонишин.....	147
§ 48. Ҷонишини шахсӣ	150
§ 49. Ҷонишини саволӣ	155
§ 50. Ҷонишини ишоратӣ	159
§ 51. Ҷонишини таъйинӣ.....	161
§ 52. Ҷонишини номуайяни.....	165
§ 53. Ҷонишини манфӣ.....	167
§ 54. Ҷонишини нафсӣ (таъкидӣ).....	169
§ 55. Бандакҷонишинҳо (бандакҳои соҳибӣ)	173
§ 56. Сохти ҷонишин	179
§ 57. Вазифаи ҷонишин дар ҷумла.....	182
Лугат.....	193
Мундариҷа.....	206

СУЛАЙМОН АНВАРҒИ, АБДУСАТТОР МИРЗОЕВ

ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Жалпы білім беретін мектептің
6-сыныбына арналған оқулық

(тәжік тілінде)

Құрастырушы *Ш. Сафарова*

Редакторы *С. Икромӣ*
Көркемдеуші редакторы *Н. Тазабеков*
Техникалық редакторы *З. Бошанова*
Компьютерде беттеген *Д. Мансурова*

Корректорлары
№35 Б.Ғафуров атындағы мектептің директоры *Т.С. Михридинова*,
филолог-маман (тәжік тілі), директордың оқу ісі жөніндегі
орынбасары *Г. Акрамова*

Теруге 10.07.2011 жіберілді. Басуға 27.08.2013 қол қойылды.

Қалыбы 84x108 $\frac{1}{32}$. Офсеттік қағаз.

Қаріп түрі «Times New Roman Tj». Офсетті басылым.

Баспа табағы 13,0. Шартты баспа табағы 10,92.

Таралымы 253 дана. Тапсырыс №

Қазақстан Республикасы. «Жазушы» баспасы.
050009, Алматы қаласы, Абай даңғылы, 143-үй.